

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI
DESTAN-İ AHMET HARAMİ'NİN DİLİNİN SÖZ DİZİMİ
YÜKSEK LİSANS
Hazırlayan
Hatice AYHAN
Danışman
Doç. Dr. İlkin GULUSOY
Kars – 2021

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI
AZERBAYCAN TÜRKÇESİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

DESTAN-İ AHMET HARAMİ'NİN DİLİNİN SÖZ DİZİMİ

Hazırlayan
Hatice AYHAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN VE JÜRİ ÜYELERİ

Doç. Dr. İlkin GULUSOY
Prof. Dr. Şureddin MEMMEDLİ
Doç. Dr. Ellada GERAYZADE

Kars-2021

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hatice AYHAN tarafından hazırlanan *Destan-i Ahmet Harami'nin Dilinin Söz Dizimi* başlıklı bu çalışma, 29.01.2021 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *başarılı/başarısız* bulunarak jürimiz tarafından *Çağdaş Türk Lehçeleri* Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak (oy çokluğuyla/birliğiyle) kabul/reddedilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : İmza:

Üye : İmza:

Üye : İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Yaşar KOP

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*Destan-i Ahmet Harami’nin Dilinin Söz Dizimi*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled “*The Syntax of the language of the Destan-i Ahmet Harami*” as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

... / ... / 2021

Hatice AYHAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
“Destan-i Ahmet Harami” Hakkında	4
Destan-i Ahmet Harami’de Meclisler	11
Destan-i Ahmet Harami’nin Özeti	12
Destan-i Ahmet Harami’de Kullanılan Deyimler	20

I. BÖLÜM

DESTAN-İ AHMET HERAMİ’NİN DİLİNDE KELİME GRUPLARI

1.1. Kelime Grupları	26
1.1.1. Kelime Gruplarının Sınıflandırılması	29
1.1.1.1. İsim Tamlaması	33
1.1.1.1.1. Belirtili İsim Tamlaması	35
1.1.1.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması	37
1.1.1.2. Sıfat Tamlaması	38
1.1.1.3. Sıfat Fiil (Ortaç) Grubu	42
1.1.1.4. İsim-Fiil (Ad Eylem) Grubu	43
1.1.1.5. Zarf- Fiil (Ulaç) Grubu	43
1.1.1.6. Tekrar Grubu	44
1.1.1.6.1. Aynen İkilemeler	44
1.1.1.6.2. Zıt Anlamalı İkilemeler	45
1.1.1.6.3. Yakın Anlamalı İkilemeler	45
1.1.1.7. Edat Grubu	46
1.1.1.8. Bağlama Grubu	46
1.1.1.9. Unvan Grubu	47
1.1.1.10. Birleşik İsim Grubu	47
1.1.1.11. Ünlem Grubu	48
1.1.1.12. Sayı Grubu	49

1.1.1.13. Birleşik Fiil	49
1.1.1.14. Kısaltma Grupları.....	52
1.1.1.14.1. İsnat Grubu.....	52
1.1.1.14.2. Yükleme (Belirtme) Grubu	53
1.1.1.14.3. Yönelme Grubu.....	54
1.1.1.14.4. Bulunma Grubu.....	54
1.1.1.14.5. Uzaklaşma Grubu.....	55
1.1.1.14.6. Vasıta Grubu	56
1.1.1.14.7. Aitlik Grubu	56

II. BÖLÜM

DESTAN-İ AHMET HERAMİ’NİN DİLİNDE CÜMLE

2.1. Cümlenin Öğeleri	58
2.1.1. Temel Öğeler.....	59
2.1.1.1. Yükleme.....	59
2.1.1.2. Özne	61
2.1.2. Yardımcı Öğeler.....	66
2.1.2.1. Nesne (Düz Tümleç)	66
2.1.2.1.1. Belirtili Nesne	70
2.1.2.1.2. Belirtisiz Nesne	70
2.1.2.2. Dolaylı Tümleç (Yer Tamlayıcısı)	71
2.1.2.3. Zarf Tümleci.....	73
2.1.3. Cümle Dışı Öge.....	76
2.2. Cümle Çeşitleri	77
2.2.1. Yapıları Bakımından Cümleler	78
2.2.1.1. Basit Cümle.....	79
2.2.1.1.1. Salt Basit Cümle.....	80
2.2.1.1.2. Girişik Basit Cümle.....	80
2.2.1.2. Birleşik Cümle	80
2.2.1.2.1. Ki’li Birleşik Cümle.....	81
2.2.1.2.2. İç İç Birleşik Cümle	82
2.2.1.2.3. Şartlı Birleşik Cümle.....	82
2.2.1.3. Sıralı Cümle	84

2.2.1.3.1. Bağımsız Sıralı Cümle	84
2.2.1.3.2. Bağımlı Sıralı Cümle	84
2.2.1.4. Bağlı Cümle	85
2.2.2. Yüklemin Türüne Göre Cümleler	86
2.2.2.1.. İsim Cümleleri.....	86
2.2.2.2. Fiil Cümleleri	88
2.2.3. Yüklemin Yerine Göre Cümleler	90
2.2.3.1. Kurallı (Düz) Cümle	90
2.2.3.2. Devrik (Kuralsız) Cümle.....	91
2.2.3.3. Eksiltili Cümle	92
2.2.4. Anlamlarına Göre Cümleler	93
2.2.4.1. Olumlu Cümle.....	95
2.2.4.2. Olumsuz Cümle.....	96
2.2.4.3. Soru Cümleleri	98
2.2.4.4. Emir Cümlesi	101
2.2.4.5. Ünlem Cümlesi	102
2.2.4.6. Gereklilik Cümlesi	103
SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA	106
EKLER.....	112

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI
AZERBAYCAN TÜRKÇESİ VE EDEBİYATI DALI
DESTAN-I AHMET HARAMİ’NİN DİLİNİN SÖZ DİZİMİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Hatice AYHAN
Doç. Dr. İlkin GULUSOY
2021 – VI + 121

ÖZET

Destan-i Ahmet Harami 13. yüzyılda 816 beyit olarak kaleme alınmış, son sayfasının kayıp olması sebebiyle kim tarafından yazıldığı belli olmayan bir destandır. Yazarı belli olmamakla birlikte destanın Azerbaycan edebiyatına ait olduğu düşünülmektedir.

Destan-i Ahmet Harami toplamda altı meclisten oluşmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde anadilde yazılmış olan ilk iri hacimli epik şiir olma özelliğini taşımaktadır.

Destan-i Ahmet Harami’nin Türk dünyasına tanıtılmasında A. Talat Onay’ın katkısı büyüktür. Bilinen tek nüshası onun tarafından bulunmuştur ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesi’ ne bağışlanmıştır.

İncelememizde sonuç olarak *Destan-i Ahmet Harami*’nin 13. yüzyıla ait olduğu düşünüldüğünden o dönemi ele almadan destanı yalnız olarak almak mümkün olmamaktadır.

Destan-i Ahmet Harami’nin içeriği, bölümleri, karakter tahlili, destanda dilin kullanılış şekli, deyimler, şekil bilgisel özellikleri, destanın söz dizimi açısından incelenmesi destan üzerinde yaptığımız çalışmalardandır. Çalışmamızda destana ait tüm örnekler Alyar Seferli’nin “Destani-Ahmed Harami” adlı eserinden alınmıştır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır:

Girişte Azerbaycan edebiyatının öz diline ulaşıncaya kadarki süreci, 13. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı hakkında genel bilgiler ve *Destan-i Ahmet Harami*’nin içinde yer alan meclisler, destanın özeti ve destanda kullanılan bazı deyimler yer almaktadır.

Birinci bölümde *Destan-i Ahmet Harami*'nin dilinde kelime grupları incelenmiş bulunmaktadır.

İkinci bölümde ise *Destan-i Ahmet Harami*'nin dilinde cümle türleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Edebiyatı, Azerbaycan Türkçesi, *Destan-i Ahmet Harami*, 13. yüzyıl, söz dizimi.

Kafkas University
Institute of Social Sciences
Contemporary Turkish Dialects
Azerbaijan Turkish and Literature
The Syntax of The Language of the Destan-i Ahmet Harami
Master's Thesis
Hatice AYHAN
Author
Assoc. Prof. Dr. İlkin GULUSOY
2021 – VI + 121

ABSTRACT

Destan-i Ahmet Harami is an epic that was written as 816 couplets in the 13th century and it is not known by whom it was written because the last page was lost. Although the author is not known, it is believed that the epic belongs to the lands of Azerbaijan.

The *Destan-i Ahmet Harami* consists of six councils in total. It is the first epic work written in native language in Azerbaijani literary history language.

A.Talat Onay's contribution is great in introducing the Legend of Ahmet Harami to the Turkish World. The only known copy was found by him and donated to the Turkish Language Association Library.

As a result of our analysis, since it is thought that the *Destan-i Ahmet Harami* belongs to the 13th century, it is not possible to take the epic alone without addressing that period.

The content, chapters, character analysis, the use of language in the epic, idioms, morphological features, and the analysis of the epic in terms of syntax are among the Works we have done on the epic. In our study, all the have been taken from the "Dastani- Ahmed Harami" by Alyar Seferli.

Our study consists of an introduction and two parts:

In the introduction, the process of Azerbaijani literature until it reaches its native language, general information about the 13th century Azerbaijani literature and the assemblies in the Legend of Ahmet Harami, the summary of the epic and some idioms used in the epic are included.

In the second part, we examined the types of sentences in the language of *Destan-i Ahmet Harami*.

Keywords: Azerbaijan Literature, Azerbaijan Turkish, Destan-i Ahmet Harami, 13th century, syntax.

ÖNSÖZ

Destan-i Ahmet Harami'nin Dilinin Söz Dizimi konusu üzerinden, hem Azerbaycan'a ait bu destanı tanıtmış olup, hem de söz dizimsel açıdan incelemesini yapmış bulunmaktayız.

Bu çalışmanın hazırlanmasında benden yardımlarını esirgemeyen danışman hocam değerli Doç. Dr. İlkin GULUSOY'a ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan aileme şükranlarımı sunarım.

Hatice AYHAN

KISALTMALAR

bkz	:bakınız
C.	:cilt
çev.	:çeviren
ed.	:editör
m.ö.	:milattan önce
s.	:sayfa / sayfalar
S.	:sayı
vb.	:ve benzeri
vs	:ve sair
Yay.	:yayınları
TDK	:Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

Azerbaycan yazılı edebiyatının en eski örneği m.ö. 6. yüzyılda Midiya devleti (m.ö. 6-7. yüzyıllar) zamanından meydana çıkmıştır ve yazarı Zerdüşt peygamber olarak kabul edilen “Avesta”dır. Burada Azerbaycan halkının düalist dünya görüşü, ilkel insanın iyi ile kötü arasındaki mücadele hakkındaki fikirleri sanata yansımaktadır. Antik mitolojik dünya görüşüne dayanan Dede Korkut Destanı 11. yüzyılda *Kitab-ı Dedem Korkut* adı altında yazıya geçirilmiştir. Bilimin bildiği kopyalar ise 16. asırda kopyalanan el yazmalarıdır.

Azerbaycan arazisinde ortaya çıkan ve 5. yüzyıla kadar uzanan Alban edebiyatı da klasik yazılı edebiyatın kaynaklarından biri sayılmaktadır.

7-8. asırlarda Arapça yazan Azerbaycan asıllı şairlerden Ebu Muhammed İbn Beşar, Musa Şehavat ve İsmail ibn Yesar’ın şiirleri, eleştirel ruhları, orijinal sanatsal özellikleri ile o devrin Arap şiirlerinden ayrılmaktadır. Arap dilinde sanatsal eserler yazma geleneği 11-12. asırlara kadar devam etmiş, Hatip Tebrizi ve Mesud ibn Namdar gibi sanatçılar bu dilde Azerbaycan edebiyatını zenginleştiren eserler yaratmıştır. 11. asırda Katran Tebrizi’nin (1012-1088) yaratıcılığı ile Azerbaycan şiir okulu Fars dilinde faydalanarak yeni bir gelişme aşamasına girmiştir.

1054 yılında Azerbaycan’ın, Oğuz Türkleri tarafından kurulan Selçuklu Devleti’ne dahil olması ilmin, sanat ve edebiyatın gelişmesine teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda Türk dilini konuşan Azerbaycan halkının oluşumunun tamamlanmasını da sağlamıştır. 11. yüzyılın en büyük Azerbaycan şairlerinden olan Katran Tebrizi’nin eserlerinde Azerbaycan-Türk ruhu, Azerbaycan diline özgü olan birçok söz ve özellik derin izlerini bırakmıştır. Şair, bazen Arap ve Fars dillerinde gereken kafiye bulmakta zorluk çekerken ana dilinden faydalanmaktadır.

12. yüzyılda Azerbaycan edebiyatı bir bütün olarak Yakın ve Orta Doğu ve dünya edebiyatının gelişmesinde güçlü bir etkiye sahiptir. Ayrıca bu dönemde şiir okulu da oluşumunu tamamlamıştır ve onun Hakani Şirvani, Nizami Gencevi gibi dünyaca ünlü aydınları ortaya çıkmıştır. 12. yüzyılda Azerbaycan Devletleri’nden Şirvanşahlar ve Atabeyler’in himayesi ile Ebul-üla Gencevi (1096-1159), Mehseti Gencevi (1089-1183), Feleki Şirvani (1126-1160), Mücireddin Beylegani (?-1190) gibi şairler yetişmiştir.

12. yüzyılda Azerbaycan edebiyat sahasında Arap dilinden uzaklaşarak daha ziyade Fars dilinde eserler kaleme alma durumu güçlenmiştir. Tabi ki bu büsbütün bir ayrılma şeklinde olmamıştır. Örneğin dönemin edebi şahsiyetlerinden Hakani, Ömer Genci, Sühreverdi gibi bazı sanatçılar Arap dilinde eserler kaleme almaya devam etmişlerdir. Dönem itibariyle Fars dilinde eserler ortaya koyma fikri ve çabası daha aktif bir şekilde varlığını güçlendirmiştir. Örneğin; Eynelgüzzat Miyaneçi, İzzeddin Şirvani, Nizami Gencevi, Hakani Şirvani, Mehseti Gencevi gibi birçok yazar eserlerini Farsça kaleme almışlardır ve edebi dil olarak Farsçaya ağırlık vermişlerdir.

Hakani Şirvani'nin vermiş olduğu eserler, dünya edebiyatında önde gelen sanatçıların eserleri ile birlikte ismini anabileceğimiz kadar kıymetli bir edebi yaratıcılığa sahiptir. Onun 17 bin beyitlik lirik şiirler divanı ve daha nice eserleri vardır. “Töhfetül – İrageyn”¹ adlı eseri Azerbaycan edebiyatı tarihinin ilk iri hacimli şiiridir. Hakani Şirvani yakın ve orta doğunun uyanış dönemi edebiyatında kaside türünün en mühim temsilcisidir diyebiliriz. Onun kaleme almış olduğu mektuplar da Azerbaycan edebiyatının ilk nesir eseri, “Medain Harabeleri”² kasidesi de devrin şahslarının acımasızlığına karşı yazılmıştır ve ilk epik eserdir.

Hüsrev ve Şirin, *Leyli ve Mecnun* ve daha nice eserin yazarı olan Nizami Gencevi, döneme damgasını vuran bir edebi yaratıcılığa sahiptir. 12. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Orta asır edebiyatının en önde gelen isimlerindendir. *Leyli ve Mecnun* poemasını Azerbaycan edebiyatında ilk defa yazan kişi Nizami Gencevi'dir. Gencevi'nin “Hüsrev ve Şirin” adlı eserindeki Şirin karakteri Azerbaycan edebiyatı tarihinin ilk hükümdar kadın imajıdır. Yine Gencevi'nin bu eseri Azerbaycan edebiyatının ilk manzum romanıdır. Onun Azerbaycan edebiyatına katkıları saymak ile bitmez. İlk hamse yazarı da odur. O, hem Türk, hem Arap hem de Fars dillerini oldukça iyi kullanabilmekteydi.

13. yüzyıldan itibaren Azerbaycan'da esasen Arap ve Fars dillerinde yazan şairlerin yanı sıra ana dilde yazan şair ve sanatkarların sayısı gitgide artmaya, bu sayede de ana dil edebiyatı gelişmeye başlamıştır. Bu zamandan itibaren Azerbaycan edebiyatının eski dönemi bitmekte orta asrlar dönemi başlamaktadır.

¹ Seferli, A., Yusifli, H. **Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi (kadim ve orta asırlar)**, Bakı, Ozan neşriyyatı, 2008, s.127.

² Seferli, Yusifli, **Azərbaycan Edebiyyatı Tarixi (kadim ve orta asırlar)**, s.122.

13. yüzyılda Azerbaycan Türkçesinin edebi dil olarak daha çok ön planda tutulduğu görülmektedir. Ana dil ile başlayan edebiyat tarihi olarak da bu sebeple 13. yüzyıl işaret edilmektedir. Anadilin canlanması, hayat bulması ile Arap ve Fars dilinin etkisi de zayıflamaya başlamıştır. Tabi ki bu döneme kadar Azerbaycan Türkçesinde hiçbir eser verilmediğini düşünmek mümkün değildir. Fakat maalesef bu eserler bu döneme kadar gelip varlığını sürdürmeyi başaramamıştır. Ana dilden uzak olarak verilen eserler ile çok uzun bir yol gelinmiştir ve bu izleri birden tamamiyle silmek pek de mümkün olmamıştır.

Bu dönem edebi yazarları arasında İzzeddin Hesenoğlu, Hümam Tebrizi, Zülfükar Şirvani, Mahmud Şebusteri “Sefieddin Urmevi, Fahreddin Hinduşah Nahçıvani, Fezllullah Reşideddin, Zekeriya Gezvini”³ gibi isimleri sayabiliriz.

Zülfükar Şirvani, altı dilde eserler yazıp yaratabilecek kadar güçlü bir dile ve edebi kişiliğe sahiptir. Fakat maalesef onun Azerbaycan Türkçesinde yazmış olduğu eserler bizlerin eline ulaşamamıştır. Sadece Farsça yazmış olduğu Divanı günümüze ulaşmıştır.

Hümam Tebrizi “Özellikle gazel alanında üstad olup, bu türde Sa’di, Enveri ve Nizami’nin üslubunu takip etmiştir.”⁴ Onun şiirlerinde esas konu muhabbettir. Fakat tenkitten de çekinmeyen bir dile sahiptir. Halka zulmeden üst makamları ve onların zulümlerini eleştirmekten kaçınmamıştır.

Bu dönemde ilk defa ana dilde şiir yazan ünlü edebiyat şahsiyeti İzzeddin Hesenoğlu’dur. Şiirlerini kaleme alırken “Hesenoğlu” mahlasını kullanmıştır. Onu “ilk defa Azerbaycan edebiyatı tarihine dahil eden M. F. Köprülü”⁵ olmuştur. Onun *Apardı Könlümü* gazeli oldukça meşhurdur. *Apardı Könlümü* gazeli Azerbaycan Türkçesinde günümüze gelip ulaşmayı başarmış ilk gazel olma özelliği taşımaktadır.

13. yüzyıl Azerbaycan edebi dili ile ilgili olarak şunu diyebiliriz ki, dönem dili Anadolu edebi dili ile hemen hemen aynıdır. Örneklerle açıklayacak olursak, Yunus Emre’yi okuyan biri için dil o dönem ne derece anlaşılırsa, *Destan-i Ahmet Harami*’yi okuyan için de hemen hemen aynı derecede anlaşılırdır. Aynı durum Şeyyad Hamza, Mevlâna Celaleddin Rumi, Ahmet Fakih gibi yazarlar için de

³ Seferli, Yusifli, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (kadim və orta asrlar)**, s.201.

⁴ Çetin Kaska, “Hümam-ı Tebrizi, Divanı ve Memduhları”, **Süirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:1, (2019), s.43.

⁵ Seferli, Yusifli, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (kadim və orta asrlar)**, s.237.

geçerlidir. “Karşılaştırmalar ve paralellikler göstermektedir ki, 13 ve 14. asırlarda milli dilde yaratılmış hem Azerbaycan hem de Türk edebiyatı aynı edebi- bedii sistemin iki kolu etkisini vermektedir hem de bu iki küçük kol, lehçedeki farklılık dışında hiçbir bireysel özellikte farklılık göstermemektedir.”⁶

“Destan-i Ahmet Harami” Hakkında

Bilindiği üzere, destan, bir milleti derinden etkileyen, afet, savaş, göç, kahramanlık vb. olayların konu alındığı eserlere verilen isimdir. “Destan kelimesi, Türk Dil Kurumu’nun Büyük Türkçe Sözlüğü’nde “Kahramanlık öykülerine verilen ad” ve “Tarih öncesi tanrı, tanrıça, yarı tanrı ve kahramanlar ile ilgili olağanüstü olayları konu alan şiir, epope”⁷ olarak geçmektedir. Destanlardan bir nevi tarihi kaynaklar olarak da faydalanılabilmektedir. Destana karşılık olarak batı dillerinde epope terimi kullanılmıştır. Toplumun destan yaratabilmesi için sözlü kültürün tam anlamıyla oturmuş olması gerekmektedir. “Destanlar ya nazım ya nazım-nesir bir arada veya nesir olarak icra edilir.”⁸

Oluşum bakımından incelendiğinde destanların ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Bunlar doğal destanlar ve yapay destanlardır. Doğal destanlar, söyleyeni belli olmayan anonim eserlerdir. Bu tür destanların oluşumu için belli aşamalar gerekmektedir. Yapay destanlar ise, söyleyeni belli olan destanlara verilen isimdir. Yapay destanlarda da toplumu etkileyen olaylar sebebiyle oluşturulmuş eserlerdir. Doğal destanlara örnek olarak *Türeyiş*, *Oğuz Kağan*, *Ergenekon* (Türk), *Manas* (Kırgızlar), *Igor* (Rus) *İlyada ve Odysseia* (Yunan), *Nibelungen* (Alman) vs. verebiliriz. Yapay destanlara örnek olarak ise Fazıl Hüsnü Dağlarca’ya ait *Üç Şehitler Destanı*’nı veya *Çanakkale Destanı*’nı, Kayıkçı Kul Mustafa’nın *Genç Osman Destanı*’nı verilebilir.

Özellikle M. Fuat Köprülü’yü destan üzerine yaptığı çalışmalar bağlamında öncü olarak işaret edebileceğimiz araştırmacılardan olduğu kanısındayız. Onun

⁶ Yakub Babayev, **Ana Dilli Azərbaycan Edebiyyatının Təşəkkülü və Epik Şeirin İnkişafı (XIII-XIV Asrlar)**, Bakı, ADPU, 2008, s.57.

⁷ Azem Sevindik, “Eski ve Yeni Destan Araştırmaları Üzerinden Türk Destan Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, **Dede Kokut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 12, (2017), s.92.

⁸ Naciye Yıldız, “Türk Destancılık Geleneği”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, (2009), s.13.

Destanlarımız adlı makalesi başlangıç niteliğindeki çalışmalardan biridir.⁹ M. Fuat Köprülü dışında Metin Ergun, Özkul Çobanoğlu, Kemal Abdullah, Orhan Şaik Gökyay, Saim Sakaoglu, Muharrem Ergin, Ziya Gökalp gibi ismini zikretmediğimiz pek çok yazar destan ile ilgili olarak çalışmalarda bulunmuşlardır. Yalnız Türk destanları ile ilgili olarak “Bizde henüz kendi destanlarımız üzerine hemen hemen hiçbir çalışma yapılmamışken Batı’da Radloff, Schafner, Potanin, Milman Parry ve Albert Lord, N. K. Chadwick, K.N. Veliyev, M. Mowra, Jirmunskiy, A. N. Vasselovski gibi araştırmacılar, Türk destanlarını çeşitli konular üzerinden irdelemiştir.”¹⁰

Manzum hikâye olan *Destan-i Ahmet Harami* kendi içerisinde bölüm bölüm ayrılmış toplam altı meclisten oluşmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında “*Yusif Meddah ‘Verga ve Gülşa’* (XVI asır), Şems ‘*Yusif ile Züleyha’* (XVI asır)”¹¹ eserlerini de aynı şekilde meclisler halinde yazmışlardır. *Destan-i Ahmet Harami* orijinal bir konuda yazılmıştır. Bilinen konuların aksine mevzuca biraz daha farklıdır. Eseri bu şekilde nakşetmiş olması da yazarının oldukça derin bir edebiyat ruhuna sahip olduğunu göstermektedir. Klasik eserlerde eserin ismi başkahramanların ismini taşımaktadır. Kimi zaman da kahraman isimlerinden sonra “name” sözcüğü eklenmekteydi. Fakat burada Ahmet Harami karakterinin ardına destan sözü eklenerek *Destan-i Ahmet Harami* ismi yaratılmıştır. Destan yazarı başlangıçta “Bu dastanı bu gün bünyad edelim” beyiti ile başlayarak, eserini destan olarak adlandırmaktadır.

Yazarı belli olmayan *Destan-i Ahmet Harami*, mesnevi şeklinde kaleme alınmıştır. Eserde epik bir söyleyiş şekli hakimdir. Ana dilli epik şiirin araştırmacısı Y. Babayev şu şekilde yazmıştır: “Şiirde halk sanatının güçlü bir etkisi vardır. Eserin isminden tut, olay örgüsüne, fikrine, yapısına, üslubuna, diline ve üslup özelliklerine kadar, vb. kendini pek çok şeyde gösterir. Her şeyden önce mesnevinin adındaki “destan” bileşeni bir folklor unsurudur. Eser orta asır şiirlerine mahsus bir çift kahramanın adı yahut kahramanın adından sonra “name” kelimesinin kullanılmasıyla değil, halk edebiyatı türünde kahramanın adının gramer-anlamsal olarak eşleşmesi ile

⁹Detaylı bilgi için bkz.; Sevindik, Azem (2017) Eski ve Yeni Destan Araştırmaları Üzerinden Türk Destan Araştırmalarına Genel Bir Bakış, **Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, Sayı:12, s.96.

¹⁰Sevindik, “Eski ve Yeni Destan Araştırmaları Üzerinden Türk Destan Araştırmalarına Genel Bir Bakış, s. 96.

¹¹ Seferli, Yusifli, **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (kadim ve orta asırlar)**, s.244.

sunulur.”¹² Fakat bunun yanı sıra lirik söylemin hâkim olduğu bölümler de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin aşağıdaki beyitlerde lirik bir söylemin hâkim olduğunu görülmektedir:

Şəhənşah dedi: ey canım parası
Ki, sənsən gözümlün ağı, qarası.
Rəvamıdur bənim sözüm sıyasan,
Gərəkməz ol əri bana deyəsən.
Əyalımsan bənim sən həm canımsan,
Cigərimdən, damarım, həm qanımsan. (s.51)

Destan-i Ahmet Harami’nin bilinen tek nüshası Ahmet Talat Onay tarafından 1928 yılında bulunmuştur. Ayrıca Halis Akaydın *Destan-i Ahmet Harami* üzerinde bitirme tezini vermiştir. Sonrasında ise transkripsiyonlu metnini kitap olarak yayımlamıştır. “Eski Çankırı milletvekili Talat Onay, eski bir mecmuada tesadüfen ele geçirdiği eserin asıl nüshasını Türk Dil Kurumu Kütüphanesine bağışladığını söylese de bugün böyle bir nüsha yoktur.”¹³ Talat Onay tarafından bulunan bu nüsha Mekke’de Nuh bin Mustafa tarafından yazılmıştır. Bu nüsha Arap alfabesi ile kaleme alınmıştır. Arap alfabesiyle bulunan bu eserin bazı ses söylemleri, doğal olarak Türk alfabesine uygun hale getirilmiştir.

İsmail Hikmet ve Mehmet Fuat Köprülüzade’ye göre 13. yüzyıl edebi ürünleri dil bakımından farklılıklar taşımazlar.¹⁴ Maalesef ki eserin son kısmı bulunmadığı için ne zaman yazıldığı tam olarak belli değildir. Sadece destanda geçen sözcükler ve bunların kullanılış biçimleri araştırmacılara yön gösterici olmuştur.

Azerbaycan edebiyatı tarihinde ilk ana dilli epik eser olan “Destan-i Ahmet Harami” poeması,¹⁵ dilin kullanım şekli açısından incelendiğinde tahmini olarak 13. yüzyılın sonları ve 14. yüzyılın başlarında yazıldığı araştırmacılarca kabul edilmiştir. Hem dil hem de anlatım şeklindeki zenginlik açısından 13. ve 14. yüzyıllara uygunluğu ortaya konulmuştur. Dili halk dilidir. “Kitab-ı Dede Korkut gibi, edebi dilimizin ilk

¹² Tariyel Gani, “Dastani Ahmed Harami” ve Epos Tehkiyesi”, **İpək Yolu**, Sayı:4, (2017), s.105.

¹³ Yasın Kırılmış, “Ahmet Harami Destanı”nın Axel Olrik’in Epik Yasalarına Göre İncelenmesi”, **Turkish Studies, International Periodical for the Languages and History of Turkish or Turkic**, Sayı:12, (2015), s. 743

¹⁴ Yakup Babayev, **Ana Dilli Azərbaycan Ədəbiyyatının Təşəkkülü və Epik Şeirinin İnkişafı (XIII-XIV Asırlar)**, s.53.

¹⁵ Kadim Rıfıllayev, “Dastani- Ahmed Harami” Poemasında Dastan Motivləri Hülase”, **Filologiya Meseleleri**, Sayı:10, (2019), s.293.

dönemlerinin özelliklerini ve güzelliklerini bünyesinde barındıran bu eser sanatsal betimleme ve anlatım araçlarının doğallığı, folkloru ve canlılığı ile öne çıkmaktadır”.¹⁶

Eserin kim tarafından kaleme alındığı hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. Fakat Alyar Seferli ve Halil Yusifli “Şairin bilgisinden görünmektedir ki o, eserini ileri yaşlarında yaratmıştır hem de gençliğinde manasız geçen hayatı için sonradan pişmanlık çekmiştir.”¹⁷ sözleriyle yorum getirmişlerdir. Bu yoruma en büyük dayanak olarak ise eserdeki

Qova qova könül dünyaya irdi,
Ömür keçdi, saqali-saç ağardı. (s.20/14)
Əbəs¹⁸ yerlərdə xərc etdim yaşıım bən,
Yeridir daşlara dögsəm başım bən. (s.20/16)

beyitlerini vermişlerdir.

Azerbaycan edebiyatı tarihinde ilk ana dilli epik ve iri hacimli şiir olan “Destan-i Ahmet Harami” şiiri,¹⁹ dilin kullanım şekli açısından incelendiğinde tahmini olarak 13. yüzyılın sonları ve 14. yüzyılın başlarında yazıldığı araştırmacılarca kabul edilmiştir. Hem dil hem de anlatım şeklindeki zenginlik açısından 13. ve 14. yüzyıllara uygunluğu ortaya konulmuştur. Dili halk dilidir. “Kitab-ı Dede Korkut gibi, edebi dilimizin ilk dönemlerinin özelliklerini ve güzelliklerini bünyesinde barındıran bu eser sanatsal betimleme ve anlatım araçlarının doğallığı, folkloru ve canlılığı ile öne çıkmaktadır”.²⁰

Eser yeni ve farklı bir mevzuda kaleme alınmıştır. Bu yenilik eserin yaratıcısının derin bir edebi dünyaya sahip olduğunun en büyük göstergesidir. Ayrıca destan yazıldığı düşünülen dönem itibari ile birlikte incelendiği taktirde Alyar Seferli ve Halil Yusifli şu yorumu getirmiştir: “Nizami’nin hümanist fikirlerinden ilham almış, görünüş ve karakter yaratmak tecrübesinden öğrenilmiştir.”²¹

¹⁶ Seferli, Yusifli, **Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi (kadim ve orta asırlar)**, s.252.

¹⁷ Seferli, Yusifli, **Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi**, s.243.

¹⁸ Əbəs, kelime anlamı olarak faydasız manasına gelmektedir. Eser boyunca, tanımını bilmediğimiz sözcükleri anlayabilmek amacıyla Ağamusa Ahundov’un Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti (4 Ciltte) eserinden yararlanılmıştır.

¹⁹ Ruffullayev, “Dastani- Ahmed Harami” Poemasında Dastan Motivləri Hulase”, s.293.

²⁰ Seferli, Yusifli, **Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi (kadim ve orta asırlar)**, s.252.

²¹ Seferli, Yusifli, **Azerbaycan Edebiyyatı Tarihi (kadim ve orta asırlar)**, s.245.

Destan-i Ahmet Harami hem şiirsel hem sanatsal hem de üslubuna göre oldukça dikkate değer bir eserdir. Destan, klasik eserler gibi başlamaktadır. Fakat bazı yerlerinin bozulmuş olması sebebiyle hem mesneviliği bozulmuş hem de eserin yazarının kim olduğu bilinmemektedir. Doğrusu *Destan-i Ahmet Harami*'nin yazarının destanı kaleme almış olduğu ruh hali de merak uyandırıcıdır. 13. asra kadar yazılmış olan Nizami'nin *Hamse*'si veya ondan sonrasında yazılan hamseler, Kul Ali'nin *Kıssay-i Yusuf* vb. eserler ile aşikane poemalar yaratılmaya başlanmıştır. Lakin *Destan-i Ahmet Harami*'de diğer poemalarda olduğu gibi aşık ile maşuk heyecanı, insanların onların aşkını onaylamaması ya da hükümdar zorluğu gibi klasik bir konu formunu seçmemiştir. Eserde aşk da muhabbet de yiğitlik de kahramanlık da bulunmaktadır.

Destan-i Ahmet Harami olaylar karmakarışık bir yapıya sahip değildir. Olaylar, Ahmet Harami ve Gülendam'ın çevresinde şekillenmektedir. Destan içerisinde tek bir mekânın adı çekilmemiştir. Birden fazla yerden söz edilmektedir. Destanda Ahmet Harami zorbalığı, kötülüğü, zalimliği temsil etmektedir. Gülendam ise tam tersi yiğitliğin ve güzelliğin suret bulmuş halidir. Destanda adaletsizliğe, haksızlığa ve zulme bir başkaldırı söz konusudur. Destanın sonunda ise iyinin ve doğrunun kazanmış olması etkileyicidir.

Ana kahramanlar olan Ahmet Harami ile Gülendam'ın arasında geçenler destanı şekillendiren ana olaylardır. *Destan-i Ahmet Harami*'de iyiliği Gülendam temsil ediyorsa, şerri de Ahmet Harami temsil etmektedir. Fakat diğer şiirlerde iyiliği başkahramanlar sembolize ediyor ve kötülüğü de zalim hükümdar temsil etmekteydi. Gülendam'ın babası da bir şahtır ve onu da diğer poemaların aksine oldukça merhametli biri olarak görmekteyiz.

Destanda Gülendam çok akıllı bir başkahraman olarak tanıtılmıştır. Gülendam o kadar akıllıdır ki haramilere karşı savaşmanın mümkün olmadığını bildiği için onları teker teker halletmiştir. Babasının hazinesini kurtarmayı başarmış olsa da Harami'yi o zaman elden kaçırmış bulunur. Gülendam'ın haramileri öldürüp bu durumu babasından ve herkesten saklaması akla Arap masallarından olan *Binbir Gece* hikayeleri adı altında olan *Ali Baba ve Kırk Haramiler* adlı eserde olan Zeynep karakterini getirmektedir. Zeynep de tek başına kırk harami ile vuruşmaktadır. O da çok sevdiği Ali Baba için küplerde gizlenen haramilerin başından aşağıya teker teker

kızgın yağ dökmektedir. Yine Zeynep de tıpkı Gülendam'ın yaptığı gibi bu durumu herkesten saklı tutmuştur. Sonrasında ile Ali Baba'yı öldürmek maksadıyla orada bulunan haramilerin başını dans ederek öldürür ve sonrasında durumu anlatır. Burada da haramilerin başı tıpkı Ahmet Harami gibi intikamla, kin ve nefret duygusu ile bürünmüştür. İki karakter de harami arkadaşlarının intikamını alabilmek için geri dönerler.

Destanda Gülendam'ın babası, Ahmet Harami ile kızını evlendirilmek ister. Ahmet Harami kendini bir hoca olarak tanıtmış ve şahın gözünü hediyeleri ve tatlı dili ile boyamayı başarmıştır. Gülendam, Ahmet Harami'yi tanıdığı için asla evlenmek istemese de babasına karşı durmaz. Burada da tıpkı *Dede Korkut*'ta olduğu gibi kendi hayat arkadaşını kendisinin seçmesi arzusu ön plana çıkmaktadır. *Dede Korkut*'ta da Banu Çiçek, Beyrek'e onunla vuruşmasını teklif eder.

Türk kültüründe aile kurmak fikri de yiğitliğin yanında kadında var olan bir düşünce yapısı idi. Fakat İslamlaşma ile birlikte bu fikir daha doğrusu bu seçim validelere bırakılmış olmaktadır. Anne babaya hürmet Türkçülükte olduğu gibi İslamcılıkta da mevcut idi. Fakat evladın babasının iradesine boyun eğmesi dinde biraz daha ön plandadır. *Destan-i Ahmet Harami*'de de Gülendam'ın babasının isteğinin karşısında ses çıkartamaması bu sebeptendir. Fakat gelen kişinin Ahmet Harami olduğunu bilmesine rağmen susmuş ve babasına karşı gelmemiş olması daha da dikkate değerdir. Bu da Nizami Gencevi'nin *Leyli ve Mecnun* adlı eserindeki Leyli karakterini bizlere hatırlatmaktadır.²² Leyli de böyle bir cesaret gösterir. Babasına karşı çıkmasa da erine karşı çıkmaktadır. Fakat onun isyanı Gülendam'ınki gibi değildir. Onun isyanı ağır olayların yaşandığı bir dönemde sessiz sedasız kendi içinde geçen bir isyandır. Gülendam destan boyunca Ahmet Harami'ye karşı tedbiri elden bırakmamıştır. Gülendam, atasının hocadan bu derece hoşlandığını öğrenince bu işin içinde bir hile olduğunu anlamaktadır. Hoca ile Ahmet Harami'nin aynı kişiler olduğunu hemen aklına getirir. Bu sebeptendir ki hiçbir zaman tedbiri elden bırakmamıştır.

Gülendam'ın yine *Dede Korkut Hikayeleri*'ndeki Selcan Hatun²³ ile de benzerliği vardır. Selcan Hatun da paşa kızıdır. Kanturalı uyku halindeyken düşman haklıyor.

²² Bkz.: Nizami Gencevi, **Leyli ve Mecnun**, Bakı, Lider Neşriyyat, 2004.

²³ Bkz.; Orhan Şaik Gökyay (1973), **Dedem Korkudun Kitabı**, İstanbul, Kültür Yay., s.83-97.

Fakat Selcan hatun dövüşmeye hazır olsa da sevdiğini uyandırmaya çalışmaktadır. Selcan Hatun sevdiğini uyandırır ve birlikte dövüşürler. Fakat Gülendām Gülefruh şahı uyandırmaya kıyamaz. Onun bu işte herhangi bir günahı olmadığına Ahmet Harami'yi ikna etmeye çalışır.

Toplamda 816 beyitten ve 1632 mısradan oluşan eserde redif, cinas, zengin kafiye, tam kafiye, yarım kafiye ve kafiyesiz beyitler bulunmaktadır.

Örneklendirecek olursak:

- *Səfa xatirlər içində kin **olmaz**,*
*Kin olduğu könüllərdə din **olmaz**. (s.21/14) (Redif)*
- *Duraq edibdilər bir sərp **arayı**,*
*Olari kimsə varmaya **arayı**. (s.23/10) (Cinas)*
- *Bular durı gəlib dedi ki sərvər,*
Can üstünə nə dersən, ey dilavər. (s.25/4) (Zengin Kafiye)
- *Anın birliğini zikr eyləyə dil,*
Xatırda qalmaya zərrəcə müşkil. (s.19/10) (Tam Kafiye)
- *Dəlim mal yığladılar anda olar,*
Hesabı yox qumaşı, simü zərlər. (s.23/14) (Yarım Kafiye)
- *Bu gəz ol dəxi qapıya yürüdü,*
Qalanı qərq olub yatırdı qanda. (s.33/4) (Kafiyesiz)

Alyar Seferli destanın 6 meclisten oluşmuş olmasını 14. yüzyılda kaleme alınan Yusif Meddah'ın *Verga* ve *Gülşa* eserine ve 15. yüzyılda Şemsi'nin *Yusuf ile Züleyha*'sına benzetmektedir. Öyle ki dinleyiciyi bir araya toparlayabilmek amacı güderek eser içerisinde dinleyiciye seslenilen bölümler de yakın dönem eserlerinde başvurulan yöntemlerdendir.²⁴ Seferli, *Destan-i Ahmet Harami*'yi birçok yönden *Kitab-ı Dede Korkut*'a benzetmiştir. Örneğin; Gülendām karakterinin annesinin varlığına eserde rastlamamaktayız. Evlilik ile ilgili teklifi babası kızına sormaktadır. Baba ile kızının arasındaki muhabbet ayrıca dikkat çekicidir. Baba ile kızının birbirlerine sevgi bağları oldukça güçlüdür. Öyle ki Gülendām babasına duyduğu sevgi ve saygısının çokluğu sebebiyle istemediği biriyle evlenmeye boyun eğmiştir. Yine dil ve üslup bakımından da *Kitab-ı Dede Korkut* ile benzerlik söz konusudur.

²⁴ Seferli, A. **Dastani-Ahmed Harami**, Bakı, Şark-Gerb, 2004, s.6.

Hatta araştırmacılar ortaya koymuşlardır ki Dede Korkut'ta işlenen bazı ifade şekilleri, *Destan-i Ahmet Harami*'de de aynen yer almıştır. Destanda Muhammet Mustafa (s.a.v.) peygamberden yardım istenilen ve ona salavat çağrısında bulunan bölümlerle de karşılaşılmaktadır:

- Həmin vardır ümidimiz səfadan,
Məgər mədəd irişə Mustafadan. (s.21/1)
- Gəl imdi Mustafaya ver salavat,
Deyəlim necədir anla hekayat. (s.22/1)

Destan-i Ahmet Harami'de Meclisler

Destan-i Ahmet Harami, söyleyicinin insanları destanı dinlemek amacıyla bir araya toplamaya çağırması ile başlar. Peygamber (Hz. Muhammed) ve halifelerinin isimleri çekilerek, onlara selam edilerek ve Hz. Muhammet'ten yardım dileğinde bulunarak edilen dilekler destana giriş yapılmadan hemen önceki duraktır. Destana giriş ise Ahmet Harami'yi tanıtmak ile başlar.

Destan-i Ahmet Harami, 6 meclisten oluşmaktadır. Burada meclis sözünde kasıt eserin bölümleridir. Klasik edebiyatta bazı şiirler meclisler halinde oluşturulmuştur. *Destan-i Ahmet Harami*'de bu şekilde bir oluşumdur. Destanın ilk meclisinde, Ahmet Harami 9 yoldaşı ile birlikte Bağdat sultanı Şehinşah'ın hazinesinin peşine düşer. Sultanın kızı yoldaşlarını öldürür Ahmet Harami'yi de yaralar ve Ahmet Harami kaçır. Şehinşah hazinesini kimin kurtardığını öğrenmeye çalışır.

İkinci mecliste, Ahmet Harami Gülendam'dan intikam alma peşine düşüyor ve hazırlığını yapıp Bağdat'a dönüyor. Kendini Şehinşah'a bezirgân kılığında giderek sevdendiriyor. Sultan kızı Gülendam'ı ona vermek istiyor. Gülendam istemese de razı geliyor ama düğünde çocukluk arkadaşı ile yer değiştirerek gerdeğe onun girmesini sağlıyor. Arkadaşı ölüyor.

Üçüncü mecliste Ahmet Harami Kırım'dan mallarını getirmek üzere Şehinşahtan izin alıyor ve Gülendam'ı da tatlı dili ile kandırarak beraberinde götürüyor. Yolda ondan intikam almaya çalışıyor. Onu yakmak amacıyla odun getirmeye gittiğinde Gülendam'ı oradan geçen kervanda bulunan Hoca Rüstem adındaki bir zat kurtarıyor ve Şiraz'a götürüyor. Şiraz şahı ile görüşmek istiyor.

Dördüncü mecliste Gülendam Gülefruh Şah ile karşılaşır. Gülefruh Şah'ın annesi Gülendam'ı çok beğeniyor. Gülefruh Şah da Gülendam'ı beğeniyor ve onunla evleniyor. Gülendam'a isteği üzerine kırk basamaklı her basamağında bir kulun beklediği türlü mücevherat ile bezenmiş bir saray yaptırıyor.

Beşinci mecliste Ahmet Harami Gülendam'ı sürekli intikam almak amacıyla arar. Yolu Şiraz'a düşer. Gülendam'ın sarayı dikkatini çeker ve şehirdeki saf bir bağcı ile konuşarak Sultan Gülefruh'un Bağdat şahının kızıyla evlendiğini öğrenir. Saraya intikam almak için önlemlerini alarak gider. Her türlü engeli aşar ve Gülendam'a ulaşır ve Gülefruh'un canını bağışlaması amacıyla Gülendam onunla gitmeye razı olur.

Altıncı mecliste Gülendam, Harami'yi merdivenlerden yuvarlar ve Harami ölür. Gülefruh'a olanı biteni anlatır. Halk bu durumdan çok mutlu olur. Harami' nin başını keserek meydana çıkarlar ve ona nişan alırlar.

Destan-i Ahmet Harami'nin Özeti

Ahmet Harami adında Ebu Ali Sina ilminden bilen zalim, Şehabettine hizmet etmiş haram yiyen, zorba bir adam vardı. Onun dokuz yoldaşı vardı. Harami'nin elinde bulunan hazinenin ve kumaşların haddi hesabı yoktur ama buna rağmen gözü doymaz. Bir gün Ahmet Harami Bağdat sultanı Şehinşah'ın hazinesinin çokluğunu öğrenir. Yoldaşlarını toplayıp kendi hazinesinin kapısını kilitleyerek Bağdat yolunu tutar. Beş on günün sonunda Bağdat'a ulaşırlar. Kendilerini şehrin ucunda bir oda tutarak gizlerler. Geceleri sarayı inceleyerek hazineye ulaşmanın kolay yolunu öğrenirler. Soygun yapmak amacıyla saraya geldikleri gece Şehinşah'ın kızı Gülendam henüz uyumamıştır. Gülendam pencereden on kişinin hazineye doğru yol aldığını ve onların kendilerinden birileri olmadığını görür. Beline kılıcını kuşanarak bunların arkasından takip eder. Ahmet Harami hazinenin kapısına vardığında bir sihir yaparak hazinenin kapısını açar. İçerde bulunan altın, kumaş, inci, gümüş ve değerli taşlardan alırlar. Geri dönmek için ise kapıdan teker teker çıkma kararı alırlar. Fakat sultanın kızı Gülendam çıkış kapısını tutmuştur ve Harami'nin dokuz adamını da burada başını keserek öldürür. Ahmet Harami kapıya doğru gelir ve başını gösterip geri çeker. Gülendam onun saçını derisi ile alır. Ölümünden kıl payı kurtulur Ahmet Harami ve görür ki dokuz yoldaşı da öldürülmüştür. Ahmet Harami bunları yapanın saraya girdiklerinde gördüğü kız olduğunu anlar ve hiçbir şey almadan oradan kaçır.

Gülendam ise kimseye bir şey demeden dua edip kılıcını silerek yatağına yatıp uyur. Sabah hazinedar hazinenin kapısının açıldığını, hazinenin etrafa saçıldığını ve dokuz başı kesik adamın yerde boylu boyunca yattığını görür. Şehinşah'a olanı biteni anlatır. Hazinesini kurtaranın kim olduğunu öğrenmek için her yere haber salar. Ama Gülendam kendini gizler.

Ahmet Harami dağları, sahraları aşarak zorlu bir yolculuğun sonunda kendi yerine ulaşır. Birkaç gün ne yapacağını düşünür. Sonunda birkaç at alarak bütün malı ile Kırım'a gitmeye karar verir. Kırım'a ulaştığında çeşit çeşit kumaşlar ve güzel oğlanlar alır. Bunları satmak için Bağdat'a gider. Tüm bunları yapmasının amacı Gülendam'a bir oyun edip ondan intikamını almaktır. Şehrin kethüdası ile görüşerek sultana güzel hediyeler getirdiğini söyler. Sabahına şahın huzuruna çıkar ve hediyelerini sunar. Etkileyici sözleri ve hediyeleri ile sultanın kalbine girmeyi başarır. Şehinşah kızını Ahmet Harami'ye verme kararı alır. Harami, gökte aradığını yerde bulmuştur.

Güzeller güzeli Gülendam, kendini şehzadelere layık görmektedir. Bir tüccar ile evlenmek istememektedir fakat babasını da kıramaz ve evlilik kararına boyun eğer. Ahmet Harami'yi bir fırsatını bularak görür ve hemen tanır. Ne var ki kırk gün kırk gece düğünü yapılır.

Gülendam'ın bir çocukluk arkadaşı vardır ona durumu anlatır ve kendisinin yerine gerdeğe onun girmesini ister. Arkadaşı ise kabul eder. Tam bir yıl evli kalırlar ve kız eceli ile ölür.

Bir zaman sonra Ahmet Harami, şahın huzuruna vararak Kırım'daki mal mülkünü getirmek için izin ister. Gülendam'ı da kandırarak yanına alır. Gürcistan'a vardıklarında Gülendam'a farklı davranır. Gülendam ise kendi kendine ah eder. Babasına sırrını söylemediğini, aslında onunla yar olmak istediğini söylese de Ahmet Harami yoldaşlarının intikamını alacağını söyler. Yanından dört demir kazık çıkartarak kızı çarمیha gerer ve onu yakmak için ormandan odun toplamaya gider. Gülendam Allah'a dua ederek ondan yardım dilenir. O anda oradan geçen bir kervan vardır. Kervan, Gülendam'ın sesini duyar ve Hoca Rüstem adındaki korkusuz cengâver onu kurtarır. Ahmet Harami geri döner ve Gülendam'ı göremez. Kervanın peşine düşer. Kervandakilere Gülendam'ın yerini sorar. Onlar ise kızı gizlerler. Hoca Rüstem kızı hiç görmediklerini, adını bile bilmediklerini söyler. Harami onlara inanır

ve geri döner. Sonra içine ateş düşer. Hayıflanır ve kandırıldığını anlayarak kervanın peşine düşer. Fakat önüne çıkan üç yoldan hangisinden gittiklerini bulamadığından kervanın izini kaybeder.

Kervan Şiraz'a ulaşır. Şiraz şahının babası henüz ölmüştür. Tahtına ise oğlu Gülefruh oturmuştur. Gülefruh on yedi yaşında genç yakışıklı bir oğlandır. Gülendam Şiraz sarayına gelir. Bağdat şahının kızı olduğunu söyler ve başından geçenleri Gülefruh şahın annesine anlatır. Şahın annesi Gülendam'ı çok sever. Gülefruh şahın nişanlısı da ölmüştür. Annesi onu evlendirmek niyetindedir. Bu amaçla oğluna Gülendam'ı gösterir. Gülefruh Şah Gülendam'ı görür görmez gönlünü kaptırır. Annesi Gülendam'ın babasından evlenmeleri için izin almak gerektiğini söylese de Şah sabredemez. Kırk gün kırk gece düğünleri yapılır. Gülendam Gülefruh Şah'tan kendisine kırk basamaklı bir saray yaptırmasını ister. Gülefruh Şah ona kapısında iki arslan, her bir basamağında bir muhafızın gece gündüz beklediği pencereleri ham altından olan inciyle ve türlü mücevherlerle bezenmiş bir saray yaptırır.

Ahmet Harami, Gülendam'ı tam bir yıl arar ve yolu birgün Şiraz'a düşer. Gülendam'ın sarayı dikkatini çeker. Birinden şehrin padişahının kim olduğunu ve tam bir yıl önce Bağdat şahının kızı ile evlendiğini öğrenir. Saray ve içindekiler hakkında da bilgi alır. Gülendam'ın izini bulmuş olan Harami yanına iki geyik alarak saraya gider. Arslanların önüne geyikleri atar. Sarayın içine girince de toprağa bir sihir okuyarak kırk basamaktaki nöbetçilerin üzerine savurur ve nöbetçiler uykuya dalar. Harami nöbetçilerin hepsinin başını keser.

Gülendam ve Gülefruh uyku halindeyken onların odalarına elinde kılıç girer. Gülendam uykusundan uyanır ve Harami onu yanına alarak odadan çıkartır. Onu öldürmek ve intikamını almak niyetindedir. Merdiven başına ulaştıkları zaman Gülendam cesaret ile Harami'yi merdivenlerden aşağı iter. Ahmet Harami'nin beyni dağılarak ölür. Sonra Gülendam Gülefruh Şah'ı uyandırır. Herkes Ahmet Harami'nin can vermesine çok sevinir. Harami'nin başını keserler gövdesini de asarlar. Başını bir mızrağın ucuna takarak gezdirirler.

Destan-i Ahmet Harami'deki Karakterler Hakkında

Destadaki ana karakterler Ahmet Harami ve Gülendam'dır. Bunların dışında ise Şehinşah, Gülefruh Şah, Hoca Rüstem karakterlerini de yardımcı karakterler olarak

alabiliriz. Küçük bir yerde de Gülendam'ın arkadaşının ve Gülefruh'un annesinin bahsi geçmektedir.

Ahmet Harami, hırsı ve kötülüğü temsil etmektedir. Karakterindeki kötülük biz okuyucuların ruhuna ziyadesi ile işlemektedir. Ahmet Harami bir hırsız, zorba, haram yiyen, sihir ilminden anlayan sanki bir eşkıya gibidir. Ahmet Harami iyi olan her şeye o kadar uzaktır ki onda sevginin zerresi bulunmaz. Okuyucu destanda en ufak bir mısradan bile onun kalbinde bir ışıltıya, güzelliğe dair sinyal alamamaktadır. *Destan-i Ahmet Harami*, daha önce de belirttiğimiz üzere 6 meclisten oluşmaktadır. Bu meclislerin ilki Ahmet Harami'nin bizlere tanıtılması ile başlamaktadır.

“Məgər kim ol zamanda bir hərami,
Dərib döşürmüş idi çox hərami...” (s.22/8)

Genel anlamda tüm destan üçüncü kişi ağzından anlatılmış olsa da, Ahmet Harami bazen kendi ağzından kendini tanıtmıştır:

“Bənəm gürbüz yağıları dağıdan, (s.31/14)
Bənim nərəmə kimsə durmaz idi,
Nəcə kişlər ünümdən canı verdi.” (s.31/16)

Dizelerinden de anlaşıldığı üzere kendi zalimliğini, cesaretini ve korkusuzluğunu kendi ağzından dile getirmiştir.

Gülendam karakteri destanda iyiliği güzelliği ve masumiyeti temsil etmektedir. Onun güzelliği o kadar betimlenmiştir ki huri yüzlü olarak bahsi geçmektedir. Gülendam aslında narin naif bir karakterdir. Babasının zarif, kibar, iyi kalpli kızı imajı okuyucunun gözünde hemen canlanmaktadır. Babası onu evlendirme arzusunda olduğunu dile getirdiği vakitte bile edebinden dolayı babasına karşı çıkmamıştır. Fakat; görünen bu naif karakterinin dışında cesur bir yanı da vardır. Okuyucu Gülendam'ın bu cesur yanını ilk olarak sarayda hazineye giden Harami ve adamlarını takip edip, Harami'nin adamlarının kafasını kestiği sahnede gözünde canlandırmaktadır. Fakat Ahmet Harami'nin gücünden ve zorbalığından da bir o kadar korktuğundan cesaret ve korkuyu sentezlemiş bir karaktere bürünmüştür.

Şehinşah destanda Gülendam'ın babası olarak tanımaktayız. Şehinşah Bağdat şahıdır. Kızı Gülendam'ı çok sever. Kızı ile konuşan, onun ince ruhuna dokunmayı bilen bir baba rolündedir. Ahmet Harami'nin ona söylediği övgü dolu sözlerden

derinden etkilenerek kızını ona verme arzusuna bakılır ise Şehinşah insanların tesirinde çabuk kalabilmektedir. Kızına o kadar düşkündür ki onu uzak yerlere vermekten de bir o kadar korkmaktadır. Onun savaşçı, zorla, güçlü yanını destanda bir şah olarak görmemekteyiz. Şah, sadece bir baba suretinde ve baba duygusuna ziyadesiyle bürünmüş bir baba olarak karşımıza çıkar.

Gülefruh Şah, Şiraz şahının oğludur. Şiraz şahı ölünce taht oğlu Gülefruh Şah'a kalmıştır. Gülefruh Şah henüz on yedi yaşındadır. O oldukça yakışıklı, uzun boylu, yüzü gözü dikkat çekici güzelliğe bir şahtır. Destanda onun güzelliği de Gülendam'ın güzelliği kadar betimlenmiştir. Onun nişanlısı ölmüştür. Gülendam'ı görür görmez aşk duygusu yoğun şekilde körüklenmiştir. Öyle ki Gülendam'ı sabretmeden hemen alır. Gülefruh'un da şah tarafı destanda işlenmemiştir. Savaşçı özellikleri ile alakalı bilgi sahibi değiliz. Daha çok güzelliği ve Gülendam'a aşkı tasvir edilmiştir.

Hoca Rüstem, bahadır güçlü bir kişilik olarak tasvir edilmiştir. Hatta ondan bahsederken yürekli ve gözü kara bir er olduğu kaleme alınmıştır. O kadar korkusuzdur ki adamları Harami'nin adı dahi geçince korkmasına rağmen o cesareti ile Gülendam'ı yanına almaktan çekinmemiştir. Yiğitliğinin yanı sıra ince bir düşünceye de sahiptir. Bu vasıf ise Gülendam'a nereye gitmek isterse onu oraya kadar götüreceğini sormasından anlaşılmaktadır. Ona kötülük yapmayı hiçbir şekilde düşünmemiştir. Gönülden kardeş saymıştır Gülendam'ı. Kendinden bahsederken de bilerek isteyerek asla haram yemeyen bir kişilik olduğunu söyler.

Gülendam'ın annesi hakkında destanda hiçbir bilgi yoktur. Fakat onun yaşıyor olduğunu da şu beyitten anlaşılmaktadır:

Atasıyla, anasıyla görüşdü,

Bu göz getmægi yarağına düşdi. (s.59/14)

Fakat Gülefruh Şah'ın annesinin küçük bir yerde Gülendam ve Gülefruh ile konuşmalarına şahit olmaktayız. Gülefruh'un annesinin karakteri hakkında derin bir bilgi sahibi değiliz. Fakat Gülendam ile ilgilenmesinden ve onu tahtına elinden tutup çıkartarak onunla sohbet etmesinden anlaşıldığı kadarıyla iyi kalpli yardımsever, düşünceli bir kişilik olduğunu söylenilebilir. Gülendam, iyi, güzel, cesur, naif bir karakter olmasının yanı sıra inançlı bir yapıya da sahiptir. Bu, destanın yalvarış bölümünde yeterince görülmektedir:

İlahi, düşmüş əhvalın bilən həqq,
Sənə sığındım, ey həyyi-təvanə... (s.66/4)

Gülendam'ın arkadaşı ile ilgili tek bahsi geçen yer kızın Ahmet Harami ile Gülendam yerine gerdeğe girmesidir. Onun hakkında Gülendam'ın çocukluk arkadaşı olduğunu, Gülendam'a tamamen benzediği bilinmektedir. Bildiklerimiz sadece onun fiziksel olarak Gülendam ile bir olacak derecede benzemesinden ibarettir. Fakat arkadaşını kırmadan tek sözü ile evlenmesine bakılırsa, Gülendam'a oldukça bağlı ve yardımsever bir kişilik olduğu anlaşılmaktadır. O, evlilik oyunundan bir sene sonra takdir-i ilahi üzere ölmüştür.

Destanın Dili Hakkında

13. yüzyılda ilk eserlerini vermeye başlayan Oğuz Türkçesi, doğuda Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi, batıda ise Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olarak gelişimini sürdürmüştür. 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen ve müellifi bilinmeyen, *Dâstân-ı Ahmet Harâmî* mesnevisi hem Eski Anadolu Türkçesinin hem de Azerbaycan Türkçesinin dil özelliklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Eser 816 beyitten ibaret olup aruzun mefâîlün, mefâîlün, feûlün kalıbıyla yazılmıştır. Eserde çok sayıda aruz hatasının bulunması, bu dönemde Türkçenin aruza henüz tam olarak uydurulamamasının bir sonucudur. Azerbaycan sahasında farklı sebeplerden dolayı 13. yüzyıla ait eserlerin elde olmaması bu mesneviyi, özellikle Azerbaycan sahası için önemli kılmaktadır. Bu eser ile ilgili hem Türkiye'de hem de Azerbaycan'da bazı çalışmalar yapılmış, hatta metnin tamamı neşredilmesine rağmen, şimdiye kadarki tüm yayınlarda bu mesnevinin dil hususiyetleri ele alınıp incelenmemiştir.²⁵

Destan-i Ahmet Harami, klasik şiir geleneklerine uygun olarak mesnevi şiir şeklinde ve aruz vezninde kaleme alınmıştır. Fakat eserin dilinde kullanılan Farsça kökenli sözcüklerin birçoğu halk dilinde kullanılıyor olsa da kullanılmayan sözcükler de vardır. Yani burada ağır isim tamlamalarına rastlamaktayız. Sadece belirttiğimiz gibi dilimizde kullanılmayanlar vardır.²⁶

²⁵ Serhat Küçük, "Dastan-ı Ahmed Harami Mesnevisi Üzerine Değerlendirmeler -1-", **Journal of Turkish Language and Literature**, Sayı:1, (2016), s. 301

²⁶ Aliyeva Perihanım Nebi kızı, "Azerbaycan Dilinde Ümumişlek Olmayan Fars Menşeli Sözlere Mena Hususiyeti", **Dil ve Edebiyyat, Beynelhalk elmi-nezeri jurnal**, ISSN:2218-7588, 2020, s.117.

Destanın elyazması rüqe ve süls hattına yakın bir hatla yazılmıştır. Eser, edebi dil tarihimizi öğrenmekte de çok değerlidir. Onun dil bakımından eski Türk abideleri ile mukayeseli öğrenilmesi değerli sonuçlara yol açabilir. Kısacası, burada Arap ve Fars sözlerinden nadiren faydalanılmaktadır. Eski Türkçe (Azerice) sözlerinin sık sık işlenmesi uygunsuz olarak değerlendirilemez. O dönemde sözlü edebiyat ile bağlantılı olarak şiirde Türkçe kökenli kelimelerin yeri olmuş ve edebiyatımızın ilk günlerinden itibaren edebi saflığını koruyup saklamıştır.²⁷

Destanda kullanılan Fars kökenli sözcüklerin yanı sıra Arap dilinde kullanılan sözcükler de bulunmaktadır. Her ne kadar *Destan-i Ahmet Harami* ana dilde yazılmış ilk epik eser olma özelliği taşıyor olsa da dönem itibarıyla Arap ve Fars dilinden bir anda büsbütün kopmak da imkansızdır. Destanda kullanılan Arap kökenli sözcüklerden bazılarını örneklendirecek olursak: məani, ərz, behişt, müştəq, huri, beqayət, lətif, təam vb. Bu ve bunlar gibi pek çok sözcüğün kullanımı eskide kalmıştır.

Məani sözcüğü, “1) manalar, 2) üslup”²⁸ anlamlarını ifade etmektedir. Arap kökenlidir.

Örnek: **Məanidə** qılı iki biçənlər (s.19/5)

Ərz sözcüğü ise yine Arap dili kökenli olup, “1) büyük vazifeli adama bir şeyi bildirme; 2) kendinden büyüğe demek, söylemek”²⁹ manalarına gelmektedir.

Örnek: Bilgilərin bütün **ərz** etdi şaha (s.42/11)

Behişt sözcüğü, Arap dilinde “behiştlik, cennetlik”³⁰ manasına gelmektedir.

Örnek: Biri sankim **behişt** içində huri. (s.86/14)

Müştəq sözcüğü “şevki olan; arzulayan; bir şeyi çok isteyen”³¹ manalarında kullanılmaktadır ve yine Arapça kökenlidir.

Örnek: Qatı **müştəq** idim irdim qapında (s.43/3)

Huri sözcüğü de yine Arap dili kökenli olup “cennettekilere hizmet eden güzel kız”³² manasına gelmektedir.

²⁷ Seferli, Yusifli, *Azərbaycan Edebiyyatı Tarihi*, s.252.

²⁸ http://anl.az/el/latin_qrafikasi/l&e/kaeie-fsl2.pdf

²⁹ http://anl.az/el/latin_qrafikasi/l&e/kaeie-fsl1.pdf

³⁰ http://anl.az/el/latin_qrafikasi/l&e/kaeie-fsl1.pdf

³¹ http://anl.az/el/latin_qrafikasi/l&e/kaeie-fsl2.pdf

Örnek: **Huri** sanır görən bunları bayıq. (s.38/6)

Beqayət sözcüğü Arap dili kökenli olup “1) sona, sonuca; 2) sonucunda, neticede”³³ manalarına gelmektedir.

Örnek: **Bəğayət** xub idi ol şahi-şəngül. (s.26/13)

Lətif sözcüğü mülayim, “1) mülayim, hoş; 2) güzel, şirin”³⁴ manalarına gelmektedir.

Örnek: Yuca, möhkəm, **lətif** key xoş yapılmış. (s.26/7)

Təam sözcüğü de Arap dili kökenli olup “yemek”³⁵ manasına gelmektedir.

Örnek: Bişirdi xoş **təamlar** həm buyurdu (s.41/3)

“Destan-i Ahmet Harami’de dilin mükemmelliği, ifadenin zenginliği ile birlikte, doğallığı mesnevi biçimi ile de alakalıdır. Bu forma dili nesir-tehkiye imkanları ile sağlanır.”³⁶

Nizami Hudiye’v’e göre, “Destan-i Ahmet Harami Azərbaycan Türkçesinde yaratılmış ilk mükəmmel mesnevi numunelerinden biridir. Mükemmellik eserin hem içeriğine hem de biçimine aittir.”³⁷

Eserin Azərbaycan Türkçesinde yazıldığı Talat Onay tarafından da təstiklənmişdir.³⁸

Esere baktığımızda, Azərbaycan Türkçesinde bugün istifadə olunan sözcüklerin destanın kaleme alındığı dövremdə daha fərqli tələffüz edildiği də diqqətə dəğərdir. Örnek verəcək olursak bugün istifadə olunan kelimə başı “m-” sesi destanda bəzi yerlərdə “b-” şəklində işlənmişdir:

- Dədi Əhməd Hərami: **bən** varayım,
Kiməsənə varmı bu köşkdə görəyim. (s.27/16) (**mən**)

Günümüz Azərbaycan Türkçesinde var olan kelimə başı “v-” sesinin destanda görülməməsinə örnek:

- Həm adəm səsinə **urun** qulağı,

³² http://anl.az/el/latin_grafikasi/l&e/kaeie-fsl1.pdf

³³ http://anl.az/el/latin_grafikasi/l&e/kaeie-fsl1.pdf

³⁴ http://anl.az/el/latin_grafikasi/l&e/kaeie-fsl1.pdf

³⁵ http://anl.az/el/latin_grafikasi/l&e/kaeie-fsl2.pdf

³⁶ Təvfik Hacıyev, **Azərbaycan Ədəbi Dilinin Tarihi**, I Hisse, Bakı, Elm Nəşriyyatı, 2012, s. 176.

³⁷ Nizami Hudiye’v, **Azərbaycan Edebi Dili Tarihi**, Ali Məktəblər Üçün Dərslik, 1. Cild, Bakı, Elm və Təhsil, 2012, s. 226.

³⁸ Səferli, **Dastani-Ahmed Herami**, s.4.

Gözə dibən qılın hazır yarağı. (s.31/10) (**vurun**)

Bazı sözcüklerde ise günümüz Azərbaycan Türkçesinden farklı olarak “d” harfinin “t” harfi olarak kaleme alındığını görülmektedir:

- Əgilib baxdı köşkünün **taşından**
Bilir anı şoluqdəm cünbüşündən. (s.50/2) (**daş**)

Destan-i Ahmet Harami’de Kullanılan Deyimler

Anlatımı güçlendirmek, kuvvetlendirmek amacıyla en az iki sözcüğün yan yana getirilmek suretiyle kalıplaşarak gerçek anlamından uzaklaştığı, kimi zaman da gerçek anlamında kullanıldığı sözcük gruplarına deyim adını vermekteyiz. “Tarihi süreç içerisinde tabir, yakın zamanda ise deyim olarak kullanılan terim çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.”³⁹ Deyimi oluşturan sözcüklerin yerleri değiştirilemez ve yerlerine eş anlamlıları getirilemez. Genellikle mastar halinde kullanılmaktadırlar.

“Deyimler genellikle birden fazla sözcükten oluşan, yapısındaki sözcüklerin birbirinin eşanlamlı olsa bile başka bir sözcükle değiştirilemeyeceği, genellikle sözcüklerin birinin veya birkaçının değişmece anlamı taşıdığı sözcük dizileridir.”⁴⁰

Destan-i Ahmet Harami’de deyimlerden pek çok defa faydalanılmıştır. Karşılaştığımız deyimlerin bir kısmı şu şekilde sıralanmıştır:

1. Mənidə **qılı iki biçənlər**,
Dilindən daima gövhər saçanlar. (s.19/6) (kılı kırk yarmak anlamında)
2. Əbəs yerlərdə xərc etdim yaşıım bən,
Yeridir **daşlara gögsəm başım** bən. (s.20/16) (başını taşlara vurmak)
3. Dəlim mal yığdılar anda olar,
Hesabı yox qumaşı, simü zərlər. (s.23/14) (haddi hesabı yok anlamında)
4. Məbada izimiz duyulmuş ola,
Yolumuz **dörd yana** qaplanmış ola. (s.23/18) (dört bir yanı anlamında)
5. Kildin açalım, malın alalım,
Cəhanda biz ana bir iş qılalım. (s.24/14) (başına iş getirmek)
6. Güləndam idi ol nigarın adı,

³⁹ Sinan Gönen, “Deyimlere Şekil Açısından Bir Yaklaşım Örneği”, **Selçuk Üniversitesi/ Seljuk University Fen-Edebiyat Fakültesi/Fakulty of Arts and Sciences Edebiyat Dergisi/Journal of Social Sciences**, Sayı:20, (2008), s.208.

⁴⁰ Osman Toklu, **Dilbilimine Giriş**, 3. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2009, s. 110.

- Şəkərdən **şirin idi sözü dadı**. (s.26/16) (tatlı dilli olmak)
7. Şu gənc **arslan gibi** xırsızımı ola,
Qaqıdı xışm ilə **oldu divanə**. (s.29/6) (aslan gibi) (divane olmak)
8. Üçünüz, dördünüz təşra varınca,
Bu iş **məlum olur** bir dəm durunca. (s.31/8) (malum olmak)
9. **Nəzər qıldı** qıza, gördü ki, qızdı,
Sarayda gördüğüdür, bildi, sezdi. (s.33/16) (göz atmak)
10. Güləndam dəng oluban batdı fikrə,
Həqə **yüz tutdu**, məşğul oldu zikrə. (s.34/4) (yüz tutmak)
11. Əlimdən qafilin çıxdı nədəyin,
Avarə oldum uş qanda gedəyin. (s.37/8) (avare olmak)
12. **Düni günə ulayiban** gedərdi,
Bulammı qızı deyü fikr edərdi. (s.38/12) (geceyi gündüze katmak)
13. Məgər bir gün göründü şəhri- Bağdad
Gedərdi qayğısın oldu **könül şad**. (s.38/14) (içi sevinçle dolmak)
14. Keçib Əhməd **bıyq burdu** oturdu,
Oxudu ulularını gətirdi. (s.39/16) (bıyık burmak)
15. Dedi gərçi sizə **zəhmətlər oldu**,
Bələkin bizlərə rəhətlər oldu. (s.42/14) (zahmet olmak)
16. Dedi Əhməd Hərami şaha: mütləq
Yer etdi eşqiniz canda mühəqqəq. (s.42/16) (yer etmek)
17. **Qulaq urdu** qapıldı sözlərinə,
Nə bilsin şah anın bu sirləri nə?! (s.43/10) (kulak vermek)
18. Bana bir **qol-qanad olsun** otursun,
Elinə getməsin, bənimplə dursun. (s. 44/6) (kol kanat germek)
19. Bir-iki gün bunun **üstünə getdi**,
Şəhənşah gör necə bir tədbir etdi. (s.43./18) (üstüne gitmek)
20. Bana bir **qol-qanad olsun** otursun,
Qızımı verirəm şükranə ona. (s.44/6) (kol kanat germek)
21. **Qul oldum** getməzəm qatından ayruq,
Mütiyəm bana buyурса buyruq. (s.45/6) (kul köle olmak)
22. Həraminin xod istədigini oldu,
Fələkdə istədigini yerdə buldu. (s.45/8) (gökte aradığını yerde bulmak)

23. Budurur danışığı gecə-gündüz
Rəva gördü ümidi dəxi düpdüz. (s.47/6) (reva görmək)
24. Bular alqış elədi **ikram etdi**,
Güləndamın əlini öpdü getdi. (s.48/14) (ikram etmək- ikramda bulunmaq)
25. Həzaran dürlü **əndişə edirdi**,
Müdam fikri həramiyə gedərdi. (s.49/2) (endişə etmək)
26. Dedi bunu: bənə zinhar gərəkmez,
Kişi **kəndi canın oda buraxmaz**. (s.50/4) (kendini ateşe atmak)
27. Şəhənşah dedi: ey canım parası
Ki sənsən **gözümün ağı, qarası**. (s.51/8) (gözünün akı karası
Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bir deyim)
28. Küçükdən bilə ulalmış idi,
Güləndamın **xuyunu almış** idi. (s.55/4) (huyunu suyunu almak
anlamında)
29. **Başım üstünə** nəkim buyurursan,
Sözündən çıxmıyam gər öldürürsən. (s.55/16) (baş üstünə)
30. Dedi ol qıza: get tez var sonan gəl,
Bənim qayqularımı **yabana sal**. (s.55/8) (yabana atmaq)
31. **Dilini tutdu** əbsəmcək oturdu
Vəfası yox cahanın çünki gördü. (s.57/2) (dilini tutmaq)
32. Kərəm eylə sözündən çıxma, ey dost,
Bəni həsrət **oduna yaxma**, ey dost. (s.59/2) (ateşine yanmaq)
33. O dadlu sözlərə **gönlü qapıldı**
Yürəgi tazələndi, su səpildi. (s.60/2) (gönlünü kaptırmak)
34. Çü bunlar **oldular yola rəvanə**,
Qulaq ur billahi bu dastanə. (s.60/14) (yola revan olmaq)
35. Güləndam qaldı ol əfqan içində,
Fəğanü zar edib giryan içində. (s.64/8) (feryat figan etmək)
36. Bunu söylər idi, zari qılardı
Gəhi **ağlı gedərdi**, gah gələrdi. (s.66/6) (aklı gitmək)
37. Şu rəsmə kim, qılırdı ahü əfğan
Gözündən **yaş yerinə dökülür qan**. (s.66/8) (kan ağlamak)

38. **Yüzümüz suyilə gökcək gedəruz,**
Biz ayruğun şıkarını nedəruz. (s.71/8) (alnımızın akıyla)
39. **İçini od tutdu** istərdi qızı,
Ovavü, dağivü meşəvü yazı. (s.71/12) (içine ateş düşmək)
40. Qızıyam şahı-Bağdadın biləsən,
Gərək bu **dərdimə dərman qılasan.** (s.77/14) (derdine dərman olmaq)
41. **Dökərdi qanlı yaşın** ağlar idi,
Başına gələni şərh eylər idi. (s.78/4) (kan ağlamak)
42. Qızın sözlərini xatun eşitdi,
İçi açıldı çün bir gəz ah etdi. (s.78/6) (içi acımak)
43. Qeribəm, miskinəm, şimdi yetiməm,
Ana **layiq olası** bən degiləm. (s.83/14) (layiq olmaq)
44. Sevindi, **dərisinə sığmaz oldu,**
Gönüldən qüssə getdi, şadi gəldi. (s.97/14) (içi içine sığmamak)
45. Yaraqlandı, bəlikləndi, donandı,
Yüzi qarardı, **gözi qana döndi.** (s.98/16) (gözünü kan bürümək)
46. **Qılıc quşandı** ol dəmdə belinə,
Görün kin nə gəlir anın yoluna. (s.98/18) (kılıç kuşanmaq)
47. Arslanlardan yana **yüz tutdu,** getdi,
Qaçan kim anların qatına yetdi. (s.99/10) (yüz tutmaq)
48. Çün o **qırx kişinin qanını içdi,**
Yuxarı çıxdı köşk qapusun açdı. (s.101/4) (kana susamak)
49. Gülefrux aydır: ey dildari-məstur,
Nə sözdür bu dedigin **ağlını dur.** (s.102/8) (aqlını topla- aqlını başına topla)
50. Dutup **can qulağın bu sözü dinlə,**
Nəyə varur bu işin sonu anla. (s.106/2) (can kulağı ilə dinləmək)
51. Güləndam **usunu başa gətirdi,**
Həqə sığındı bu işin sonu anla. (s.106/4) (aqlını başına toplamak)
52. Nə kim etmişdi, imdi tanrı verdi,
Güləndamı **muradına irirdi.** (s.106/18) (muradına ermək)

Destan-i Ahmet Harami, 13. yüzyılda Azərbaycan Türkçesinde kaleme alınmış ilk iri hacimli epik şiir özelliği göstermektedir. Ana dilli eserlerin çok az sayıda var olduğu

bilinen böyle bir dönemden kalan bu eserin yankı uyandırmaması imkansızdır. Eser, halk hikayesi özellikleri göstermiş olsa da sonuç olarak destan sayılmaktadır. Destanın dili halkın dilidir diyebiliriz. Orijinal ismi “Dasitan-ı Ahmed Harami” olan bu eser Talat Onay tarafından bulunmuş ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesine bağışlanmıştır. Fakat günümüz itibariyle kayıptır.

Araştırmanın Güncelliği: Destan incelememizde *Destan-i Ahmet Harami*’nin söz dizimi açısından incelenmesine dair herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Fakat tez yazım süreci içerisinde söz dizimi alanında çalışma yapan dilbilimcilerin çalışmalarından yararlanılmıştır.

Araştırmanın Bilimsel Değeri: *Destan-i Ahmet Harami* üzerine yaptığımız bu çalışmada edebi değeri yüksek olan bir destanı sözdizimi bakımından incelerken gelecek nesillere hem tanıtmak hem de dilbilimsel açıdan incelemek hedeflenmiştir. *Destan-i Ahmet Harami* Azerbaycan edebi tarihi açısından ilk iri hacimli ana dilli epik şiir olması bakımından farklı bir yere sahiptir. Bu sebeple Türklerin dil ve edebiyat tarihine de bir fayda sağlayacak böyle bir destanı incelemek ve üzerinde çalışmak önem arz etmektedir.

Araştırmanın Muhtevası: *Destan-i Ahmet Harami*’nin söz dizimi üzerine incelenmesini sağlayan bu çalışma hem destanın Azerbaycan edebi tarihi açısından önemi, hem de ilk Türk dilli eserlerin tanıtımını bünyesinde barındırmaktadır. Araştırmada *Destan-i Ahmet Harami*, bir yandan söz dizimi açısından değerlendirirken bir yandan da edebi tarih bakımından incelenmiştir.

Araştırmanın Uygulamalı Değeri: Bu çalışma söz dizimi üzerine araştırma yapan ve *Destan-i Ahmet Harami* ile tanışmak isteyen herkes için sunulmuştur. Çalışmamızda örneklendirmelerdeki çeşitliliğin yararlı ve kolay erişilebilir olacağı öngörülmektedir. Uygulama alanı, üniversitelerde Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları alanları dersleri ve okullardır.

Araştırmanın Bilimsel Yeniliği: *Destan-i Ahmet Harami* söz dizimi üzerine yapılan herhangi bir çalışma olmadığı görülmüştür. Bu sayede çalışmamız ile elde ettiğimiz bilgiler ilk oluşturmaktadır.

Araştırmanın Amacı: *Destan-i Ahmet Harami* gibi anadilde yazılmış olan ilk iri hacimli epik şiiri hem tanıtmak hem de söz dizimsel açıdan inceleyerek Türk diline katkı sağlamaktır.

Araştırmanın Alanı: Çalışmamız dilbiliminin söz dizim (syntax) alanında yapılmıştır.

Bitirme Tezinin İçeriği: Tez iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde *Destan-i Ahmet Harami*'nin dilinde kelime grupları incelenmiştir. İsim tamlaması, sıfat tamlaması, isim fiil grubu, sıfat fiil grubu, zarf fiil grubu, bağlama grubu, edat grubu, ünvan grubu, birleşik fiil grubu, birleşik isim grubu, ünlem grubu, sayı grubu ve kısaltma grupları olarak alt başlıklar halinde teker teker olarak örneklendirilmiştir. Kelime gruplarını dilbilimci yazarların sınıflandırmadaki benzerliklerini, farklılıklarını ve tanımlamalarını incelemiş bulunmaktadır.

İkinci bölümde ise *Destan-i Ahmet Harami* içinde bulunan cümle türleri bakımından incelenmiştir. Cümle türlerini incelerken ve örneklendirirken dilbilimci yazarların tanımlama ve sınıflandırmadaki benzerlikleri ve farklılıkları incelenmiş bulunmaktadır.

Araştırmanın Metodu ve Kaynakları: Çalışma süreci içerisinde hem Türkiye Türkçesinde hem de Azerbaycan Türkçesindeki kaynaklardan faydalanılmıştır.

Bu çalışma çok sayıda derleme ve inceleme sonucunda ortaya çıkan bir tez çalışmasıdır. Çalışmayı yaparken dilbilim üzerine çalışmalar yapan duayen isimlerin görüşlerinden ve yöntemlerinden yararlanılmıştır. Destan, bu yazarların görüş ve sınıflandırmaları esas alınarak söz dizimi bakımından incelenmiştir.

Çalışmamızda faydalanmış olduğumuz bilimsel kaynaklar şunlardır: Türkiye Türkçesi üzerinde dilbilimsel açıdan çalışma yapmış yazarların görüşleri, Azerbaycan edebiyat tarihine ait kitaplar, konuya ait bilimsel araştırma kitapları, sözlükler, bilimsel makaleler, bildiriler.

I. BÖLÜM

DESTAN-İ AHMET HERAMİ’NİN DİLİNDE KELİME GRUPLARI

Söz dizimi diğer bir adı ile sentaks sözcüklerin belirli kurallar dahilinde bir araya gelerek yargı bildirmesine verilen isimdir. Bu kurallar sözcüklerin kendi içlerindeki bağlantılar, sözcük türleri, bir dilde var olan sözcüklerin kelime grubu veya cümle olarak yan yana gelebilme kuralları, kelime gruplarının cümle içindeki veya söz içindeki görevleri, cümle türleri, sözcük gruplarının cümle türlerine göre sıralanması vb. kurallardır. Söz dizimi, dil bilgisel olarak bu sözcük sıralamalarının doğru ya da yanlış olup olmadığı da sözdizimi incelemeli ile açığa çıkartılabilir.

Duygu ve düşüncelerimizi hatta kültürümüzü insanlara ancak sözcükler ile ve bu sözcüklerin yan yana gelerek oluşturduğu cümleler ile aktarabiliriz. Sözcük gruplarının doğru bir şekilde çözümlenmediği takdirde okuduğumuzu algılamamızın zorlaşması kaçınılmazdır.

1.1. Kelime Grupları

Kelime grubu birden fazla kelimenin anlamca ve yapıca tek kelimedenden farksız bir bütün oluşturmasıdır. Kelime grupları bir varlık, bir kavram, bir durum veyahut hareketleri karşılamaktadırlar. Bazen bir kelime gibi çekim eki alabilmektedir. Fakat bu sıralanıştaki bütünlük bazı kurallara bağlıdır. Kelime grubu ile kelime arasındaki en büyük fark da budur. Kelime grupları yargı bildirmezler. Bu sebeple cümle olamazlar. En az iki sözcüğün yan yana gelmiş olması ile oluşurlar. Cümlelerin veya kelime gruplarının içinde tek kelime gibi ele alınarak incelenirler. Cümlede özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf tümleci veyahut yüklem görevinde bulunabilirler.

Türkiye Türkçesi’nde kelime grupları üzerine birçok bilim insanı araştırmalar yapmıştır. Muharrem Ergin, Leyla Karahan, İbrahim Delice, Günay Karaağaç, Süer Eker, Tahsin Banguoğlu, Zeynep Korkmaz, Vecihe Hatipoğlu, Rasim Şimşek... Biz de araştırmamızı yaparken dil bilgisi yazımında duayen olarak kabul edilen bilim insanlarımızın araştırmalarını esas alarak onların araştırmalarından, fikirlerinden yararlandık.

Prof. Dr. Muharrem Ergin’e göre “Kelime grubu birden fazla kelimeyi içine alan, yapısında ve manasında bir bütünlük bulunan, dilde bir bütün olarak muamele gören bir dil birliğidir. Kelime grubu için birden fazla kelime birtakım kaidelerle belirli bir düzen içinde yan yana getirilir. Böylece belirli bir düzenle kurulduğu için kelime grubunun yapısında bir bütünlük bulunur. Kelime gurubundaki bütünlük bilhassa mânâ bakımından göze çarpar. Kelime gurubu tek bir nesneyi veya hareketi birlikte karşılayan kelimeler topluluğu demektir. Kelime grubunun kullanımında da bu bütünlük kendini gösterir. Kelime grubu kelimelerle ve diğer kelime grupları ile bir bütün halinde münasebete geçtiği gibi, cümlelere de bir bütün halinde iştirak eder. Bu arada tek bir kelime gibi çekime tabi tutulur, sona gelen işletme eki bütün grubu şümulü içine alır.”⁴¹

Genel anlamda Muharrem Ergin’in kelime grupları sınıflandırmasının dikkate alınarak temel kabul edildiği görülmektedir. Prof. Dr. Leyla Karahan eserini hazırlarken büyük ölçüde Muharrem Ergin’in Türk Dil Bilgisi adlı eserinden yararlandığını belirtmiştir.

Prof. Dr. Leyla Karahan’a göre “Kelime grubu, bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitelemek üzere, belirli kurallar içinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimidir.”⁴²

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’a göre “Cümle içinde kavramlar arasında ilişki kurmak üzere birden çok kelimenin belirli kurallar ile yan yana getirilmesinden oluşan, yapı ve anlamındaki bütünlük dolayısıyla cümle içinde tek bir nesne veya hareketi karşılayan ve herhangi bir yargı bildirmeyen kelimeler topluluğudur. Türkçede isim tamlaması, sıfat tamlaması, birleşik isim, birleşik fiil, edat grubu, ünlem grubu, unvan grubu gibi çeşitli kelime grupları vardır.”⁴³

Prof. Dr. İbrahim Delice *Türkçe Söz Dizimi* adlı kitabında kelime grupları sınıflandırması ve kullanılan ekler ile ilgili şöyle demiştir: “Bu sınıfta yer alan öbekleri adlandırmak için kullanılan kelimeyle kurulan öbekler terimi, bu öbeklerin hiçbir şekilde ek içermeyeceği anlamında değil; bu öbeklerin oluşumunda öbek

⁴¹Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, 5. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yay., 1980, s. 375.

⁴²Leyla Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, 15. Baskı, Ankara, Akçağ Yay., 2010, 39.

⁴³Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara: TDK Yay., 1992, s. 100.

kuran-kurucu- bir ekin bulunmayacağı anlamını aktarmak için kullanılmıştır.”⁴⁴ demiştir.

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu *Türkçenin Grameri* adlı eserinde kelime gruplarını belirtme öbekleri ve yargı öbekleri olarak ikiye ayırmıştır. Banguoğlu “Belirtme öbeklerinde bir kelime başka bir kelimenin taşıdığı kavramı daha yakından belli etmek için kullanılmıştır. Buna göre her belirtme öbeğinde en az biri belirten (déterminant), biri belirtilen (déterminé) olmak üzere iki kelime bulunur: odanın tavanı, dalgalı deniz, pek yorgun, geri dönmek gibi.”⁴⁵

Prof. Dr. Günay Karaağaç *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde: “Söz öbekleri, kısaca, cümle oluşturmayan söz dizimi birimleri olarak tanımlanır. Birden çok sözden oluşan yapılardır.”⁴⁶

Prof. Dr. Vecihe Hatipoğlu *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde kelime gruplarını: “Yargısız anlatımlar, yargılı anlatımlara çeşitli yönlerden yardımcı olurlar. Yargısız anlatımlar, en az iki sözcüğün türlü ilgi ve nedenlerle yan yana sıralanmasından doğan birliklerdir.”⁴⁷ şeklinde tanımlamıştır.

Prof. Dr. Mehmet Özmen *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde kelime grupları ile ilgili olarak: “Genel olarak, bu unsurlardan biri yardımcı diğeri esas unsurdur. Asıl olarak, yardımcı olan başta, esas olan ise sondadır. Kelime grupları içerisinde, bağlama gruplarında, birleşik isimlerde ve ikilemelerde olduğu gibi, unsurları birbirine denk olan, unsurları arasında yardımcı unsur, esas unsur farkı bulunmayan kelime grupları da vardır.”⁴⁸ demiştir.

Doç. Dr. İlkin Gulusoy: “Azerbaycan dilbilgisinde ‘söz birleşmeleri’ terimi leksikolojinin içerisinde değerlendirilmektedir. Türk dilbilgisinde ‘kelime grubu’ kavramının karşılığı Azerbaycan dilbilgisinde ‘söz birleşmeleri’ terimi olarak kullanılmaktadır. Leksikolojide ‘kelime grupları’ başlığı altında eski ve yeni sözler, terimler, diyalekt sözler, deyimler vs. ele alınmaktadır. Sentaktaki söz birleşmeleri

⁴⁴ İbrahim Delice, *Türkçe Söz Dizimi*, 6. Baskı, İstanbul, Asitan Kitap, 2018, s. 23.

⁴⁵ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, İstanbul, Baha Matbaası, 1974, s. 497.

⁴⁶ Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, 6. Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları, 2017, s.159.

⁴⁷ Vecihe Hatipoğlu, *Türkçenin Sözdizimi*, Ank. Üniv. DFCF. Yay., 1982.

⁴⁸ Mehmet Özmen, *Türkçenin Söz Dizimi*, 2. Baskı, Adana, Karahan Kitabevi, 2016, s. 50.

bahsinde ise ismi birleşmeler (ad birleşmeleri), fiili birleşmeler ve zarf birleşmeleri adı altında incelenmektedir.”⁴⁹

Doç. Dr. İlkin Gulusoy: “Türk dilbilimcilerin kelime grupları hakkındaki görüşlerinin ortak yönlerini 4 maddede toplayabiliriz: 1. Kelime grupları, iki veya daha çok kelimedenden oluşur; 2. Kelime grupları bir kavramı karşılamak üzere belirli kurallar içinde yan yana gelen kelimeler topluluğudur; 3. Kelime grubunu oluşturan unsurlar arasında anlam ve yapı bakımından bir bütünlük bulunur; 4. Kelime grupları cümlede tek bir kelime gibi işlem görür.”⁵⁰ şeklindeki ifadesiyle kelime grupların hakkındaki ortak görüşleri toparlamıştır.

1.1.1. Kelime Gruplarının Sınıflandırılması

Prof. Dr. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* adlı eserinde kelime gruplarını şu şekilde ayırmıştır; tekrarlar (aynen tekrarlar, eş manalı tekrarlar, zıt manalı tekrarlar, ilaveli tekrarlar), bağlama gurubu, sıfat tamlaması, iyelik gurubu ve isim tamlaması, aitlik gurubu, birleşik isim, birleşik fiil, ünvan gurubu, ünlem gurubu, sayı gurubu, edat gurubu, isnat gurubu, genitif, datif, lokatif, ablatif gurupları, fiil gurubu, partisip gurubu, grendium gurubu, kısaltma gurupları ve akkuzatif gurubu olarak yirmiye ayırarak sınıflandırmıştır.⁵¹

Prof. Dr. Leyla Karahan *Türkçede Söz Dizimi* adlı eserinde kelime gruplarını şu şekilde sınıflandırmıştır: “isim tamlaması, sıfat tamlaması, sıfat-fiil grubu, isim-fiil grubu, zarf-fiil grubu, tekrar grubu, edat grubu, bağlama grubu, unvan grubu, birleşik isim grubu, ünlem grubu, sayı grubu, birleşik fiil ve kısaltma grupları.”⁵²

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde kelime gruplarını “belirtme öbekleri” başlığı altında almış ve şu şekilde sıralamıştır: ad takımları, sıfat takımları, zarf öbekleri takı öbekleri, çekim öbekleri (isim öbekleri, fiil öbekleri),

⁴⁹ İlkin Gulusoy, “Türk ve Azerbaycan Dilbilgisinde Ad Tamlamalarının Araştırılması Üzerine”, **International Journal of Languages’ Education and Teaching**, ISSN: 2198-4999, Mannheim-GERMANY, UDES 2015, s. 1456-1457.

⁵⁰ Gulusoy, “Türk ve Azerbaycan Dilbilgisinde Ad Tamlamalarının Araştırılması Üzerine”, s. 1456.

⁵¹ Detaylı bilgi için bkz.: Ergin, Muharrem (2009), **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, s.648-685.

⁵² Detaylı bilgi için bkz.: Karahan, Leyla (2010), **Türkçede Söz Dizimi**, 15.Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, s.39-85.

bağlam öbekleri, yanaşma takımları (san öbekleri, ayama ve soyadı öbekleri, künye ve mahlas), katma öbekler (ünlem öbekleri, saplama öbekleri).⁵³

Prof. Dr. Vecihe Hatipoğlu, *Türkçenin Sözdizimi* adlı eserinde kelime gruplarını “yargısız anlatımlar” olarak isimlendirmiştir ve “yargısız anlatımların kalıplaşmamış olanları ve yargısız anlatımların kalıplaşmış olanları” olarak iki başlığa ayırmıştır. Yargısız anlatımların kalıplaşmamış olanlarını: ad tamlaması (belirtili tamlama, belirtisiz tamlama, takısız tamlama), adıl tamlaması, sıfat tamlaması, zincirleme sıfat tamlaması, ikilemeli tamlama, iyelikli tamlama, çıkmalı tamlama, kalmalı tamlama, yönelmeli tamlama, ilgeçli tamlama, bağlaçlı tamlama, zincirleme ad tamlaması, karma tamlama, girişik tamlama olarak almıştır. Yargısız anlatımların kalıplaşmış olanlarını: birleşik sözcükler ve ikilemeler olarak ayırmıştır.⁵⁴

Prof. Dr. Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde kelime gruplarını söz öbekleri olarak isimlendirmiştir ve yapımlık ve çekimlik söz öbekleri olarak iki başlık altında ayırmıştır. Yapımlık öbeklerini şu şekilde ayırmıştır: 1. Fiilimsi öbekleri: isim-fiil öbekleri, fiil ismi öbekleri, zarf-fiil öbekleri veya cümle+edat öbekleri , 2. kısaltma öbekleri: isnat öbeği, hal veya edat öbekleri (yalın hal öbeği, ilgi hali öbeği, yapma hali öbeği, yaklaşma hali öbeği, bulunma hali öbeği, uzaklaşma hali öbeği, vasıta hali öbeği, yön hali öbeği, eşitlik hali öbeği, benzerlik hali öbeği, karşılaştırma hali öbeği sebep hali öbeği, sınırlandırma hali öbeği) 3. Sayı öbekleri, 4. Birleşik fiiller (isimlerle yapılan birleşik fiiller, fiillerle yapılan birleşik fiiller), 5. Yineleme öbekleri, 6. Aitlik öbeği, 7. Bağlama öbek ve cümleleri (sıralayıcı bağlama öbek ve cümleleri, açıklayıcı bağlama öbek ve cümleleri), 8. Özel ad öbeği (birleşik adlar, unvan öbeği). Çekimlik söz öbeklerini ise ilişkilendirme ve nitelendirme öbekleri olarak iki başlıkta almıştır. İlişkilendirme söz öbekleri: isim tamlaması (belirtili isim tamlaması, belirtisiz isim tamlaması, zincirleme isim tamlaması), iyelik öbeği ve ilgi hali öbeğidir. Nitelendirme öbeklerinde ise sıfat tamlaması (varlığın var oluş sıfatları, varlığın eylem sıfatları) bulunmaktadır.⁵⁵

Prof. Dr. H. İbrahim Delice, *Türkçede Söz Dizimi* adlı eserinde kelime gruplarını şu şekilde ayırmıştır: bağlama edatı öbeği, çekim edatı öbeği, ünlem edatı öbeği, pekiştirme edatı öbeği, eksiz isim tamlaması, fiil öbeği, özel isim öbeği, uncan öbeği,

⁵³ Detaylı bilgi için bkz.: Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s.497-520.

⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz.: Hatipoğlu, *Türkçenin Sözdizimi*, s.11-51.

⁵⁵ Detaylı bilgi için bkz.: Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.159-218.

sayı öbeği, sıfat tamlaması, tekrar öbeği, zarf öbeği, yineleme öbeği, ekle kurulan öbekler, isim tamlaması (belirtili isim tamlaması, belirtisiz isim tamlaması, zincirleme isim tamlaması, farsça isim tamlaması, arapça isim tamlaması), ayrılma öbeği, belirtme öbeği, ilgi öbeği, iyelik öbeği, kalma öbeği, yönelme öbeği, iki durumlu öbek, denkleştirme öbeği, -li ekli öbek, yüklemsi öbekleri (isim-fiil öbeği, sıfat-fiil öbeği, zarf-fiil öbeği, şart- fiil öbeği), bağ fiil öbeği ve diğer kelime öbekleri (iktibas öbeği, saplama öbeği) olarak sınıflandırmıştır.⁵⁶

Prof. Dr. Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* adlı eserinde kelime gruplarını şu şekilde sınıflandırmıştır: tamlamalar, aitlik grubu, unvan grubu, tekrar grubu, birleşik sözcükler, sayı grubu, edat grubu, sıfat fiil (orta.) grubu, zarf fiil (ulaç) grubu, eylem grubu, birleşik eylem grubu, ünlem grubu, bağlama grubu, kısaltma grupları, klişe kısaltmalar, deyimler ve atasözleri.⁵⁷

Prof. Dr. Mustafa Özkan ve Doç. Dr. Veysi Sevinçli *Türkiye Türkçesi Sözdizimi* adlı eserinde kelime gruplarını “belirtme grupları” olarak isimlendirmiş olup şu şekilde sınıflandırmışlardır: İsim tamlaması ve iyelik grubu (belirtili isim tamlaması, belirtisiz isim tamlaması, eksiz tamlama, isim tamlamalarının cümlede kullanılışı), sıfat tamlaması, birleşik isim grubu, tekrar grubu (ikileme), aitlik grubu, edat grubu, unvan grubu, birleşik fiil grubu, isim-fiil grubu, sıfat-fiil grubu, zarf-fiil grubu, sayı grubu, ünlem grubu, bağlama grubu, kısaltma grupları (yönelme grubu, bulunma grubu, uzaklaşma grubu, isnat grubu, yükleme grubu, vasıta grubu, ilgi grubu, eşitlik grubu, kısaltma gruplarının tersi görüşünde olan kelime grupları).⁵⁸

Rasim Şimşek, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi* adlı eserinde kelime gruplarını “belirtme öbekleri” olarak isimlendirmiştir ve şu şekilde sınıflandırmıştır: iyelik öbekleri [ad takımı (belirtili ad takımı, belirtisiz ad takımı, adıl takımı)], niteeme öbekleri (ön ad takımı, sayı öbeği, san öbeği, belirteç öbeği), çekim öbekleri [ad öbekleri (yönelmeli ad öbeği, kalmalı ad öbeği, çıkmalı ad öbeği, belirtmeli ad öbeği, katılmalı ad öbeği,

⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz.: Delice, **Türkçe Söz Dizimi**, s.23-52.

⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz.: Eker, Süer (2019), **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yayınları, 12. Baskı, Ankara, s.353-370.

⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz.: Mustafa Özkan, Veysi Sevinçli (2019), **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, 9. Baskı, Akademik Kitaplar, İstanbul, s.19-113.

iyelikli ad öbeği, baska ad öbekleri), eylem öbekleri, ilgeç öbekleri], ikileme, bağlaç öbekleri, ünlem öbeği.⁵⁹

Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi* adlı eserinde kelime gruplarını şu şekilde ayırmıştır: isim takımları, sıfat takımı ve birleşik fiiller.⁶⁰

Mazhar Kükey, *Türkçenin Sözdizimi* adlı eserinde kelime gruplarını sözcük öbekleri olarak isimlendirmiştir ve şu şekilde ayırmıştır: ikilemeler, bağlama öbeği, iyelik öbeği, ad tamlaması (belirtili tamlama, belirtisiz tamlama, zincirleme tamlama), sıfat tamlaması, ilgeç öbeği, ünlem öbeği, uncan öbeği, sayı öbeği, yükleme öbeği, -i'li sözcük öbeği (akkuzatif öbeği), -e'li sözcük öbeği (datif öbeği), -de'li sözcük öbeği (lokatif öbeği), -den'li sözcük öbeği (ablatif öbeği), belirteç öbeği.⁶¹

Destan-i Ahmet Harami'nin sözcük gruplarını incelerken, Leyla Karahan'ın tasnifi esas alınmıştır.

Sözcük grupları:

1. İsim Tamlaması
2. Sıfat Tamlaması
3. İsim Fiil Grubu
4. Sıfat Fiil Grubu
5. Zarf Fiil Grubu
6. Tekrar Grubu
7. Edat Grubu
8. Bağlama Grubu
9. Unvan Grubu
10. Birleşik İsim Grubu
11. Ünlem Grubu
12. Sayı Grubu
13. Birleşik Fiil Grubu
14. Kısaltma Grubu olarak birbirlerinden ayrılmışlardır.

⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz.: Şimşek, Rasim (1987), *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon, s.322-400.

⁶⁰ Detaylı bilgi için bkz.: Ediskun, Haydar (1999), *Türk Dilbilgisi*, 6. Basım, İstanbul, Remzî Kitabevi, s.114-228.

⁶¹ Detaylı bilgi için bkz.: Kükey, Mazhar (1975), *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara, Kardeş Matbaası, s.3-40.

1.1.1.1. İsim Tamlaması

“İki isim arasında iyelik ilgili kurmak amacıyla oluşturulan takıma isim takımı denir.”⁶² İsim tamlamaları tek sözcüğün karşılayamadığı varlık ya da kavramları en az iki sözcüğün yan yana gelmesiyle karşılayan kelime gruplarıdır. En az iki veya daha fazla ismin oluşturduğu isim tamlamalarında ilk isim “tamlayan” olarak adlandırılırken ikinci isim ise “tamlanan” olarak adlandırılmaktadır.⁶³ İsim tamlamalarını oluşturan ekler iki başlığa ayrılır: ilgi ekleri ve iyelik ekleri. Tamlanan her zaman iyelik ekini bünyesinde barındırırken tamlayan ilgi eki alabilir ya da eksiz durumda olabilir. Bu kelime grubunda iki isim unsuru aitlik, içinde bulunma, sınırlandırma, belirtme vb. anlam ilgileri çerçevesinde bağlanır.”⁶⁴

İsim tamlamalarının genel özellikleri şunlardır:

- İsimlerin arasında iyelik ilgisi bulunmaktadır.⁶⁵
- İsim tamlaması tamlayan ve tamlanan olmak üzere iki unsurdan oluşmaktadır.⁶⁶
- İsimlerin arasında anlam ilgisi vardır. Eklendiği adın anlamının başka bir anlama bağlanmasını sağlar.⁶⁷

Prof. Dr. Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi* adlı kitabında isim tamlamasını şu şekilde tanımlamaktadır: “İyelik ekli bir isim unsurunun, iyeliğin işaret ettiği bir başka isim unsuruyla kurduğu kelime grubudur. Bu kelime grubunda iki isim unsuru aitlik, içinde bulunma, sınırlandırma, belirtme vb. anlam ilgileri çerçevesinde birbirine bağlıdır.”⁶⁸

İsim tamlamaları belirtili isim tamlaması, belirtisiz isim tamlaması ve zincirleme isim tamlaması olarak 3’e ayrılmaktadır. Tahir Nejat Gencan “Adlar tümcede özne,

⁶² Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, 6. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999, s.114.

⁶³ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, s.270.

⁶⁴ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.42.

⁶⁵ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.42.; Eker, *Çağdaş Türk Dili*, s.355.

⁶⁶ Eker, *Çağdaş Türk Dili*, s.355.

⁶⁷ Fuat Bozkurt, *Türkçenin Gizemi*, 1. Basım, İstanbul, Cem Yayınevi, 2009, s.40.

⁶⁸ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.42.

nesne, tümleç oldukları gibi başka sözcükleri de tümler. Ad, adı tümleyince ad takımı olur. Adılar da adları tümler.”⁶⁹

“Bazı yazarlar, ‘isim görevindeki iki unsurun oluşturduğu kelime grubu’ biçiminde tarif ederek bu tamlamanın yalnızca isimlerden oluşan bir kelime grubu olma özelliğini vurgulamışlardır. Bazı yazarlar ad tamlamasını ‘isimlerin oluşturduğu yargı bildirmeyen kelime grubu’ biçiminde tarif ederek onu cümleden ayıran en önemli özelliğe dikkat çekmişlerdir.”⁷⁰

Doç. Dr. Erhan Durukan belirtili ve belirtisiz isim tamlaması, takısız ve zincirleme isim tamlamaları hakkında bazı dilbilimci yazarların tam olarak ortak bir paydada buluşamadıklarını şu cümleler ile ifade etmiştir: “Terim sözlüklerinde olduğu gibi dil bilgisi kitaplarında ad/ isim tamlamaların türleri konusunda bir karmaşa söz konusudur. Belirtili ve belirtisiz ad/isim tamlamaları tüm kitaplarda ortak türler iken Yüksekaya, Karasoy vs., Şimşek, Banguoğlu bunlara zincirleme ad/isim tamlamasını; Demir ve Yılmaz, Bozkurt ve Aktan takısız/ eksiz ad/ isim tamlamasını; Toparlı, Atabay vd., Koç ve Eker takısız ve zincirleme ad/ isim tamlamalarını; Delice ve Kükey de zincirleme, Arapça ve Farsça ad/isim tamlamalarını eklemektedir. Karahan ise yalnızca belirtili ve belirtisiz ad/ isim tamlamalarına kitabında yer vermiştir. Takısız ad/ isim tamlamalarına yer vermeyenler bu durumun örneklerini sıfat tamlaması içerisinde, zincirleme ad/isim tamlamasına yer vermeyenler de bu durumun örneklerine belirtili ad/ isim tamlamalarında dikkatlere sunmaktadırlar. Delice ise eserlerinde “eksiz isim tamlaması” terimine yer vermekte; fakat bunu takısız isim tamlaması olarak açıklamamaktadır. Delice’ye göre günümüzde kullanımı artan Funda Otel, Eczane Melis vb. tamlamalar eksiz isim tamlamalarıdır.”⁷¹ Takısız isim tamlamaları isim tamlamaları başlığı içerisinde en önemli tartışma konusudur. Kimi araştırmacılar bunları isim tamlaması olarak kabul ederken kimi araştırmacılar ise sıfat tamlaması olarak kabul etmektedir.

⁶⁹ Tahir Nejat Gencan, **Dilbilgisi**, 4. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1979, s. 158.

⁷⁰ Celal Demir, “Türkiye Türkçesi Gramerinde İsim Tamlaması Sorunu ve Bir Tasnif Denemesi”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/ Journal of Turkish World Studies**, Sayı 1, (2007), s.28.

⁷¹ Erhan Durukan, “Türkiye Türkçesinde Sözcük Grupları ve Öğretimi Üzerine”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, Sayı:43, (2010), s. 154.

Kemal Yavuz isim tamlaması ile ilgili olarak: “İki isimden oluşan meydana gelen kelime grubudur.”⁷²

“Süer Eker, isim tamlamalarını açıklarken şu örnekleri vermiştir: başkanın konuşması, yoklamanın alınması, kurtulmak ümidi”⁷³

Haydar Ediskun, isim tamlamaları ile ilgili: “İki isim arasında iyelik ilgisi kurman amacıyla oluşturulan takıma isim takımı denir. İsim takımlarında yardımcı, tamamlayıcı öğeye, yani birinci isme belirten ya da tamlayan; ana öğeye yani ikinci isme belirten ya da tamlanan denir.”⁷⁴ demiştir.

Çalışmamızda isim tamlamaları iki başlık içerisinde incelenmiştir.

1.1.1.1.1. Belirtili İsim Tamlaması

Haydar Ediskun belirtili isim tamlamalarını şu şekilde tanımlar “Belirtili isim takımı, belirteni söz söyleyen ve dinleyence bilinen ve belirteni arasında geçici bir ilgi bulunan takımdır.”⁷⁵

Doç. Dr. Celal Demir, isim tamlamalarının tanımlaması safhasındaki görüşlerini şu şekilde kaleme almıştır: “Türkiye Türkçesi kitaplarında isim tamlaması farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla her tanımda bu tamlamanın bir başka özelliğine vurgu yapılmaktadır. Bazı yazarlar, ‘iki adın birbirine iyelik ilgisiyle bağlanması’, ‘bir adın anlamının başka bir ad tarafından tamamlanması’ veya ‘bir adın anlamının başka bir ad tarafından belirli hale getirilmesi’, biçiminde tanımlayarak isim tamlamasının bir varlığı veya bir kavramı iyelik bağlamı içinde belirtme işlevini ön plana çıkarmışlardır.”⁷⁶

Recep Toparlı belirtili isim tamlamasını: “Bir veya daha çok ismin diğer bir ismin anlamını tamamlamak için iyelik bağlantısı ile kurdukları kelime grubu.”⁷⁷ şeklinde tanımlamıştır.

⁷² Kemal Yavuz, Kazım Yetiş ve Necat Birinci, **Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri**, İstanbul, Bayrak Basım – Yayım – Tanıtım, 1996, s. 145.

⁷³ Sedat Balyemez, “Sınavlara Hazırlık Kitaplarında İsim Tamlamalarının İşleniş Üzerine”, **Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 692, (Ağustos 2019), s.116.

⁷⁴ Haydar Ediskun, **Ses Bilgisi- Biçim Bilgisi- Cümle Bilgisi Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992, s.114.

⁷⁵ Haydar Ediskun, **Türk Dil Bilgisi**, s.114.

⁷⁶ Celal Demir, “Türkiye Türkçesi Gramerinde İsim Tamlaması Sorunu ve Bir Tasnif Denemesi”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı:1, (2007), s.28.

⁷⁷ Recep Toparlı, **Türk Dili ve Kompozisyon**, Sivas, Dilek Ofset Matbaacılık, 2000, s. 117.

1. **Anın birliğini** zikr eyləyə dil (s.19/9)
2. **Anın kəfiyyəti** bulunmadı hiç (s.19/16)
3. **Bənim halım** necə olusər andan (s.20/12)
4. **Anın** şəfqətləri qullara boldur (s.21/4)
5. Bir oda tutdular **şəhrin ucunda** (s.25/9)
6. **Havanın yüzü** toz ilə büründü (s.39/2)
7. Məgər kim bu bir **iqlimin bəgidir** (s.39/5)
8. **Sənin ədlini**, insafını eşitdim (s.42/17)
9. **Güləndamın əlini** öpdü getdi (s.48/14)
10. **Qızın köşkünə** yaxın gəldi ata (s.49/14)
11. Ki, sənsən **gözümün ağı**, qarası (s.51/8)
12. **Güləndamın** məgər bir **razdaşı** (s.54/13)
13. **Bənim qaygularımı** yabana sal (s.55/8)
14. **Güləndamın qatına** sürdü gəldi (s.58/10)
15. **Anın cünbüşünü** gördü Güləndam (s.61/13)
16. **Ərənlərin işi** mürvət degilmi (s.62/17)
17. **Həqin birliğini** zikr eylənirdi (s.64/14)
18. Cəfa imiş bu **dünyanın vəfası** (s.65/15)
19. Vəli həq **tanrının lütfi** dəlimdir (s.66/13)
20. **Günün iki ülüsü** keçmiş idi (s.66/16)
21. Qulaq urub **nigarının sözünə** (s.67/7)
22. Biz **ayruluğun şikarını** nədəruz (s.71/8)
23. **Bənim şəhrimə** əzm edərmisən sən (s.73/11)
24. **Sarayın içinə** şölə saçardı (s.78/18)
25. **Sənin həzrətinə** qarşı gələyin (s.80/18)
26. **Qızının qüssələrindən** avınsın (s.82/10)
27. **Həraminin şərinə** saxlasınlar (s.89/14)
28. **Kənarına suyun** çevrə dizildi (s.90/16)
29. Bizim əvvəlki **sultanımız** öldü (s.94/15)
30. **Dünün yarısına** dəgin oturdu (s.98/11)
31. **Həyətin qapısını** çünki buldı (s.99/6)
32. **Qamusunu buların** söylə gözlər (s.100/15)

33. **Buların dirliğini** çünkü yıxdı (s.101/1)

34. **Başından nêrdibanın** itdim anı (s.108/12)

1.1.1.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Haydar Ediskun, belirtisiz isim tamlamalarını şu şekilde tanımlar “Belirtisiz isim takımı, belirteni söz söyleyen ve dinleyence belirli olmayan ve belirteni ile belirtileni arasında sürekli bir bağ bulunan takımlardır.”⁷⁸

Doç. Dr. Enfel Doğan, *Türkçe Cümle Bilgisi 1* adlı eserinde belirtisiz isim tamlamasını: Tamlayanı ilgi hali eki almamış olan isim tamlamalarıdır. Bu tamlamalarda tamlayan (belirten); tamlananın (belirtenin) cinsini, çeşidini, türünü, kaynağını, niteliğini, yerini, zamanını vb. gösterir.”⁷⁹ şeklinde tanımlamıştır.

Belirtisiz isim tamlamalarında iki unsur arasına başka unsur giremez ve ögelerin yerleri değiştirilemez.

Belirtisiz isim tamlamalarında:

- Tamlayan ek almadan ilgi hali çekindedir, tamlanan ise iyelik ekini alır.⁸⁰
- Araya başka bir öge girmez.⁸¹

Prof. Dr. Mustafa Özkan ve Doç. Dr. Veysi Sevinçli *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* adlı kitaplarında belirtisiz isim tamlamaları ile alakalı olarak “İlgi hali eki almadığı için nesne kişiye ait olmaz. Tamlananın aldığı ek ise onu cinse mal eder. Bu yüzden belirtisiz isim tamlaması daha çok cins kavramı verir. Böylece tamlama cins adı olma özelliği gösterir.”⁸² demişlerdir.

Zincirleme isim tamlamasını da isim tamlamaları içerisinde konu başlıklarından bir diğeri olarak değerlendiren dil bilimciler vardır. Fakat genel anlamda inceleyecek olursak ayrı bir tamlama şekli olarak görülmemiştir. Daha ziyade belirtili isim tamlaması ile şekil ve kuruluş bakımından aynılığından ötürü o grupta ele alınmıştır.

⁷⁸ Ediskun, *Türk Dil Bilgisi*, s.115.

⁷⁹ Enfel Doğan, *Türkçe Cümle Bilgisi-I*, 1. Baskı, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2461, 2012, s.16.

⁸⁰ Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.209.

⁸¹ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.44.

⁸² Özkan, Sevinçli, *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, s.29.

Leyla Karahan isim tamlamasını sadece belirtili ve belirtisiz isim tamlaması olarak gruplandırmıştır.⁸³

1. Bilirdi **sehr elmindən** bəğayət (s.22/11)
2. Özümüz **şəhr** içində gizləyəlim (s.24/9)
3. Məgər **sultan qızı**, ol xub dilaram (s.26/)
4. Bular çün **xəznə qapusinə** yetdi (s.29/9)
5. Atın kişnəməsi və **çan avazı** (s.39/7)
6. **Bəzəstan kətxudası** anın ilə (s.39/18)
7. Duruban **şah qızına** göndərilər (s.45/18)
8. Xəzandan saxlasın **haqq güllərini** (s.46/18)
9. Geri **sultan qatına** irdi bunlar (s.48/15)
10. **Gönül eşqinə** hərgiz yaxmaz idi (s.61/6)
11. Dökülmədik dürür **yüzüm suyu** hiç (s.77/15)
12. Gəlir **sərvi dalı** kibi salını (s.81/6)
13. Dolaşdı **sərvi dalına** sənəbər (s.86/17)
14. Bu sözə **insan ağı** nə irişə (s.107/18)
15. Oxa dikdilər ol **düşmən başını** (s.110/12)

1.1.1.2. Sıfat Tamlaması

İsimlerin önüne gelerek onları miktar, sayı, renk, şekil, özellik vb. bakımından niteleyen ya da belirten sözcüklere denir. “Sıfat tamlamaları, adları nitelemek veya belirtmek amacıyla ad ve ona bağlı sıfatın, tamlama dizilişinde oluşturdukları kelime grubudur. Bu dizilişte sıfat, tamlayan; sıfat tarafından nitelenen veya belirtilen ad, tamlanan görevindedir.”⁸⁴

Sıfat + isim= sıfat tamlaması

Prof. Dr. Muharrem Ergin: “Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir. Nesnelerin çeşit çeşit vasıfları, çeşit çeşit belirtileri vardır. İşte sıfatlar bu vasıfların ve belirtilerin isimleridir.”⁸⁵ şeklinde sıfat tanımında bulunmuştur.

⁸³ Detaylı bilgi için bkz.; Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s.42-48.

⁸⁴ Eker, **Çağdaş Türk Dili**, s.359.

⁸⁵ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s.244.

Mustafa Altun sıfat tamlamalarını: “İsmi niteleyen ya da belirten kelime ya da kelime gruplarının isimlerle kurdukları kelime grupları.”⁸⁶ şeklinde tariflemiştir.

Destan-i Ahmet Harami’den bazı sıfat tamlaması örnekleri:

Tamlayanı niteleme sıfatı olan tamlamalar:

1. **Qolay yol** nerdə isə buldu bunlar. (s.25/14)
2. **Qızıl altun** sıvayla **xoş münəqqaş**. (s.26/10)
3. Gümüşdür, **tazə boyn** billurə bənzər, (s.27/1)
4. **Taş eşikdə** qərar etdi nigarın (s.29/15)
5. Haman **taş qapıda** ömrü dağıldı. (s.32/4)
6. **Ulu dağlar** qamu nur tac urundi. (s.34/16)
7. Dəlim oğlanlar aldı **ay surətli** (s.38/3)
8. Dini inci kibi, **gül şəhd sözlü**. (s.40/12)
9. **Qatı müştəq** idim irdim qapında (s.43/3)
10. **Qatı hörmətli**dir atan qatunda. (s.47/2)
11. **Yaman gün** gör mədim hərgiz qatında (s.57/11)
12. **Bucuq yil** əglənəm gər çox olursam. (s.58/6)
13. Bəni **həsrət oduna** yaxma, ey dost. (s.59/2)
14. Dolu nemət gümüş, **altun çanaqlar**
15. **İraq yerə** səni verir olursam (s.51/15)
16. **Huri yüzli bəşər**, ol Gülüzarı (s.68/6)
17. **Şoluq saat** genə gəldi saraya (s.83/1)
18. **Ulu bəylər** qamu keçdi oturdu (s.85/3)
19. Sinilər, təpsilər, **bir-bir tabağlar** (s.85/14)
20. **Gözəl məhbubələr** hər birisi hur. (s.88/14)
21. **Yaxın gündə** tamam olur irişür. (s.90/2)
22. **Yalın qılıç** əlində əjdərhadur,
Həramidir, vəli **gürbüz bəhadur**. (s.102/16)

Tamlayanı belirtme sıfatı olan tamlamalar:

1. **Bu dastanı bu gün** bünyad edəlim (s.19/1)
2. **Bu dərya gövhərindən** xeyr edənler. (s.19/4)

⁸⁶ Mustafa Altun, *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri*, İstanbul, MVT Yayıncılık, 2011, s.18.

3. **Doquz kişi** anın yoldaşlarıydı (s.23/5)
4. Çün **on kişi bu hali** böylə gördi (s.24/1)
5. **O xətt** içində yanı mehr edərdi. (s.27/8)
6. Görür **on kişi** qatıraq gedərler (s.28/17)
7. **Şu gənc arslan** kibi xubi-zəmanə (s.29/5)
8. **O gecə** sübhə dəkin qıldı təşviş (s.34/11)
9. **Bu cümlə** nə ki, qurudan yaşadək. (s.34/18)
10. **Bu razı xalqa** faş eyləmədi heç (s.36/16)
11. **İkinci məclisə** ağaz edəlim (s.36/17)
12. Neçə dağlar, neçə səhralar aşdı. (s.37/2)
13. Qulaq ur billahi **bu dasitanə** (s.38/10)
14. **Yedi oğlan** gətirdim aydan arı (s.40/9)
15. Həm **üç gövhər** gətirmişəm dəxi uş (s.40/15)
16. **Bir- iki gün** bunun üstünə getdi (s.43/17)
17. Məgər **bir gün** vəzirlər söylədilər. (s.44/14)
18. **Şol ulu xoca** ki gəlmişdi bunda (s.47/1)
19. Ki, **bu halda** əcayib dürlü iş var.
20. **Tamam qırx gün** düğünü eylədi xoş. (s.54/2)
21. **Tamam bir yıl bu rəsmə** vardı **bu iş**
Bunun üstünə keçdi **bu yazı**, qış. (s.56/7)
22. Gələlim **bu üçüncü məclisə** biz (s.57/3)
23. Səni **bu yigidə** kəbin edəm bən (s.51/17)
24. **Qamu bəylər** gəlir anda irişir (s.53/17)
25. Bilə gəl gədəlim **bu qutlu yola** (s.59/3)
26. Yanından **dörd dəmir qazuq** çıxardı (s.63/13)
27. **Şu rəsmə** kim, qılırdı ahü əfğan (s.66/7)
28. **İki at yükü odun** varıb aldı (s.69/1)
29. **Bir ulu xanə** gəldi qondu bunlar (s.72/9)
30. Kiməsnəyə vəfa qılmaz **bu dünya** (s.72/17)
31. **Bir-iki ay** səbr eylə görəlim (s.82/7)
32. **Beş-on gün** çün bular işrətlər etdi (s.88/15)
33. **Şu kimsələr** çalardı udi, təmbur (s.88/13)
34. Dəxi **qırx ayaq** olsun nərdibanı (s.89/3)

35. **İki süffə** yapılsın taş qapuda,
İki arslan müdam dursunlar anda (s.89/8)
36. **Bir ulu köşk** üçün bünyaduruldu. (s.89/18)
37. **Ol oturaqda kim qullar** oturmuş (s.100/1)
38. **Ol arslanlar** geyikləri görəcək (s.99/15)
39. Görür **bir qara it** gəzər kənarın (s.101/14)
40. Nə din bilir **o zalım**, nə imanlı. (s.102/18)

Tamlayanı türemiş sıfat olan tamlamalar:

1. **İmanlı kişidə** olur şəfaət (s.73/18)
2. Həzəran **dürlü əndişə** edirdi (s.49/1)
3. **O dadlu sözlərə** gönlü qapıldı (s.60/1)
4. Buna bənzər dəxi **çok dürlü meyvə** (s.85/15)
5. Varır dağda bulur **avçı yigitlər**
 Avı xod xoş bilir **avçı yigitlər**. (s.97/18)

Tamlayanı ikileme grubu olan tamlamalar:

1. **Qova-qova könül** dünyaya irdi (s.20/13)
2. **Beş-on gündə** bular Bağdada yetdi. (s.25/8)
3. Həzəran **ləvn-ləvn əlvanlı daşlar** (s.30/7)
4. **Bir-iki gün** qərar etdi oturdu. (s.37/9)
5. **Bir-iki gün** bunun üstünə getdi (s.43/17)
6. Əcayib **dürlü-dürlü neməti xun** (s.54/3)
7. Yedi dəxi **qız-oğlanlar ay üzlü**, (s.40/12)
8. **Bir-iki söz** gəlici əyləşərək. (s.94/8)

Tamlayanı sıfat fiil grubu olan sıfat tamlamalar:

1. O qırx sərhəng yaraqlı oturanlar (s.100/8)

Tamlayanı edat grubu olan sıfat tamlamalar:

1. Yüzündən **gün kibi bürqə** götürmüş. (s.28/2)
2. Qağan **arslan kibi yaxşı yığıtdır** (s.48/3)

Tamlayanı isnat (yüklemə) grubu olan sıfat tamlamalar:

1. **Yüzü gül, sözü bülbül, saçı sünbül**. (s.26/14)

2. **Yüzü gükçək, yerincə ağıl kamil** (s.48/5)
3. **Yüzü gül, boyu sərvü** bənzi lələ,
Gözi nərgis, qaşı bənzər hilalə. (s.75/16)

Tamlayanı uzaklaşma grubu olan sıfat tamlamalar:

1. **İraqdan xoş tamaşana baxam bən** (s.64/4)

1.1.1.3. Sıfat Fiil (Ortaç) Grubu

Bir sıfat-fiil ve sıfat-fiile bağlı olan tamlayıcıdan kurulan kelime grubudur. Fiil köklerine getirilerek oluşturulurlar. Sıfat fiilleri oluşturan ekler -an, -en, -ası, esi, -maz, -mez, -r, -ar, er, dık, -dik, -tık, -tik, -cak, -cek, -acak, -ecek, -mı, -miş, -muş, -müş ekleridir. (...) Sıfat fiil grubu oluşturulurken de sözcük ya da sözcük grubunun oluşturduğu gruplar bu ekleri bünyesinde bulundurur. “Bir yandan sıfat-fiiller, fiiller gibi, zaman ve hareket anlamı taşır. Diğer taraftan ise, isimler gibi, çokluk ekini, isim durum eklerini ve iyelik eklerini alır.”⁸⁷

Yüklem görevi yapan sıfat fiil özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf ile tamamlanmaktadır. Grubun ana unsuru sıfat fiillerdir. Sıfat fiiller hem sıfatların hem de fiillerin özelliklerini taşımaktadırlar. Muharrem Ergin sıfat fiil yerine partisip terimini kullanmıştır: “Partisipler nesnelerin hareket vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir.”⁸⁸

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz: “Bu gruptakiler, An, -Dik Ar, -mAz, -mİş /- mUş ve -AcAk gibi çeşitli sıfat-fiil ekleri ile kurulmuş olan sıfat-fiil gruplarının, bir ad veya ad tamlaması önünde sıfat gibi kullanılmasından oluşur.”⁸⁹

Sözcük+ sıfat fiil = sıfat fiil grubu

Sıfat-fiil grubu örnekleri:

1. **Gəlin, ey məni seyr edənlər,**
Bu dərya gövhərindən xeyr edənlər. (s.19/4)
2. **Mənidə qılı iki biçənlər,**
Dilindən daima gövhər saçanlar. (s.19/6)

⁸⁷ Mariya Leontiç, “Türkçede Fiilimsiler”, Gotse Delçev Üniversitesi, İştıp Makeonya, **Hikmet 29**, 2017, s.72.

⁸⁸ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s.333.

⁸⁹ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, s.351.

1.1.1.4. İsim-Fiil (Ad Eylem) Grubu

Bir isim ile bir isim-fiilin (-mA, -Iş, -mAk) oluşturduğu sözcük grubuna isim fiil grubu adı verilir. Doç. Dr. Enfel Doğan isim fiil grubunu şu şekilde tanımlamıştır: “Bir isim-fiil ile onu anlamca tamamlayan veya niteleyen kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan kelime grubudur.”⁹⁰

Prof. Dr. Mustafa Özkan ve Doç. Dr. Veysi Sevinçli *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* isimli eserlerinde isim fiil grubunu: “Bir isim-fiil ile onu anlamca tamamlayan kelimelerden oluşan kelime grubuna isim-fiil grubu denir. Bu grup, ‘-mAk, -mA, -Iş, -Uş’ isim fiil ekleri ile kurulur.”⁹¹ şeklinde tanımlamışlardır.

Sözcük+ isim fiil = isim fiil grubu

İsim-fiil grubuna örnekler:

1. **Anın dil zikrini etmek** gerekdir,
Anın doğru yolun getmek gerekdir. (s.20/8)
2. **Qızın istəyəlim almaq** rəvamı? (s.44/17)
3. **Ağalar dedigin tutmaq** gerekdir,
Ağu sunar isə yudmaq gerekdir. (s.59/10)
4. Güləndam **oda urmağa** gəldi. (s.69/2)
5. Nədir dersən, **nədir durmağı getmek**? (s.73/16)

1.1.1.5. Zarf- Fiil (Ulaç) Grubu

Bir zarf fiil ve zarf fiile bağlı olan unsur veyahut unsurlardan kurulan gruba verilen addır. Zarf fiiller genel olarak sonra bulunur. Zarf fiil cümlede yüklem görevinde kullanılır. Grubun ana unsurudur. “Zarf-fiil grubu, söz dizimi içinde zaman, tarz, sebep, şart, bağlama, karşılaştırm vb. işlevlerle zarf görevi yapar.”⁹²

Raşit Keskin zarf fiil grubunu şu şekilde tanımlamıştır: “‘-a(-e) -ip, -alı, -eli, -arak, -erek, -ken, -ınca, -ene -inceye, -araktan, -madan, -sizin, -casına, -diği, -diğinden, -dıkça, -dikçe, -diğinde, -eceği, -eceğinden, -a(e), -a(e), di...mi, di...eli’ zar-fiil

⁹⁰ Doğan, *Türkçe Cümle Bilgisi*, s.95.

⁹¹ Özkan, Sevinçli, *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, s.83.

⁹² Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.59.

eklerinden birini alan bir kelime ve ondan önce gelen ve ona bağı olan kelime ya da kelime gruplarının oluşturduğu gruba “zarf-fiil grubu” denir.”⁹³

“Bir zarf-fiil ve ona bağı unsurlardan meydana gelen zarf-fiil grupları cümlede zarf olarak veya yardımcı fiillerin önüne gelerek birleşik fiil oluştururlar.”⁹⁴

Prof. Dr. Süer Eker zarf-fiil grubunu şu şekilde tanımlamıştır: “Zarf-fiillerle yardımcı öğelerin oluşturduğu gruptur. Zarf-fiil ekleri, eylemleri, kendinden sonraki asıl eylemlere bağlar. Bu eklerin geldiği sözcükler, tümce içinde tarz, bağı veya zaman ifade eder.”⁹⁵

Zarf fiil grubuna örnekler:

1. Üçünüz, dördünüz **taşra varınca** (s.31/8)
2. **Ətini dişləyüb göksin urucu.** (s.92/18)
3. **Tamam bir yıl olubdur evlənəli,**
Güləndamı sevibən ol alalı. (s.95/6)

1.1.1.6. Tekrar Grubu

Leyla Karahan tekrar grubunu şu şekilde tanımlamıştır: “Bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur.”⁹⁶

Osman Toklu tekrar grubunu şu şekilde tanımlamıştır: “Türkçe ikilemeler yönünden çok zengin bir dildir. İkilemeler genellikle her türlü sözcüğün yinelenerek kalıplaşmasıyla oluşur. Yinelemeler ad soylu sözcüklerin, eylemlerin yansıma sözcüklerinin yan yana kullanılması ya da aralarında bazı biçim birimlerinin girmesiyle gerçekleşir.”⁹⁷

1.1.1.6.1. Aynen İkilemeler

Aynı sözcüklerin tekrar edilmesi ile oluşturulur.

1. **Qova-qova** könül dünyaya irdi (s.20/15)

⁹³ Raşit Keskin, **Türkçe Dil Bilgisi ve Kompozisyon Bilgileri**, 3. Baskı, Konya, Çizgi Kitabevi, 2007, s. 184.

⁹⁴ Ömer Yağmur, **Türk Dili I**, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010, s.289.

⁹⁵ Eker, **Çağdaş Türk Dili**, s.365.

⁹⁶ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s.60.

⁹⁷ M.Osman Toklu, **Dilbilime Giriş**, 3.Baskı, Ankara, Erek Matbaası, 2009, s.114.

2. Nə durursuz durun, **bir-bir** quşanın (s.24/17)
3. **Utalı-utalı** çün getdi bular (s.29/14)
4. Həzaran **ləvn-ləvn** əlvanlı daşlar (s.30/7)
5. **Birin-birin** çığın taşra varınız (s. 31/5)
6. Qılıc yerə buraxdı **silə-silə** (s.33/10)
7. Dedi **bir-bir** bunu ol padişaha (s.42/2)
8. Əcayib **dürlü-dürlü** neməti xun (s.54/3)
9. **Dolu-dolu** içi nemət təbəqlər (s.54/6)
10. **Gülə-gülə əlin-əlinə** aldı (s.87/12)
11. Görür şahzadə anı **tazə-tazə** (s.96/6)
12. Bunu der, axıdur yaş **göynə-göynə** (s.105/1)
13. Yuca tanrı kərimdir, **işlər işlər** (s.105/5)

1.1.1.6.2. Zıt Anlamlı İkilemələr

Birbirinə zıt anlamli sözcüklerin tekrar edilmesi ile oluşturulur.

Zıt anlamli ikilemelere örnekler:

1. **Gecə-gündüz** şikar edərlər idi (s.23/15)
2. **Beş-on** gündə bular Bağdada yetdi (s.25/8)
3. **Gecə-gündüz** qılırdı anda aram (s.26/12)
4. Dəxi aldı **qız-oğlanlar**, xəlayiq (s.38/5)

1.1.1.6.3. Yakın Anlamli İkilemələr

Birbirlerine yakın manalı sözcüklerin tekrar edilmesi yoluyla oluşturulur.

Yakın anlamli ikilemelere örnekler:

1. Bana bir **qol-qanad** olsun otursun (s.44/5)
2. Tapındır bağçavü **mülk ilə malım** (s.59/6)
3. Səninlə həqq için yedik **duz-əkmək** (s.73/16)
4. **Yemək-içmək**, dəlim işrətlər oldu (s.86/1)

1.1.1.7. Edat Grubu

Prof. Dr. Süer Eker, edat gruplarını şu şekilde açıklamıştır: “Bir ad soylu sözcüğün, yalın durumda ya da yaklaşma, uzaklaşma, ilgi durumu eklerinden birini alarak, bir son çekim edatına bağlanmasıyla oluşturduğu gruptur. Edat grupları tümce içinde sıfat veya zarf görevindedir.”⁹⁸

Edat grununa örnekler:

1. **Xəzinədən yana** azim edərlər (s.28/18)
2. **Qılınc ilə** çün anı dəxi yıxdı (s.32/13)
3. **Nər arslan kibi** ol gürbüz ərənlər (s.37/6)
4. Dəlim **lütf ilə** söylədi kəlami (s.42/10)
5. **Şunun kibi** yer etdi şaha ol ər (s.43/11)
6. **Bunun kibi** danışığı eylədilər (s.44/13)
7. **Ana görə** işimiz işləyövüz. (s.44/12)
8. Yanağı **gül kibi** öylə qızardı (s.52/7)
9. Yemədim qəsd **ilə** bən heç həramı (s.73/5)
10. Səninlə **həqq için** yedik duz-əkmək (s.73/15)
11. **Dedigin dənli** varmıdır görəyin (s.80/13)
12. **Gözünə qarşı** bunu öldürəyin (s.103/15)

1.1.1.8. Bağlama Grubu

Bilal Aktan bağlama grubunu şu şekilde tanımlamıştır: “İki ya da daha fazla isim unsurunun bağlaçlarla oluşturduğu kelime grubudur.”⁹⁹

Prof. Dr. Mustafa Özkan ve Doç. Dr. Veysi Sevinçli bağlama grubunu şöyle tanımlamışlardır: “İki ya da daha fazla ismin sıralama, bağlama, karşılaştırma vembedenleştirme bağlaçları (ve, ile, dahi, ila, ya, yahut, veyahut, fakat, ama değil, ya...ya, hem...hem, ne...ne, dA...dA vb.) ile oluşturduğu kelime grubudur.”¹⁰⁰

Kuruluş itibariyle:

İsim unsuru + bağlama edatı + isim unsuru = bağlama grubu

⁹⁸ Süer Eker, **Çağdaş Türk Dili**, s.364.

⁹⁹ Bilal Aktan, **Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2009, s.58.

¹⁰⁰ Özkan, Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, s.102.

Bağlama grubuna örnekler:

1. **Atın kişnəməsi və çan avazı** (s.39/7)
2. Danışiq eyləyəlim **şah ilə biz**
Yamanlaman bizi bilişdirin siz. (s.40/7)
3. **Keyik və davşankəklik əti bol**
Qonuldu dörd yana xoş **sağ ilə sol** (s.85/12)
4. Buluşdu **bülbül ilə gülstanı** (s.86/11)
5. **Güləndam ilə şahı** öldürəydi (s.101/7)
6. Çıxar görür **nə qul var, nə rəiyyət** (s.108/3)

1.1.1.9. Unvan Grubu

Prof. Dr. H. İbrahim Delice unvan grunu şöyle tanımlar: “Bir şahıs, unvan veya akrabalık isminden kurulan kelime öbeğidir.”¹⁰¹

Prof. Dr. Mehmet Özmen unvan grupları ile alakalı olarak: “Unvan grubu, isimden sonra gelen unvanın isme isnat edilmesi yüklenmesi bakımından, isnat grubuna benzer.”¹⁰² yorumunda bulunmuştur.

Unvan grubuna örnekler:

1. Demişlər adına **Əhməd Hərami** (s.23/3)
2. Yerindən durdu ol **Əhməd Hərami** (s.25/17)
3. Adına **Xoca Rüstəm** derlər idi (s.67/6)
4. **Güləfrux şah** yuxarı taxra çıxdı (s.81/3)

1.1.1.10. Birleşik İsim Grubu

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, birleşik isim gruplarını şu şekilde tanımlamıştır: “Dilimizin birleşik ad oluşturmak için başvurduğu gramer kalıpları ad tamlaması, sıfat tamlaması, ikileme, sıfat-fiil vb. kelime gruplarıdır.”¹⁰³

Prof. Dr. Mustafa Özkan ve Doç. Dr. Veysi Sevinçli, birleşik isim grubunu birleşik sözcüklerle karıştırmamak gerektiğini *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* adlı eserlerinde ifade etmişlerdir. Birleşik isim grubunun tanımını ise şu şekilde yapmışlardır:

¹⁰¹ Delice, *Türkçe Söz Dizimi*, s.32.

¹⁰² Özmen, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.109-110.

¹⁰³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, s.139.

“Birleşik isim, bir şahsa ad olan ve birden çok isim meydana getirdiği kelime grubudur Faruk Nafiz, Mehmet Emin Yurdakul, Kemal Tahir, Orhan Veli vb.”¹⁰⁴

Bu isimler ek almadan yan yana gelmektedir. İki veya daha çok kelimedenden oluşan şahıs adları birleşik isim grubunu oluşturur.

Birleşik isim grubuna örnek:

1. **Əli Bu Sina** elmindən bilirdi,
Şəhabəddinə ol xizmət qılırdı. (s.22/16)

1.1.1.11. Ünlem Grubu

Prof. Dr. Günay Karaağaç *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde ünlem grubu hakkında şu önemli detayı bizlerle paylaşmıştır: “Ünlem öbekleri, tek başlarına bilgi vermez ve ister edatlı ister tonlamalı olsunlar, cümle sayılamazlar; çünkü bir yargı, bir bildirme veya ol- ve yap- yoktur. Ünlemler, saygı belirtileri ve hitaplar, cümleye benzer söylemlerine, hatta cümle tonlamalarına sahip olmalarına rağmen, cümle değildir.”¹⁰⁵

Prof. Dr. Leyla Karahan ünlem grubunu: “Bu grupta ünlem (ey, ay, hey, bre, a, ya, yahu, be vb.) başta, isim unsuru sonda bulunur. Ünlem ve isim unsuru eksiz birleşirler.” Sözleriyle açıklamıştır.¹⁰⁶

Ünlem + isim unsuru = ünlem grubu

Ünlem grubuna örnekler:

1. Dedi Əhməd Hərami: **ey yarənlər** (s.24/3)
2. Can üstünə nə dersən **ey dilavər** (s.25/4)
3. Qılın bir dəm, **ey yoldaşlar**, aramı (s.30/12)
4. Bular aydır: **ey məhbubi- zəmanə** (s.48/1)
5. Ədəb birlə der: **ey dövləli ata**
Səxavət kanı, **ey mürvətli ata**. (s.52/10)
6. Dua qıldı və dedi: **ey gözəl yüz** (s.52/18)
7. Dedi ol qız: **e məhbubi-zəmanım** (s.55/13)

¹⁰⁴ Özkan, Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, s.42-43.

¹⁰⁵ Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.187.

¹⁰⁶ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.70.

8. Şəhənşaha der: **ey bəylər bəyi**, sən. (s.57/7)
9. Dedi kim, **ey bənim**, yarım, nigarım (s.58/11)
10. Güləndam aytdı: **ey bənim hələlim** (s.59/5)
11. Güləndam aydır: **ey şöhrəti- afaq** (s.62/15)
12. İnilti ilə bir göz eylədi ah,
Aytdı: sana sığındım, **ay Allah**. (s.65/6)
13. Aytdı ki: Xoca Rüstəm, **e canum** ,
Özün bilir, **əya ruhi-rəvanım**. (s.74/18)

1.1.1.12. Sayı Grubu

Prof. Dr. Leyla Karahan, sayı grubunu şu şekilde tanımlamıştır: “Basamak sistemine göre sıralanmış sayı isimleri topluluğudur.”¹⁰⁷

Prof. Dr. Muharrem Ergin sayı grubunu: “Büyük sayı önce, küçük sayı sonra getirilir. Doğrudan doğruya yan yana getirilirler, her hangi bir ek almazlar. Büyük sayı da, küçük sayı da ya tek kelime, ya sıfat tamlaması, ya sayı grubu olur. Sayı grubunun bağlanma noktaları onlar, yüzler, binler, milyonlar, milyarlardır.”¹⁰⁸ Sözleriyle açıklamıştır.

Sayı grubuna örnekler:

- Yaşı **on yedisində** kəndi məhrü (s.79/9)
- Həm **on iki** məqamı seyr ed ərl ər. (s.88/7)
- Yaşı **on səkkizində**, ey vəfadar. (s.95/4)

1.1.1.13. Birleşik Fiil

Prof. Dr. Muharrem Ergin, birleşik fiilleri şu şekilde tanımlamıştır: “Birleşik fiil bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubudur. İsim veya fiil unsuru önce, yardımcı fiil sonra getirilir.”¹⁰⁹

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, birleşik fiilleri: “Birleşik fiiller, bir ad ile bir yardımcı fiilin, iki ayrı fiil şeklinin yahut ad soylu bir veya birden çok kelime ile bir esas fiilin

¹⁰⁷ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.72.

¹⁰⁸ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s.391.

¹⁰⁹ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s.386.

birleşmesinden oluşan ve tek kavrama karşılık olan fiil türleridir.”¹¹⁰ şeklinde tanımlamıştır.

Leyla Karahan *Türkçede Söz Dizimi* adlı eserinde birleşik fiilleri bir hareketi karşılayan birleşik fiiller ve bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller olarak ikiye ayırmıştır¹¹¹:

Bir Hareketi Karşılayan Birleşik Fiiller

“Bir isim ile bir fiil unsurunun birleşmesinden meydana gelmiştir. Fiil, ya bir yardımcı fiildir, ya da sözlük anlamı dışında kullanılan bir başka fiildir.”¹¹²

Yardımcı Fillerle Kurulan Birleşik Filler

Prof. Dr. Leyla Karahan yardımcı fillerle kurulan birleşik fiilleri bir hareketi karşılayan birleşik fiillerin alt başlığı olarak almıştır ve şu şekilde tanımlamıştır: “Bu tip birleşik fiillerde “et-, ol-, yap-, eyle-, kıl-, bulun-,” yardımcı fiilleri kullanılır. Asıl unsur olan isim başta, yardımcı fiil sonda bulunur.”¹¹³

Yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiil grubuna örnekler:

1. Bu dastanı bu gün **bünyad edelim** (s.19/1)
2. Əbəs yerlərdə xərc etdim yaşıım bən (s.80/15)
3. Gəlin, barı bu gün **söhbət qılalım** (s.19/7)
4. Nə dilim var anı **şərh eyləyəm** bən (s.20/6)
5. Şəhabəddinə ol **hizmət qılırdı** (s.22/16)
6. Gecə gündüz **şikar edərlər idi** (s.23/15)
7. Şəhənşah gör necə bir **tədbir etdi** (s.43/18))
8. Dedi sultan ki: **bən bilməz olayın** (s.44/9)
9. Necə bir kin tuta, **tərk etdi** ola (s.59/17)
10. Kiməsənəyə **vəfa qılmaz** bu dünya,
Olur fani, **bəqa qılmaz** bu dünya (s.72/18)
11. Bir-iki qul da anda **hazir olsun**,
Ol arsanlara daim **nazir olsun**. (s.89/10)

¹¹⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, s.150.

¹¹¹ Detaylı bilgi için bakınız: Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.73-79.

¹¹² Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.73.

¹¹³ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.73.

Bazı yardımcı fiiller asıl şekillerini koruyamayarak önündeki isim ile bütünleşerek isme birleşik olarak yazılır. Bunun için bir ses düşmesi ya da türemesi olması gerekmektedir.

1. Dedi kəndözinə: ah **neylədim** bən (s.61/15)
neylədim- ne eyledim (ses düşmesi)
2. Bıçaq sögügə irdi **neyləyəyin** (s.77/9)
neyləyəyin- ne eyleyeyim (ses düşmesi)

Bazı birleşik fiiller deyimleşmiştir. İsim soylu sözcük ile bir fiilin kalıplaşıp anlamca kaynaşması yoluyla oluşur. Bunlar “ol-, bulun-, et-, kıl- yap-, başla-” fiilleri yerine kullanılan asıl fiiller yoluyla oluşurlar.

1. Güləndam dəng oluban batdı fikrə,
Həqə **yüz tutdu**, məşğul oldu zikrə. (s.34/4) (yüz tutmak)
2. Keçib Əhməd **bıyık burdu** oturdu,
Oxudu ulularını gətirdi. (s.39/16) (bıyık burmak)
3. **Qulaq urdu** qapıldı sözlərinə,
Nə bilsin şah anın bu sirləri nə?! (s.43/10) (kulak vermek)
4. Küçücükdən bilə ulalmış idi,
Güləndamın **xuyunu almış** idi. (s.55/4) (huyunu suyunu almak anlamında)

Bu birleşik fiillerde isim, isim çekim eki alabilir: xuyunu almış örneğinde olduğu gibi.

Grubun unsurları kelime grubu olabilmektedir:

1. Bana bir **qol-qanad olsun** otursun,
Qızımı verirəm şükranə ona. (s.44/6) (kol kanat germek) (isim unsuru tekrar grubundan oluşmakta)

Bir Hareketi Tasvir Eden Birleşik Fiiller

“Bu birleşik fiiller, zarf-fiil eki taşıyan bir fiil ile bir tasvir fiilinin birleşmesinden meydana gelmiştir.”¹¹⁴

Kendi içerisinde tezlik, yeterlik, yaklaşıma ve sürerlik fiilleri olarak ayrılmaktadırlar.

¹¹⁴ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s.77.

1. Qul **olub durayım** həzrətinizə. (s.45/2) (olup dur-)
2. Bu gəz sultan **durub gəldi** qızına (s.50/17) (durup gel-)
3. Güləndam halın ana **edüverdi**. (s.67/16)
4. Yenə xatun **alıb getdi** nigarı (s.81/15) (alıp git-)
5. Dedi: kimin nəsin **alıbdurur** ol,
Kimin qızına cift **olubdurur** ol? (s.95/8)

1.1.1.14. Kısaltma Grupları

Kısaltma grupları, araştırmacılar tarafından farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Örneğin; Leyla Karahan, Muharrem Ergin, Süer Eker, Mustafa Özkan- Veysi Sevinçli kısaltma grupları isimlendirmesini kullanırken; Tahsin Banguoğlu Çekim öbekleri şeklinde isimlendirmiştir.¹¹⁵

“Metin Karaörs, *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri* isimli eserinde “kısaltma grupları”nı “isnat grubu, ilgi (genitif) grubu, yaklaşma (datif) grubu, bulunma (lokatif) grubu, uzaklaşma (ablatif) grubu ve yapma (akuzatif) grubu” olmak üzere altıya ayırmıştır. Kısaltma grupları başlığı altında verdiği bu grupları ayrı ayrı ele almıştır. “Kelime grupları ve cümlelerin yıpranarak kısılması sonucunda meydana çıkmış, herhangi bir kaideleri olmayan klişeleşmiş grupları” da “kısılmış (klişeleşmiş) gruplar” olarak vermiştir. Karaörs, isnat grubu dışındaki kısaltma gruplarına “hâl grubu” da denilebileceğini söylemiştir.”¹¹⁶

1.1.1.14.1. İsnat Grubu

Unsurlarında çekim eki bulunmayıp, yalnızca birinci ögede iyelik eki olan gruplara isnat grubu adı verilir.¹¹⁷

Rasim Şimşek “Eli açık, başı açık, gözü açık, gözü kara, ayak yalın, baş açık” gibi birinci unsuru bazen iyelik ekli bazen eksiz olan bu kelime gruplarında “nitelik, nesneye yüklendiği ya da dayandırıldığı için”¹¹⁸ isnatı var olarak değerlendirmiştir.

¹¹⁵ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.79.; Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s.396.; Eker, *Çağdaş Türk Dili*, s.368.; Özkan, Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, s.107.; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s.506.

¹¹⁶ Abdurrahman Özkan, “Türkiye Türkçesinde Kısaltma Grupları”, *Arayışlar-İnsan Bilim Araştırmaları*-, Sayı:11, (2004), s.132.

¹¹⁷ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.80.

¹¹⁸ Şimşek, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, s. 375.

Metin Karaörs isnat gruplarını şu şekilde tanımlar: “Bir şeyi bir başkası için yapmaya isnat denir. Bu yapılar, biri diğerine isnat edilen iki isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur. Bir nevi sıfat-fiil grubunun kısaltmış şekli gibidir. Grubun sonunda bir “olan” sıfat-fiil veya “olarak” zarfı gizlenmiş gibidir. Isnat yapılan unsur önce gelir ve yalın veya iyelik eki almış olarak bulunur: baş açık, başı bozuk, başı boş... vb.”¹¹⁹

Leyla Karahan, Muharrem Ergin, Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli isnat grubu terimini kullanırken; Süer Eker Dayanma(isnat) grubu; Günay Karaağaç ise isnat öbeği olarak isimlendirmiştir.¹²⁰

Örnekler:

1. **Yüzü gül, sözü bülbül, saçı sünbül.** (s.26/14)
2. **Yüzü gükçək, yerincə ağıl kamil** (s.48/5)
3. **Yüzü gül, boyu sərvü bənzi lələ,**
4. **Gözi nərgis, qaşı bənzər hilalə.** (s.75/16)
5. **Güləfrux şah aydır: ey nigarım,**
Dəl oldun olamı, gözü xumarım. (s.107/14)
6. **Yüzü qara Həramiyə - qara ər** (s.108/6)

1.1.1.14.2. Yükleme (Belirtme) Grubu

Prof. Dr. Mustafa Özkan ile Doç. Dr. Veysi Sevinçli yükleme grubunu şöyle tanımlamışlardır: “Yükleme grubu, yükleme hali eki almış bir ismin başka bir isimle kurduğu kelime grubudur.”¹²¹

Yükleme grubu, cümlede veya kelime grupları içerisinde isim ve sıfat yaparlar.

Belirtme grubunu Leyla Karahan, Mustafa Özkan- Veysi Sevinçli *yükleme grubu*, Muharrem Ergin *akkuzatıf grubu*; Süer Eker ve Mehmet Özmen *belirtme grubu*; H. İbrahim Delice ise *belirtme öbeği* olarak isimlendirmişlerdir.¹²²

¹¹⁹ Metin Karaörs, **Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi yayınları, 1993, s.26.

¹²⁰ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s.80.; Ergin, (2009), **Türk Dil Bilgisi**, s.392; Özkan, Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, s.109.; Eker, **Çağdaş Türk Dili**, s.369.; Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, s.175.

¹²¹ Özkan, Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, s.111.

1.1.1.14.3. Yönelme Grubu

Muharrem Ergin, yönelme grubunu şu şekilde tanımlamıştır: “Datif halindeki bir unsurla ondan sonra gelen yalın bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur.”¹²³

Prof. Dr. Günay Karaağaç yönelme grubunu şu şekilde tanımlamıştır: “Yaklaşma ekli bir ismin bir başka isim ile kurduğu söz öbeğidir. Öbeğin birinci ögesi yaklaşma eki (-a/-e) taşır.”¹²⁴

Yönelme grubunu Muharrem Ergin *datif grubu*; H. İbrahim Delice *yönelme öbeği*; Mustafa Özkan- Veysi Sevinçli ve Leyla Karahan *yönelme grubu*; Süer Eker *yaklaşma grubu* olarak isimlendirmişlerdir.¹²⁵

Yönelme grubu:

1. **Zavallı başıma dərman** edəyim (s.74/10)
2. Camalı **günəşə rəvnəq** bağışlar (s.79/11)
3. **Ana layiq olası** bən degiləm (s.83/14)
4. **Gözünə qarşı** bunu öldürəyin (s.103/15)

İkinci unsuru yönelme hal eki taşıyan kısaltma grupları:

1. Yolumuz **dörd yana** qaplanmış ola (s.30/18)
2. Gəri **sultan qatına** irdi bunlar (s.48/15)

1.1.1.14.4. Bulunma Grubu

Rasim Şimşek bulunma grubunu şu şekilde tanımlamıştır: “Kalma durumunda bir adla önad niteliğinde yalın bir addan oluşur: ikide bir, pahada ağır... vb.”¹²⁶

Bulunma grubunu Muharrem Ergin *lokatif grubu*; Leyla Karahan, Mustafa Özkan- Veysi Sevinçli, Süer Eker *bulunma grubu*, H. İbrahim Delice *kalma öbeği* olarak adlandırmışlardır.¹²⁷

¹²² Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s.81.; Özkan, Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, s.111; Ergin (2009), **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, s.397.; Eker, **Çağdaş Türk Dili**, s.369.; Özmen, **Türkçenin Söz Dizimi**, s.116.; Delice, **Türkçe Sözdizimi**, s.44.

¹²³ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s.394.

¹²⁴ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, s.179.

¹²⁵ Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s.394.; Delice, **Türkçe Söz Dizimi**, s.45.; Özkan, Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, s.107.; Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s.81.; Eker, **Çağdaş Türk Dili**, s.369.

¹²⁶ Şimşek, **Türkçe Söz Dizimi**, s.371.

Prof. Dr. Mehmet Özmen bulunma grubunu şöyle tanımlamıştır: “Bulunma grubu, bulunma durum eki almış bir isim, isimsi veya isimlikle, ondan sonra gelen bir isim, isimsi veya isimlikten oluşur.”¹²⁸

Bulunma grubuna örnek:

1. **Əlində qılıcı** hərbə götürür. (s.97/2)
2. **Gönüldə mehrini** canda iş etdim. (s.42/18)

İkinci unsuru bulunma hal eki taşıyan kısaltma grupları:

1. **Səfa xatirlər içində** kin olmaz (s.21/13)
2. **Nücum elmində** də qadırdı qayət (s.22/12)
3. **Özümüz şəhr içində** gizləyəlim (s.24/9)
4. **Taş eşikdə** qərar etdi nigarın (s.29/15)

1.1.1.14.5. Uzaklaşma Grubu

H. İbrahim Delice uzaklaşma grubunun tanımını şu şekilde yapmıştır: “Daha çok ayrılma işlevinde kullanılan -Dan kurucu ekini almış bir isim unsurunun yalın haldeki başka bir isim unsuru ile kurduğu kelime öbeğidir.”¹²⁹

Muharrem Ergin ayrılma grubunu *ablatif grubu*; Leyla Karahan, Süer Eker *uzaklaşma grubu*; H. İbrahim Delice *ayrılma öbeği*; Mustafa Özkan-Veysi Sevinçli *uzaklaşma grubu*; Günay Karaağaç *uzaklaşma hali öbeği* olarak adlandırmışlardır.¹³⁰

Prof. Dr. Muharrem Ergin uzaklaşma grubu terimi yerine ablatif terimini kullanmıştır.¹³¹

1. **Gönüldən qul** yazıldım uş tapında (s.43/4)
2. **Qapından ayrı** bənə gün gərəkməz (s.58/15)
3. Eşidilmədi **andan bir avazə** (s.93/12)
4. **Gönüldən qüssə** getdi, şadi gəldi. (s.97/14)

¹²⁷Ergin (2009), *Türk Dil Bilgisi*, s.394.; Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.82.; Özkan, Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, s.108.; Eker, *Çağdaş Türk Dili*, s.369.; Delice, *Türkçe Söz Dizimi*, s.45.

¹²⁸ Özmen, *Türkçenin Sözdizimi*, s.112.

¹²⁹ Delice, *Türkçe Söz Dizimi*, s.43.

¹³⁰Ergin (2009), *Türk Dil Bilgisi*, s.394.; Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.82.; Eker, *Çağdaş Türk Dili*, s.369.; Delice, *Türkçe Söz Dizimi*, s.43.; Özkan, Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, s.109.; Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.181.

¹³¹ Ergin (2009), *Türk Dil Bilgisi*, s.681.

5. **Arslanlardan yana** yüz tutdu getdi (s.99/9)
6. Baxar çevrəyə, **kimsədən mədəd** yox (s.105/12)

Birinci unsuru uzaklaşma, ikinci unsuru yönəlmə hal eki alan kısaltma qruplarına *Destan-i Ahmet Harami*'dən örnəkler:

1. **Xəzinədən yana** əzm etdilər çün (s.26/3)
2. **Xəzinədən yana** azim etdilər. (s.28/12)

1.1.1.14.6. Vasıta Grubu

Leyla Karahan vasıta qrupunu: “Birinci unsuru vasıta hali eki taşıyan kısaltma qrupları (vasıta qrupu)”¹³² olaraq adlandırmışdır.

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli vasıta qrupunu şu şəkildə tanımlamışlardır: Vasıta eki almış bir isimle bir başqa isim ya da sıfatın oluşturduğu kelimə qrupudur.”¹³³

Destan-i Ahmet Harami'dən örnəkler:

1. **Yüzümüz suyilə gökcək** gedəruz. (s.71/7)
2. **Nigarilə** oturdu bir araya. (s.83/2)

1.1.1.14.7. Aitlik Grubu

Muharrem Ergin aitlik qrupunu şu şəkildə tanımlamışdır: “Bu qrup aitlik ekine dayanan bir kelimə qrupudur. -ki aitlik eki ilə ondan önceki bir kelimə qrupunun yalın hali, genitiv veya lokatif hali ilə qurulur: tarihtən önceki, yaşlı adamınki...”¹³⁴

Aitlik öbeğine örnək:

1. **Sədəf ağzındakı** dür danəsindən (s.26/18)
2. **Bizim əvvəlki** sultanımız öldü (s.94/15)

¹³² Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.83.

¹³³ Özkan, Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, s. 111.

¹³⁴ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s.384.

II. BÖLÜM

DESTAN-İ AHMET HERAMİ’NİN DİLİNDE CÜMLE

Cümle, bir yargı bildirmek amacıyla tek başına çekimli fiil ya da çekimli fiil ile birlikte kullanılan kelimeler topluluğudur. Cümle muhakkak yargı bildirir. Yüklem çekimli bir fiil olduğu gibi ek fiil almış bir isim de olabilir.

“Yapı bakımından cümle, iki nokta arasında kalan anlatım parçası olarak değerlendirilir.”¹³⁵

Prof. Dr. Leyla Karahan: “Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir.”¹³⁶

Prof. Dr. H. İbrahim Delice “Cümle, bünyesinde barındırdığı unsurların yapılış durumuna göre de basit ve birleşik olarak incelenmektedir.”¹³⁷

Prof. Dr. Vecihe Hatipoğlu cümlelerin tanımını şu şekilde yapar: “Bir yargı bildirmek üzere tek başına kullanılan çekimli bir eyleme veya çekimli bir eylemle birlikte kullanılan sözcükler dizisine tümce (cümle) denir.”¹³⁸

Prof. Dr. Süer Eker cümlelerin ortak yargıları bir çatı altında şu şekilde toparlamıştır:

“Yapı ve anlamca bağımsız bir dilsel biçimdir.

Daha geniş bir dil bilgisel yapıya gereksinme göstermez.

Ses, biçim, anlam vb. alanlarla bir bütündür.

Düşünce, iş, eylem, yargı vb. anlamca tamamlanmıştır.

Tümceyi oluşturan biçim birim sayısında bir sınırlandırma yapılamaz.”¹³⁹

Prof. Dr. Mehmet Özmen: “Bir yükleme bağlı olarak oluşan, bir duyguyu, bir düşünceyi, bir eylemi veya bir isnadı, tam olarak anlatan ve birbirine belirli kurallarla bağlanan kelimeler dizisine cümle denir.”

¹³⁵ Ahmet Akçataş, “Türkiye Türkçesinde Yapı, İşlev ve Anlam İlişkileri Açısından Cümle Grupları ve Cümle Türleri Üzerine Bir Deneme II”, **Belleten**, Sayı: II, 2007, s.8.

¹³⁶ Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s.9.

¹³⁷ Delice, **Türkçede Sözdizimi**, s.170.

¹³⁸ Vecihe Hatiboğlu, **Kelime Grupları ve Kuralları**, Ankara, TDAT-Bel., 1988, s. 203.

¹³⁹ Eker, **Çağdaş Türk Dili**, s.340.

Tahir Nejat Gencan: “Bir duyguyu, bir düşünceyi, bir isteği, bir yargıyı, bir olayı anlatmak için kurulan sözcük dizisine tümce (cümle) denir.”¹⁴⁰

Prof. Dr. Tuncer Gülensoy cümleyi: “Bir hüküm (yargı) bildirmek üzere tek başına kullanılan çekimli bir fiile veya çekimli bir fiille birlikte kullanılan kelimeler dizisidir.”¹⁴¹ şeklinde tanımlamıştır.

Cümleyi oluşturan temel ögesi öncelikli olarak yüklem sonrasında ise öznedir. Nesne (belirtili, belirtisiz), yer tamlayıcısı ve dolaylı tümleçtir.

2.1. Cümlelerin Öğeleri

Cümleyi oluşturan iki temel öge yüklem ve öznedir. Fakat bu iki ögenin dışında nesne, yer tamlayıcısı ve zarf tümleci de yardımcı ögeler olarak bulunmaktadır. Cümlelerin öğeleri hakkında yazarların görüşü üçe ayrılmaktadır. İlk grup cümlelerin temel ögesi olarak özneyi ve yüklemi almaktadır. Günay Karaağaç, Haydar Ediskun gibi birçok yazar bu gruptadır. İkinci grup ise yüklemi temel öge olarak alıp özneyi ondan sonraki en önemli öge olarak saymışlardır. Prof. Dr. Leyla Karahan, Prof. Dr. Mustafa Özkan ve Doç. Dr. Veysi Sevinçli yüklemi en önemli öge olarak sayarak kesin bir ayırım yapmadan özneyi ondan sonraki en önemli öge olarak varsaymışlardır. Kimi araştırmacılar ise yalnızca yüklemi tek temel öge olarak ele almışlardır.¹⁴²

Prof. Dr. H. İbrahim Delice yüklemi kurucu öge olarak isimlendirmiştir. H. İbrahim Delice: “Cümlelerin kurucu ögesi olan yüklem, aynı zamanda özelliklerine göre cümlede bulunacak olan diğer unsurların da belirleyicisidir.”¹⁴³

Doç. Dr. İlkin Gulusoy Türkiye Türkçesi’nde temel ve yardımcı ögeler ile ilgili olarak şu hususa dikkat çekmektedir: “Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde cümle öğelerinin nelerden ibaret olduğu ve nasıl işlenmesi gerektiği konusunda farklı değerlendirmeler göze çarpmaktadır. Ana ögeler olarak kabul edilen özne ve yüklem

¹⁴⁰ Nejat Tahir Gencan, **Dilbilgisi**, 2. Baskı, İstanbul, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1971, s. 69.

¹⁴¹ Tuncer Gülensoy, **Türkçe El Kitabı**, 6. Baskı, Ankara, Akçağ Yayınları, 2010, s. 428.

¹⁴² Detaylı bilgi için bkz.; Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, s.223.; Ediskun, **Türk Dil Bilgisi**, s.328.; Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s.13.; Özkan, Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, s. 126.

¹⁴³ Delice, **Türkçe Sözdizimi**, s. 156.

konusunda büyük görüş ayrılıkları görülmezken yardımcı ögelerde bazı ayrılıklar görülmektedir.”¹⁴⁴

2.1.1. Temel Ögeler

2.1.1.1. Yüklem

Prof. Dr. Mehmet Özmen, yüklemi şu şekilde tanımlamıştır: “Yüklem, bir eylem, bir iş, bir oluş veya isnat (yükleme) bildiren cümle ögesidir.”¹⁴⁵

Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi* adlı eserinde yüklemi: “Tümcede eylem, oluş, durum, istek bildiren dilbilgisi birliğinin görev adıdır.”¹⁴⁶ şeklinde tanımlamıştır.

Haydar Ediskun, yüklemi “Cümleyi bir yargıyla sonuca hazırlayan ya da cümleyi sonuca bağlayan kelime öbeğidir; kelime niteliğinde bir hece ya da harftir.”¹⁴⁷ şeklinde ifade ederek açıklamıştır.

Destan-i Ahmet Harami’den örnekler:

- Anın əvvəlinin önü **bulunmaz**. (s.20/3)
- Ey neçə qafilə **basmışlar idi**. (s.23/12)
- Bular gizlənməgə **imkan değildir**. (s.27/12)

Basit kipli fiillerin yüklem olmasına örnekler:

1. Kin olduğu dillerde din **olmaz**. (s.21/14)
2. Ne batındır o kim hergiz **görülmez**. (s.20/2)
3. Cehanda biz ana bir iş **qılalım**. (s.24/14)
4. Gəlüb ta kim səri qatıma **girmiş**. (s.108/8)
5. İrişdi taş qapıdan taşra **baxdı**. (s.33/6)

Birleşik kipli fiillerin yüklem olmasına örnekler:

1. **Dərib döşürmüş idi** çox hərami. (s.22/8)
2. Müdam fikri həramiyə **gedərdi**. (s.49/2)
3. Birin öldürməyib **qurtarmış idim**. (s.49./4)

¹⁴⁴ Gulusoy, “Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde Dilin Sözdizimsel Yapısının öğrenilmesi Üzerine”, XII Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı, Romanya, 2017, s.495.

¹⁴⁵ Özmen, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.5.

¹⁴⁶ Hikmet Dizdaroğlu, *Tümce Bilgisi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976, s. 15.

¹⁴⁷ Ediskun, *Türk Dil Bilgisi*, s.323.

4. Fəsad etsə gönüldən **eylər idi**. (s.61/12)
5. Gəhi ağı **gedərdi**, gah **gələrdi**. (s.66/6)

İsim+yardımcı fiil kuruluşundaki birləşik fiillerin yükləmə olmasına nümunələr:

1. Bu dastanı bu gün **bünyad edəlim**. (s.19/1)
2. Həqin güdrətlərin biz **yad edəlim**. (s.19/2)
3. Gəlin, barı bu gün **söhbət qılalım**. (s.19/7)
4. Şəhabəddinə ol **hizmət qılırdı**. (s.22/16)
5. Divani xəət içində **sehr edərdi**. (s.27/7)
6. Uruban lafi bunlar **tədbir etdi**. (s.28/9)
7. Durun bir danışığ **var eyləyəlim**. (s.30/13)
8. Bunun kimi ləfin qanda bulaydım,
Ki, oğluma anı **kəbin qılaydım**. (s.79/6)

Yüklemi tək kəlimə olan isimlərə nümunələr:

1. Həmin **vardır** ümidimiz səfadan,
Məgər mədəd irişə Mustafadan. (s.21/2)
2. Ümidimiz iki aləmdə **oldur**,
Anın şəfqətləri qullara **boldur**. (s.21/2)
3. Doquz kişi anın yoldaşlarıydı,
Dünü gündüz bilə **haldaşlarıydı**. (s.23/5)
4. **Var idi** bunların içində bir ər
Qatı gürbüz buhadur idi sərvər. (s.66/18)
5. Qatında bunların gur saz **var idi**,
Göl içində çox ördək, qaz **var idi**. (s.69/16)
6. Hənüz dəxi **diri idi** anası,
Könüldən **yoş idi** zərrəcə pası. (s.76/2)
7. Həm **altun idi** hər bir pəncərəsi (s.90/9)

Yüklemi kəlimə qrupu olan isim cümlələrində isim tamlamasının yükləmə olmasına nümunə:

1. Məgər kim bu bir **iqlimin bəgidir**,
Sanırmısınız bunu bizim biğidir. (s.39/6)

Yüklemi kelime grubu olan isim cümlelerinde sıfat tamlamasının yüklem olmasına örnekler:

1. **İgin gürbüzlər idi** ol ərənlər,
Oları qan qaşanırdı görənlər. (s.23/8)
2. **Qatı hörmətlidir** atan qatında. (s.47/2)

İyelik grubunun yüklem olmasına örnek:

1. Doquz kişi **anın yoldaşlarıydı**,
Dünü gündüz bilə haldaşlarıydı. (s.23/5)

Edat grubunun yüklem olmasına örnek:

1. Nə yerdə isə od pünhan **degildir**
Bular gizlənməgə imkan **degildir**. (s.27/12)
2. O şəhrin kətxudası dəxi belə
Bezestan kətxudası **anın ilə**. (s.39/18)
3. Sənə göstərim bir-bir bu gün bən,
Əgər göstərməz isəm ər **degiləm**. (s.62/12)

2.1.1.2. Özne

Bir cümlede yüklemün belirttiği yapan veya üzerine alınan ögedir. Cümlede özneyi bulmak amacıyla yükleme “ne?, neler?” ve “kim?, kimler?” sorularını yöneltiriz. Özne, eylemi yapan, işi gerçekleştiren, yüklemde var olan durumu üzerine alan sözcük ya da sözcük gruplarına verilen isimdir. “Özne; edilgen fiilli cümlelerde, isim soylu yüklemün bulunduğu cümlelerde ve oluş bildiren fiillerin yüklem olduğu cümlelerde ‘olan’ olma özelliği gösterir. Diğer cümlelerde ‘yapan’ unsurdur.”¹⁴⁸

Prof. Dr. Günay Karaağaç özneyi: “Cümlede bir var oluşu veya bir yapma ve olmayı gerçekleştiren öge, öznedir. Özne, yüklemün gösterdiği bildirmeyi veya olma yapmayı gerçekleştiren; yani bir değişimi yaşayan varlıktır.”¹⁴⁹

¹⁴⁸ Alparslan Ertürksoy, Türkiye Türkçesinde Cümlede Özne, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2005, s.6.

¹⁴⁹ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, s.227.

Kaya Bilgegil özneyi şu şekilde tanımlamıştır: “Yüklemin anlamı kendiyle gerçekleşen bir ögedir.”¹⁵⁰

Prof. Dr. Bilal Aktan özneyi; gerçek özne, açıklayıcı özne, gizli özne, örtülü özne, sözde özne, belirsiz özne, pekiştirmeli özne, ortak özne olarak sekiz alt başlık halinde incelemiştir.¹⁵¹

Prof. Dr. H. İbrahim Delice özneyi; dolaylı özne, pekiştirmeli özne, gizli özne, yaptıran özne, yapan özne şeklinde toplamda beş gruba ayırmıştır.¹⁵²

Prof. Dr. Mehmet Özmen, *Türkçenin Sözdizimi* adlı çalışmasında isim ve fiil cümlelerinde öznenin özellikleri bakımından ayrıldığını belirterek özneyi fiil cümlelerinde şu gruplara ayırmıştır: Etken özne, dönüşlü özne, işteş özne, edilgen özne, ettirgen özne, saklı özne, Trafından’lı cümlelerde özne olarak başlılara ayırmıştır. İsim cümlelerinde özneyi ise “İsim cümlelerinin özneleri, eylem gerçekleştirmeyen, kendisine isnatta, yüklemde bulunan, öznedir.”¹⁵³ olarak ifade etmiştir.

Muharrem Ergin ve Leyla Karahan’ın akademik eserlerini incelememizde herhangi bir sınıflandırma yapmadıklarını görülmüştür.

Destan-i Ahmet Harami’den örnekler:

- **Gülendam** sözlərini duymuş idi,
Əlindən qələmini qoymuş idi. (s.28/14)
- **Şəhənşah** gör necə tədbir etdi. (s.43/18)

Öznesi tek kelime olan isimlere örnekler:

1. Nə dilim var anı şərh eyləyəm **bən**
Nə bilim var ki, şərhin söyləyəm **bən**. (s.20/6)
2. **Bular** tutmadılar kibri, kinayət
Bular bildi nədir dini dinayət. (s.21/14)
3. Cəbə cövşan silahı geydi **anlar**,
Qəza yoluna qoyub başı **canlar**. (s.26/2)
4. **Gülendam** sözlərini duymuş idi,

¹⁵⁰ M. Kaya Bilgegil, *Türkçe Dil Bilgisi*, Erzurum, Salkımsöğüt Yayınları, 2009, s.22

¹⁵¹ Aktan, *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, s. 85.

¹⁵² Delice, *Türkçe Sözdizimi*, s.162.

¹⁵³ Özmen, *Türkçenin Sözdizimi*, s.31.

- Əlindən qələmini qoymuş idi. (s.28/14)
5. **Güləndam** dəng oluban batdı fikrə,
Həqə yüz tutdu, məşğul oldu zikrə. (s.34/4)
 6. Alıb vəzirlərini gəldi **sultan**,
Buları gördü tana qaldı **sultan**. (s.35/16)
 7. **Xəzinədar** malı dərdi və buladı,
Geri yerli yerincə şükri qıldı. (s.35/18)
 8. Keçib **Əhməd** bıyıq burdu oturdu,
Oxudu ulularını gətirdi. (s.39/18)
 9. **Vəzirləri** ilə bir gün danışdı,
Dedi: şu xoca eşqi bana düşdü. (s.44/2)
 10. **Bular** xoni yeyib şükr eylədilər
Dua qılıb bu sözü söylədilər. (s.46/14)
 11. **Güləndam** dedi ki, ey lala, dinlə
Sözümə görə bir iş et ki, anla. (s.48/8)
 12. Sənə göstərayim bir-bir bu gün **bən**,
Əgər göstərməz isəm ər degiləm. (s.62/12)
 13. Qılıncını çəkib irdi **Hərəmi**,
Eşit gör nə cavab verir **Hərəmi**. (s.70/12)
 14. Bu gün bənə **bu** verməz heç amanı
İlahi, bəndən ayırma imanı. (s.104/18)
 15. **Güləfrux** anı gördi, oldı həm şad,
Xəbər oldı üç şəhrin xəlqi gəldi. (s.109/18)

Öznesi kelime grubu olan isimler :

İsim tamlamasının özne olmasına örnekler:

1. **Anın keyfiyyəti** bulunmadı hiç,
Məkanı qandadır bilinmədi hiç. (s.19/16)
2. **Anın əvvəlinin önü** bulunmaz,
Anın axırının sonu bulunmaz. (s.20/4)
3. **Anın dil zikrini** etmək gərəkdir.
Anın doğru yolun getmək gərəkdir. (s.20/8)
4. **Buların çavı** düşdi, Ruma, Şama,

Kimsənə varmaz oldu ol məqama. (s.23/18)

5. **O şəhrin kətxudası** dəxi belə
Bezestan kətxudası anın ilə. (s.39/18)
6. Məlul, qəmgin qaliban ol niqarın
Sarardı **gül yüzünün növbaharın**. (s.53/6)
7. **Ərənlərin işi** mürvət degilmi,
Bu gün dünya, yarın axrət degilmi?!(s.62/18)
8. Cəfa imiş **bu dünyanın vəfası**
Ki, bin yaxşı işi dəgmez yamanə. (s.65/16)
9. Məgər bir qafilə yol azmış idi,
Günün iki ülüsü keçmiş idi. (s.66/16)
10. Kiməsnəyə vəfa qılmaz **bu dünya**,
Olur fani, qılmaz bu dünya. (s.72/18)
11. **Bədəxşanın şahı** həm anda gəldi,
Güyəgüyə də anda sağdıç oldu. (s.85/2)

Sıfat tamlamasının özne olmasına örnekler:

1. **Doquz kişi** anın yoldaşlarıydı,
Dünü gündüz bilə haldaşlarıydı. (s.23/5)
2. Gümüşdür, **tazə boyn** billurə bənzər,
İki cadu gözü səhharə bənzər. (s.27/2)
3. **Qaçan xurşid** ki, məşriqdən göründi,
Ulu dağlar qamu nur tac urundi. (s.34/16)
4. **Doquz kişi** yatır başı kəsilmiş,
Qılıcları sınıb yayı yasılmış. (s.35/8)
5. Dedi ol qız: e məhbubi- zəmanım,
Fəda olsun yolunda **dadlı canım**. (s.55/14)
6. Suçum nədir, əcəb netdim, nə qıldım,
Qara bağrum bənim qərq oldu qanə. (s.65/12)
7. **Ulu bəylər qamu** keçdi oturdu,
Nəqiblər ol saat xonlar gətirdi. (s.85/4)
8. **Qamu bəylər** görü qapıya gəldi,
Divan bağlandı və cümlə cəm oldu. (s.87/6)

9. **İki arslan** qapuda əgləşirlər
Biri birinə qarşı iğrəşirlər. (s.97/4)
10. **Ol arslanlar** geyikləri görəcək
Müqəyyəd olmadı ana giricək. (s.99/16)

Unvan grubunun özne olmasına örnekler:

1. Yerindən durdu ol **Əhməd Hərami**
Bilə yaranları düpdüz düpdüz təmami. (s.25/18)
2. Məgər **Əhməd Hərami** bir gün azdı,
Görün kim, xatirində ol nə düzdü. (s.57/6)
3. Aytdı **Xoca Rüstəm**: ey yiğit sn.
Avını görmədik, heç dutma bizdən. (s.71/2)
4. **Güləfrux şah** saraya geri gəldi,
Gülgülə əlin-əlinə aldı. (s.87/8)

İsim fiil grubunun özne olmasına örnekler:

1. **Ağalar dedigin tutmaq** gərəkdir,
Ağu sunar isə yudmaq gərəkdir. (s.59/10)
2. **Ərənlərə qılıc vurmaq** necədir?
Oğurlayın yiğit qırmaq necədir? (s.62/10)
3. Dedilər: ol hərami bu kişidir
Özini bin ərə urmaq işidir. (s.69/14)
4. Məsəldir **sevəni sevmək** gərəkdir,
Eyi niyyətlərə irmək gərəkdir. (s.83/6)

Sıfat fiil grubunun özne olmasına örnekler:

1. Zira **kim dilləri söylədən** oldur,
Anın hikmətləri qullara boldur. (s.19/12)
2. **Anı görən** nişanın verməmişdi. (s.27/4)
3. **Qaçan xurşid** ki, məşriqdən göründi,
Ulu dağlar ilə qamu nur tac urundi. (s.34/16)
4. **Qılan bu işləri** cümlə xudadur,
Əgər qüdrətdürür, əgər qəzadur. (s.60/6)
5. Həzə yazı idi ki, gəldi başa,

Əzəldən yazılan pozula, haşa. (s.78/10)

6. Əzildi lacivərd ilə dəlim rəng,
Müzəhhəb işləri görən qalır dəng. (s.90/6)

Bağlama grubunun özne olmasına nümunələr:

1. Danışiq eyləyəlim **şah ilə biz**
Yamanlaman bizi bilişdirin siz. (s.40/8)
2. Buluşdu **bülbül ilə gülstanı**,
Soruşdu tutilə şəkkərstanı. (s.86/12)
3. Əzildi **lacivərd ilə dəlim rəng**,
Müzəhhəb işləri görən qalır dəng. (s.90/6)

Təkrar grubunun özne olmasına nümunələr:

1. **Bir-iki xas xadimlər** dururlar,
Duruban şah qızına göndərilər. (s.45/18)
2. **Bir-iki qul** da anda hazır olsun,
Ol arslanlara daim nazir olsun. (s.89/10)

2.1.2. Yardımçı Ögələr

2.1.2.1. Nesne (Düz Tümləç)

Prof. Dr. Leyla Karahan nesneyi şu şəkildə tanımlamışdır: “Cümledə yüklemnin bildirdiyi işdən etkilenen öge, nesnedir. Nesne, sadece yüklemi geçişli fiil olan cümlelerde bulunur. Geçişli fiiller, nesneye yönələrək onu etkiler. Nesne, geçişli fiil cümlelerinin zorunlu ögesidir. Yəni geçişli fiilin göstərdiyi hareketin nesne olmadan gerçəkləşməsi mümkün deyildir. Geçişsiz fiillerdə isə kılış və oluş öznənin üstündədir. Bəyləce fiiller nesne istəmez.”¹⁵⁴

“Düz tümləç konusunda birçok çalışması bulunan Erdoğan Boz: ‘Geleneksel dilbilgisinin nesne tanımındaki kalıplaşma, birçok dilbilgiciyi tuncələr karşısında sıkıntıya sokmaktadır. Nesnenin tuncədə eylemin etkilediyi varlık olarak kabul edilmesi, biçimsel olarak nesne konumunda olmasına karşın anlamsal olarak buna olanak tanımayan durumlarda bir çıkmaza neden olmaktadır. Buradaki asıl sorun

¹⁵⁴ Karahan, **Türkçədə Söz Dizimi**, s.25.

tümce ögelerinin sınırlarının tam olarak çizilememiş olmasıdır' diyerek düz tümlecə hakkındaki sorunların kaynağı olarak, düz tümlecənin farklı açılardan ve eksik olarak ele alınmasını göstərir.¹⁵⁵

Nesnenin yükləmə hal eki almamasına örnəkler:

1. Əbəs yerlərdə xərc etdim **yaşım** bən,
Yeridir daşlara dögsəm başım bən. (s.20/16)
2. Gətirdim **ərmağanlar** xanə yəxşi,
Bular padişəhindürür bəxşi. (s.40/6)
3. Həmin bir **qarnaq** aldı və iki qul,
Görüşdü şah ilə tutdu həman yol. (s.60/10)
4. **Nə adın** bilirüz, **nə xod nigarın**,
Neçün əlindən alavuz şikarın. (s.71/4)
5. Çıxardı verdi **altun** bulara,
Dönübən söylədi ol avçulara. (s.98/2)

Nesnenin yükləmə hali eki almasına örnəkler:

1. Qılıb mürvət **xocayı** gətirdilər
Qamusu ana qulluq yetirdilər. (s.39/14)
2. **Sənin ədlini, insafın** eşitdim,
Gönüldə mehrini canda iş etdim. (s.42/18)
3. Çün **anı** gördü şah xülqiylə söylər
Səxavü lütfü ədlin şərh eylər. (s.43/8)
4. Bu dənli kərəmlər qıldı bana
Qızımı verirəm şükranə ona. (s.44/4)
5. Atanız **sizi** ana veribəndir
Quzum dəxi nə der, bir görəyin der. (s.47/4)
6. Birisi gəldi xadimlərin anda,
Anı göstərdilər ol xuni- baxta. (s.49/16)

İsim tamlamasının nesne olmasına örnəkler:

1. **Anın birliğini** zikr eyləyə dil, (s.19/9)

¹⁵⁵ Şahap Bulak, "Türkiye Türkçesinde Düz Tümlecə", **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Sayı: 1, (2012), s.421.

2. **Qapının ikisin** filxad çıxdı (s.33/5)
3. Eşit gəl bir **həraminin sözünü**,
4. Əgər görür isən məni yüzünü. (s.22/4)
5. **Qapısı xəznənin** gördü açılmış
Gümüş altun ki, yollara saçılmış. (s.35/6)
6. **Sənin ədlini**, insafını eşitdi,
Gönüldə mehrini canda iş etdim. (s.42/18)
7. Cavabını anın çün aldı bunlar,
Genə **sultan qatına** gəldi bunlar. (s.45/10)
8. Nə dürlüdür **anın gönlün** görəlim. (s.45/16)
9. **Güləndamın sözün** şahə ilətdi. (s.50/16)
10. **Ərənlərin işi** mürvət degilmi (s.62/17)
11. **Güləndamın sözünü** almadı heç. (s.63/11)
12. **Qızın sözlərini** xatun eşitdi. (s.78/5)
13. **Qızın sözlərini** xatun eşitdi. (s.78/5)
14. Alır xatun **Güləndamın elini**,
Gəlir sərvə dalı kibi salını. (s.81/6)
15. Güləndam **bunların fikrini** bildi,
Baş aşağı əgib fikrə daldı. (s.83/8)
16. **Bədəxşanın şahı** həm anda gəldi,
Güyəgüyə də anda sağdıç oldu. (s.85/2)
17. Əl alışıb yenə taxta çıxarlar,
Yenə **eşq odunu** canda yaxarlar. (s.87/14)
18. **Dühəng avazının vəznə** bəldirdi,
İnilti ilə nəfərin qılırdı. (s.88/12)

Sıfat tamlamasının nesne olmasına örnekler:

1. **Bu dastanı** bu gün pünyad edəlim,
Həqin güdrətlərin biz yad edəlim. (s.19/2)
2. Çün on kişi **bu hali** böylə gördi,
Danışiq etdi bir-birlə oturdi. (s.24/2)
3. **Bir oda** tutdular şəhrin ucunda,
İkən azadəvü qovğa yox anda. (s.25/10)

4. **Cəbə cövşən silahı** geydi anlar,
Qəza yoluna qoyub başı canlar. (s.26/2)
5. Bir əfsun oxudu Əhməd Hərami,
Xəzinə inlədi düşdü təmami. (s.29/12)
6. Güləndam **bu sözü** bir-bir eşitdi,
Özünə aqlını bir-bir iş etdi. (s.47/10)
7. **Yaman gün** görmədim hərgiz qatında,
Özüm yaxşı keçirdim həzrətində. (s.57/12)
8. Yanından **dörd dəmir qazuq** çıxardı
Şəhənşahın qızın çaqmıxa gərdi. (s.63/14)
9. **İki at yükü odun** varıb aldı,
Güləndamı oda urmağa gəldi. (s.69/2)
10. **Bu şəhrin hakimi** kimdir sorayım. (s.74/11)
11. Həm **on iki məqamı** seyr edərlər,
Dəvazdəvü şeşüni deyir edərlər. (s.88/8)

Sıfat-fiil grubunun nesne olmasına örnekler:

1. **Gələn xəlqi** yedirdi, toyladı xoş,
Təməm qırx gün düğünü eylədi xoş. (s.54/2)
2. **Məsəldir kəndi düşən ağlamaz**, der,
Axan dəryayı kimsə bağlamaz der. (s.93/6)
3. Gözünə qarşı bunu öldürəyin,
Bənə etdigin işi bildirəyin. (s.103/16)

Bağlama grubunun nesne olmasına örnekler:

1. Həmin **bir qarnaq** aldı **və iki qul**,
Görüşdü şah ilə tutduhəman yol. (s.60/10)
2. Gözətmədi **sağını və solunu**,
Həman ol tutdu Gürcüstan yolunu. (s.61/4)

Ayrılma grubunun nesne olmasına örnekler:

1. Bilirdi **sehr elmindən bəğayət**,
Nücum elmində də qadirdi qayət. (s.22/12)

Nesne, belirtili ve belirtisiz nesne olarak ikiye ayrılır:

2.1.2.1.1. Belirtili Nesne

Belirtme hal eki (-i) almış olan kelime ve kelime grupları olan nesneye belirtili nesne adı verilir.

Prof. Dr. Mehmet Özmen, belirtili nesneyi: “Belirtme durum eki almış olan nesne, belirtili nesnedir. Belirtili nesne, ya bilinen bir nesnedir ya da belirtilmek istenen bir nesnedir.”¹⁵⁶ şeklinde tanımlar.

Hikmet Dizdaroğlu, belirtili nesneyi şu şekilde tanımlamıştır: “Geçişli eylemle kurulu tümcelerde –i durum takısı almış olan nesneye belirtili nesne denir.”¹⁵⁷

Belirtili nesneyi cümlede bulmak amacıyla yükleme “kimi, neyi, nereyi, kimler, neleri” vb. sorular sorulmaktadır.

Destanı Ahmet Harami’den örnekler:

- Xəzinədar **malı** dərdi və buladı. (s.35/17)
- Xəzandan saxlasın **haqq güllərini**. (s.46/18)
- Yigit aydır ki, **qızı** gizləyəlim. (s.69/17)
- Güləndam **yüzini** çünkim açardı. (s.78/17)

2.1.2.1.2. Belirtisiz Nesne

Yükleme hali taşımayan nesneler belirtisiz nesnedir; genel bir varlığı, bir türü karşılar.¹⁵⁸

Belirtisiz nesne, öznenin yapmış olduğu işten etkilenendir. “Belirli (belirtili) nesnenin yerinin belirsiz (belirtisiz) nesneye nazaran daha esnek olmasına karşılık, belirsiz (belirtisiz) nesnenin yeri sabit olup, daima yüklem (filin) hemen önüdür.”¹⁵⁹

Belirtisiz nesne örnekleri:

- **Bir əfsun** oxudu Əhməd Hərami (s.29/11)
- Çıxardı verdi **altun** bulara (s.98/1)

¹⁵⁶ Özmen, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.37.

¹⁵⁷ Dizdaroğlu, *Tümce Bilgisi*, s.79.

¹⁵⁸ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.25.

¹⁵⁹ Bağdagül Musa, “Türkçede İsim Cümlelerinde Nesne”, VII Uluslararası Türk Dili Kurultayı, I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2020, s.337.

2.1.2.2. Dolaylı Tümleç (Yer Tamlayıcısı)

Hikmet Dizdaroğlu dolaylı tümleci şu şekilde tanımlamıştır: “Eylem tümcelerinde adların -e, -de, -den durum takılarını alarak yüklem anlamını yönelme (yön), kalma (yer), çıkma (başlangıç ilgileriyle tümleyen tümce ögesine dolaylı tümleç denir.”¹⁶⁰

Dolaylı tümleci zarf tümleci ile karıştırmamak gerekmektedir.

Örnek: Sabaha bize geleceksiniz.

Yukarıdaki cümlede sabaha sözcüğü “-a” yönelme hal ekini almış olarak görünmesine rağmen, yükleme sorduğumuz “ne zaman” sorusuna karşılık “sabaha” cevabını verdiği için cümlede zarf görevindedir.

Örnek: Ödevlerimizi bugün kütüphanede yapalım.

Yukarıdaki cümlede kütüphanede sözcüğü ismin “-de” bulunma hal ekini almıştır. Yükleme sorulan “nerede?” sorusuna cevap verdiği için bu bir yer tamlayıcısıdır.

“Bilgegil, yüklemdeki anlamı, başlangıç, zuhur ve yöneliş yönlerinden birine delalet etmek suretiyle tamamlayan söze ‘dolaylı tümleç’ denir der.

Ergin’e göre, yer tamlayıcısı, fiilin mekanını ve istikametini gösteren cümle unsurudur.

Karahan, cümlede, yaklaşma, bulunma ve uzaklaşma bildirerek yüklemi tamamlayan unsuru, yer tamlayıcısı olarak tanımlar.

Kükey -e, -de, -den durum eklerinden birisiyle çekimlenerek, eylemin, işin, ‘neye, nereye, kime’ yöneldiğini; ‘nede, nerede, kimde’ geçtiğini; ‘neden, nereden, kimden’ çıktığını gösteren yardımcı ögeye ‘dolaylı tümleç’ adını verir.”¹⁶¹

Tek kelime yaklaşma hal eki alan yer tamlayıcıları:

1. Atan hökmilə gəldik **qatına** biz. (s.50/14)
2. Bu gəz sultan durub gəldi **qızına**,
Qızı qarşu varır sultan üzünə. (s.50/18)
3. **Yola** girdi izin çaldı bularun
Qızı alıb gedən ol xocalarun. (s.69/6)

¹⁶⁰ Dizdaroğlu, **Tümce Bilgisi**, s.79.

¹⁶¹ Cüneyt Akın, “Türkiye Türkçesinde Cümlede Tümleçler Üzerine”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:2, (2007), s.210.

Bulunma hali eki alan yer tamlayıcılarına örnekler:

1. Yaman gün görmədim **hərgiz qatında**,
Özüm yaxşı keçirdim **həzrətində**. (s.57/12)
2. Arayıraq bəni **qatında** bulur,
Uğurlayı gəlir, biz dünlə alır. (s.74/6)
3. Gəlib **həmmam içində** yundılar xoş,
Çün işlər hasil oldu döndilər xoş. (s.87/10)
4. Görür kim şəhr içində bir ulu bağ,
Yemişlər dopdolu axardı ırmaq. (s.93/14)
5. Bunun kimi ləfin **qanda** bulaydım,
Ki, oğluma anı kəbin qılaydım. (s.79/6)

Ayrılma hal eki alan yer tamlayıcılarına örnekler:

1. Hənuz evlənmiş idi ol cəvanbaxt,
Atasından ana qalmış idi taxt. (s.79/14)
2. **Zəbərcəddən** həm ördəklər düzildi,
Kənarına suyun çevrə dizildi. (s.90/16)
3. Dilər kim bir xəbər **andan** alaydı,
Güləndamı nə yerdədir, biləydi. (s.94/4)

İsim tamlamasının yer tamlayıcısı olmasına örnekler:

1. Belə Əhməd Hərami bindi ata
Qızın köşkünə yaxın gəldi ata. (s.49/14)
2. Əgilib baxdı **köşkünün taşından**
Bilir anı şoluqdəm cünbüşündən. (s.50/2)
3. İrərlər **İsfəhan şəhrinə** bir gün,
Biləincə Güləndam xubü mövzun. (s.60/16)
4. Qulaq urub **nigarının sözünə**
Rəvan salığın aldı omizinə. (s.67/8)
5. Güləndam yüzini çünkim açardı,
Sarayın içinə şölə saçardı. (s.78/18)

Sıfat tamlamasının yer tamlayıcısı olmasına örnekler:

1. **O dadlu sözlərə** gönlü qapıldı

- Yürəgi tazələndi, su səpildi. (s.60/2)
2. Bu məclisi bu yerdə qəsr edəlim,
Bu göz **beşinci məclisə** gedəlim. (s.91/10)
 3. Anın qapısına vardı Güləndam,
Taş eşikdə oturdu qıldı aram. (s.76/10)
 4. **O yoldan** karivan kəsildi qaldı. (s.66/12)
 5. Haman **taş qapıda** ömrü dağıldı (s.32/4)
 6. Bu göz ol dəxi **qapıya** yürüdü. (s.33/3)
 7. Qumaş düzdü **Krım**da dürlü, əlvən (s.38/1)
 8. Bu göz **altıncı məclisə** gedəlim. (s.105/17)

2.1.2.3. Zarf Tümləci

Prof. Dr. Muharrem Ergin zarflar hakkında: “Zarflar zaman, yer, hal ve miktar isimleridir. Tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf da yoktur.”¹⁶² demiştir.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz zarfları şu şekilde tanımlamıştır: “Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir.”¹⁶³

Dr. Hacı Ömer Karpuz zarfları: “Dilbilgisi bakımından zarflar, fiilin gerçekleşmesi ile ilgili özellikleri bildirmek için kullanılan dil birlikleridir. Bunlar cümlede yüklem-fiilin tamlayıcıları olarak görevlendirilirken eksilteli yapılarda bir sıfatın, bir zarfın yahut bir fiilin önüne de getirilebilirler onu bir kelime çeşidi olarak görmek yanlıştır.”¹⁶⁴ şeklinde tanımlamıştır.

Cümlede zarf tümləcini bulmak amacıyla yükleme “neden, niçin, ne zaman, nasıl, ne kadar” gibi soruları yöneltiriz. Edatlarla kurulan zarf tümlaçlerine edat tümləci adını vermekteyiz. “Zarflar; sıfat ve fiilleri anlam yönünden tamamlayıcı öğelerdir.”¹⁶⁵

¹⁶² Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, s.258.

¹⁶³ Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, s. 451.

¹⁶⁴ Hacı Ömer Karpuz, **Türkçe’ de Zarflar (Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi**, Ege-Doğuş Yayınları, Denizli, 2013, s.15.

¹⁶⁵ Ümit Hunutlu, “Zarf Tümləci- Yükleme İlişisine Farklı Bir Yaklaşım”, 3. Dil Bilimi ve Dil Bilgisi Terimlerinin Sorunları Sempozyumu, 2017, s.158.

Prof. Dr. Bilal Aktan, zarf tümlecini şu şekilde tanımlamıştır: “Yüklemnin anlamını zaman, yer, yön, durum, miktar, şart, sebep, araç vb. yönlerden tamamlayan cümle ögesine zarf tümleci denir.”¹⁶⁶

Doç. Dr. İlkin Gulusoy ve Könül Guliyeva zarf tümlecinin tanımını şu şekilde yapmışlardır: “Zarf tümleci, yüklemde söz konusu olan eylemin, nasıl, niçin, ne zaman, ne şekilde, kiminle, neyle, hangi vasıtayla yapıldığını bildiren cümle ögesidir.”¹⁶⁷

1. Bihəmdilləh **bu gün** qapına irdim. (s.43/5)
2. Yanağı **gül kibi öylə** qızardı. (s.52/7)
3. **Gecəvi gündüz** ustadlar duruşur. (s.90/1)
4. **Bu göz** beşinci məclisə gedəlim. (s.91/10)

Zarfları 4 alt başlığa ayıraraq inceleməkteyiz.

Eksiz olan zarflara örnəkler:

1. Bu dastanı **bu gün** bünyad edəlim,
Həqin qüdrətlərin biz yad edəlim. (s.19/2)
2. Kim ol sultanın adıymış Şəhinşah
İkən **çox mali** varmış oldum agah. (s.24/12)
3. Gülefrux **ol gecə** gərdəgə girdi,
Güləndam ikram edib duru gəldi. (s.86/6)
4. Gəlib həmmam içində yundılar **xoş**,
Çün işlər hasil oldu döndilər **xoş**. (s.87/10)
5. **Tamam bir yıl** aradı ol, nigarı,
Lətifü simi tən ol gülüzarı. (s.93/8)
6. İrərlər İsfəhan şəhrinə **bir gün**,
Biləsinəcə Güləndam xubi mövzun. (s.60/18)
7. Dedi xatuna **bir-bir** halını qız,
Nəyə uğradığın, əhvalın qız. (s.77/18)
8. **Gecə-gündüz** bizi **xoş** bəkləsinlər,

¹⁶⁶ Aktan, **Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi**, s.107

¹⁶⁷ İlkin Gulusoy ve Könül Guliyeva, “Türkiye Türkçesi ve Azərbaycan Türkçesi Dilbilgisinde Cümlenin Dahili Ögələrinə görə Tahlili Üzerine”, 2. Uluslararası Dergi Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, 21-23 Haziran 2019, s. 13

Həraminin şərindən saxlasınlar. (s.89/14)

9. **Tamam bir yıl** aradı ol, nigarı,
Lətifü simi tən ol gülüzarı. (s.93/8)
10. Nagah bir gün ki, ansız gələ derlər,
Gecə-gündüz anun qeydini yerlər. (s.97/10)
11. Tamaşayı görür **ol gün** əmirlər
Ulu, kiçi, sipahilər, vəzirlər. (s.110/9)

Son çekim edatlarıyla zarf olan unsurlar:

1. Qılıc salsa bin ərə təpinəydi,
Qağan **aslan kibi** kim çapınaydı. (s.23/2)
2. Dəxi rırx ayaq olsun nərdibanı,
Dəlim tərtib ilə düzsünlər anı. (s.89/4)
3. Başın göstərdi, yenə çəkmiş oldu,
Güləndam **ivmək ilə** anı çaldı. (s.33/8)
4. **O gecə sübhə dəkin** qıldı təşviş,
Əcayib hal idi der bu olan iş. (s.34/12)
5. **Dünün yarısına dəgin** oturdu,
Şu dənli kim qamu xəlqi yaturdu. (s.98/12)

Eşitlik vasitə və yön eklerinden birini alan zarflar:

1. Biri-birinə bənzər idi mütləq
Yaratmış **süni birlə** anları həq. (s.55/2)
2. Güləndam **kəndü birlə** söylənirdi,
Həqin birliğini zikr eylenirdi. (s.64/14)
3. Arayıraq bəni qatında bulur.
Uğurlayı gəlir, biz **dünlə** alır. (s.74/6)
4. Çün ol qırx kişinin qanını içdi,
Yuxaru çıxdı köşk qapusun açdı. (s.101/4)
5. Ayağından Güləndam iti dutdı,
Yerə çaldı, götürdü **taşra** atdı. (s.101/18)

Zarf-fiil eklerinden birini alan zarflar:

1. Məgər bu kişilər xırsızını ola,

- Anın için düşüb** gedər bu yola? (s.29/4)
2. Bu gəz ol dəxi apıya yürüdü,
Qalanı **qərq olub** yatırdı qanda. (s.33/2)
 3. **Gəlinə** xocalar cavın eşitdi,
Qamu atlandı ana qarşı getdi. (s.38/16)
 4. **Varıb** qız **dolanıb** gəldi oturdu,
Bular bu fikrilə nə iş bitirdi. (s.55/18)
 5. Nəyiki deyibən (belinlə yörək)
Gəlirdi **çevrə yanın dinləyərək**. (s.67/10)
 6. Gecəvü gündüz ustadlar duruşur,
Yaxın gündə tamam olur irişir. (s.90/2)
 7. **Qılıncını çəkib** irdi Hərami,
Eşit gör nə cəvab verir Hərami. (s.70/12)
 8. **Yenə** düşdi **buların ardlarınca**,
Atın çapıb səgirdir suylarınca. (s.71/16)
 9. **Arayıraq** bəni qatında bulur.
Uğurlayu gəlir, biz dünlə alır. (s.74/6)
 10. Güləndam bunların fikrini bildi,
Baş aşağı egib fikirə daldı. (s.83/8)
 11. Görürlər cümlə iş **yerli yerincə**,
Bin artuq oldu anlar dedigincə. (s.91/6)
 12. **Bunu böylə deyib** gəzərdi **düpdüz**,
Arardı elləri dünilə gündüz. (s.92/14)
 13. **Alıb varıb** anı çarmıxa gərmiş,
Nagah bir qafilə üstinə ırmış. (s.96/2)

2.1.3. Cümle Dışı Öge

“Cümlenin herhangi bir yerinde bulunan, ancak kuruluşuna katılmayan ve dolaylı olarak cümlenin anlamına yardımcı olan öğelerdir. Cümle dışı öğeler, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf gibi yüklemün tamamlayıcısı değildirler.”¹⁶⁸

- Kərəm eylə sözümdən çıxma, **ey dost**,

¹⁶⁸ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.36.

2.2. Cümle Çeşitləri

Cümle çeşitləri cümlenin anlamına, yapısına, yüklem yerinə ve yüklem türünə görə sınıflandırılmaktadır.

Prof. Dr. Hacı İbrahim Delice, cümle çeşitlerini:

1. Yüklem yerinə görə: kurallı, kuralsız (devrik),
2. Yüklem türünə görə: isim, fiil.
3. Yapısına görə: basit cümle, birleşik cümle, sıralı cümleler, bağlı cümleler, cümlede eksiltme.¹⁶⁹ olarak sınıflandırmıştır.

Prof. Dr. Süer Eker, cümle çeşitlerini:

1. Yapısına göre: basit tümce, birleşik tümce, sıralı ve bağlı tümce.
2. Yüklem türünə görə: eylem tümcesi, ad tümcesi.
3. Yüklem yerinə göre: düz (kurallı) tümce, devrik tümce, kesik tümce.
4. Anlamına göre: olumlu tümce, olumsuz tümce, soru tümcesi/soru sözcüğü, emir tümcesi.¹⁷⁰ şeklinde sınıflandırmıştır.

Prof. Dr. Fuat Bozkurt, *Türkçenin Gizemi* adlı eserinde cümleleri:

1. Yüklem yerinə göre: düz tümce, devrik tümce.
2. Anlamına göre tümceleri “yargı” başlığı adı altında: olumlu tümce, olumsuz tümce, soru tümcesi, ünlem tümcesi.
3. Yapısına göre tümceleri “yapı” başlığı altında: yalın tümce, bileşik tümce.
4. Ayrışik tümce başlığında sıralı tümce, bağlı tümce, iç içe tümce, koşullu tümce, ki bağlaçlı tümce, ilgeçli tümce, “değil” koşaçlı tümce, eksiltili tümce ve arasöz/ aratümce.¹⁷¹ olarak ayırmıştır.

Cümleler, yapıları bakımından (basit birleşik, sıralı ve bağlı), anlamları bakımından (olumlu olumsuz), yüklem türünə göre (fiil ve isim cümlesi) ve yüklem yerinə göre (kurallı, devrik ve eksiltili) incelenecektir.

¹⁶⁹Detaylı bilgi için bkz.; Delice, **Türkçe Sözdizimi**, s.169-176.

¹⁷⁰Detaylı bilgi için bkz.; Eker, **Çağdaş Türk Dili**, s.370-378.

¹⁷¹Detaylı bilgi için bkz.; Bozkurt, **Türkçenin Gizemi**, s.107-157.

2.2.1. Yapıları Bakımından Cümleler

Cümleler; yapılarına, anlamlarına, yüklem türüne ve yerine göre, bağlanışlarına göre sınıflandırılmıştır. Yapıları bakımından cümleleri bazı dilbilimciler kendi içerisinde şu şekilde sınıflandırmışlardır:

Prof. Dr. Mehmet Özmen, *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde cümleleri yapıları bakımından; basit cümle (salt basit cümle, girişik basit cümle), birleşik cümle (girişik birleşik cümle, sıralı birleşik cümle, şartlı birleşik cümle, bağlı birleşik cümle, iç içe birleşik cümle) ve eksilteli cümle olarak sınıflandırmıştır. Her birini kendi içerisinde alt başlıklara ayırıp incelemiştir.¹⁷²

Prof. Dr. Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde yapılarına göre cümleleri; basit cümle, birleşik cümle (şartlı birleşik cümle, iç içe birleşik cümle, ki'li birleşik cümle), bağlı cümle (sıralı bağlı cümleler, açıklamalı bağlı cümleler) ve eksilteli cümle veya söz cümle şeklinde sınıflandırmıştır.¹⁷³

Prof. Dr. H. İbrahim Delice, *Türkçe Söz Dizimi* adlı eserinde yapılarına göre cümleleri basit cümle, birleşik cümle (girişik birleşik cümle, iç içe birleşik cümle, karmaşık birleşik cümle) olarak ayırmış ve kullanımlarına göre cümleleri ise sıralı cümle (bağımsız sıralı cümle, bağımlı sıralı cümle, bağlı cümleler ve cümlede eksiltme olarak sınıflandırmıştır.¹⁷⁴

Prof. Dr. Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili* adlı eserinde yapılarına göre cümleleri; basit tümce, birleşik tümce (şartlı birleşik tümce, ki'li birleşik tümce), sıralı ve bağlı tümce olarak sınıflandırmıştır.¹⁷⁵

Prof. Dr. Mustafa Özkan ve Doç. Dr. Veysi Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi* adlı eserinde yapılarına göre cümleleri; basit cümle, birleşik cümle (şartlı birleşik cümle, iç içe birleşik cümle, ki'li birleşik cümle, girişik cümle), sıralı cümle (bağımlı sıralı cümle, bağımsız sıralı cümle), bağlı cümle, ara sözlü (cümleli) cümle, eksilteli cümle (kesik cümle) olarak sınıflandırmıştır.¹⁷⁶

¹⁷² Detaylı bilgi için bkz.; Özmen, **Türkçenin Sözdizimi**, s.141-203.

¹⁷³ Detaylı bilgi için bkz.; Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, 237-243.

¹⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz.; Delice, **Türkçe Sözdizimi**, s.170-76.

¹⁷⁵ Detaylı bilgi için bkz.; Eker, **Çağdaş Türk Dili**, s.371-376.

¹⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz.; Özkan, Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, s.195-222.

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı eserinde yapılarına göre cümleleri basit cümle (fiil cümlesi, sıra değişimleri, isim cümlesi, saplama cümle) ve birleşik cümle (tümlene birleşik cümle, karmaşık cümle) olarak sınıflandırmış ve kendi içlerinde de alt başlıklara ayırmıştır.¹⁷⁷

2.2.1.1. Basit Cümle

İçerisinde tek bir yargı bulunduran, tek yükleme sahip cümlelere basit cümle denilmektedir.

Prof. Dr. İbrahim Delice “Bünyesinde yan cümle -cümlemsi- veya iç cümle barındırmayan cümlelerdir.”¹⁷⁸

Prof. Dr. Mustafa Özkan ve Doç. Dr. Veysi Sevinçli basit cümle hakkında “Kuruluşlarında tek yüklem bulunan, tek yargı bildiren cümledir. Basit cümlede tek yargı bulunur; bu yargıyı sonuca bağlayan tek yüklem vardır. Bu yüklem ya çekimli bir fiil ya da ek-fiil almış isim veya isim gibi kullanılan kelime grubu olur. Bu cümle yapısı, yalın bir anlatım bildirir ve bağımsız bir yargı ortaya koyar.”¹⁷⁹

Destan-i Ahmet Harami’den örnekler:

1. Yedi oğlan **gətirdim** aydan arı (s.40/9)
2. Qağan arslan kibi yaxşı **yigitdir**. (s.48/3)
3. Kişi kəndi canın oda **buraxmaz**. (s.50/4)
4. Güləndamın sözünü **almadı** heç. (s.63/11)
5. Zehi zalım əyninə **gəlmədi** heç. (s.63/12)
6. Kim, anın kibi sənət **görmədi** göz. (s.90/12)
7. Birisinün boğazın yenə **tutdu**. (s.100/13)
8. İmanlu kişidə **olur** şəfaət. (s.103/1)

Prof. Dr. Mehmet Özmen, basit cümleleri girişik basit ve salt basit cümle olarak isimlendirmiştir.

¹⁷⁷ Detaylı bilgi için bkz.; Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, s.523-562.

¹⁷⁸ Delice, *Türkçede Sözdizimi*, s.170.

¹⁷⁹ Özkan, Sevinçli, *Söz Dizimi*, s.195.

2.2.1.1.1. Salt Basit Cümle

“İçinde fiilimsi veya fiilimsi grubu bulunmayan cümlelere salt basit cümle adı verilmektedir. Salt basit cümle, ister isim, isterse fiil cümlesi olsun, anlatım bakımından kısa ve yalın cümlelerdir.”¹⁸⁰

Örnekler:

1. Çün on kişi bu hali böylə **gördi**. (s.24/1)
2. Cəb cövşən silahı **geydi** anlar. (s.26/1)
3. **Güləndam idi** ol nigarın adı. (s.26/15)
4. Bu gəz ol dəxi qapıya **yürüdü**. (s.33/3)
5. Xəzinədar dəxi xəznəyə **vardı**. (s.35/3)

2.2.1.1.2. Girişik Basit Cümle

Prof. Dr. Mehmet Özmen içinde fiilimsi bulunan ve genel itibariyle girişik birleşik cümle olarak kabul edilen bu cümleleri girişik basit cümle olarak adlandırmıştır. Girişik basit cümleler, fiillerin hareket isimleriyle, hareket nitelikleriyle veya zarflaşmış biçimleriyle zenginleştirilmiş cümlelerdir.¹⁸¹

Destan-i Ahmet Harami’den örnekler:

1. **Hələlın, xatunun olmaq** rəvamı? (s.44/18)
2. **Qızın istəyəlim almaq** rəvamı? (s.44/17)
3. **Ərənlərə qılıc vurmaq** necədir? (s.62/9)
4. Hənuz dəxi qızıl gül qönçəsindən
Açılmadan nə tez döndü xəzanə. (s.65/14)

2.2.1.2. Birleşik Cümle

“İki veya daha fazla cümle yapısının bir yüklem yapısı içinde yan cümle veya iç cümle şeklinde birleştirilmesi yoluyla oluşturulan cümle türüdür. Bünyesinde bütüncül cümle çözümlemesinde tek yüklem barındıran ancak, ayrıntılı

¹⁸⁰ Özmen, *Türkçenin Sözdizimi*, s.141.

¹⁸¹ Özmen, *Türkçenin Sözdizimi*, s.142.

çözümlemede varlıkları ortaya çıkarabilen yüklemsiler bulunduran birleşik cümle, değişik dizge yapılarına göre de kendi içinde türlere ayrılmaktadır.”¹⁸²

Prof. Dr. Süer Eker “Birleşik tümce (compound sentence), temel (asıl, esas) tümce ile temel tümceyi; şart, sebep, dilek, açıklama vb. anlamlarla tamamlayan yan tümce(ler)den oluşur. Birleşik tümcelerde, temel tümceler ana düşünceyi taşır ve esas yargıyı üzerinde bulundurur.”¹⁸³

Birleşik cümleleri şartlı birleşik cümle, iç içe birleşik cümle, ki’ li birleşik cümle olarak sınıflandırılmaktadır.

2.2.1.2.1. Ki’li Birleşik Cümle

“Ki’li birleşik tümce, bir temel tümce ile, temel tümceye ki ile bağlanan bir yardımcı tümceden oluşur.”¹⁸⁴

Prof. Dr. Muharrem Ergin ki’li birleşik cümleyi şu şekilde tanımlamıştır: “Yabancı asıllı olan ve Türkçe için normal olmayan bu birleşik cümle Farsçadan geçmiş bulunan ki edatıyla ve onun Türkçesi olarak eskiden kullanılan kim edatıyla yapılan birleşik cümledir.”¹⁸⁵

Ki’li birleşik cümle örnekleri:

1. Bulunmadı, bilinmədi bu müşkil,
Ki, hərgiz həll olunmadı bu müşkil. (s.36/14)
2. Cahanda yoxmudur bir şahzadə
Ki, verirlər bəni bir xoryadə. (s.47/14)
3. Nitə rəva görür heç anı barı
Ki, bir şahin ola qarqa şikarı. (s.47/16)
4. Cəfa imiş bu dünyanın vəfası
Ki, bin yaxşı ii dəğmez yamanə. (s.65/16)

¹⁸² Delice, *Türkçede Sözdizimi*, s.170-171.

¹⁸³ Eker, *Çağdaş Türk Dili*, s.372.

¹⁸⁴ Eker, *Çağdaş Türk Dili*, s.373.

¹⁸⁵ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s.405.

2.2.1.2.2. İç İçe Birleşik Cümle

İç içe birleşik cümle, bir temel cümle ve herhangi bir sebepten onun içinde kullanılan yardımcı bir cümleden oluşan cümlelere denir.¹⁸⁶

Prof. Dr. Günay Karaağaç, iç içe birleşik cümlelerin tanımını şu şekilde yapmıştır: “Bir cümlelerin herhangi bir nedenle başka bir cümlelerin içinde yer aldığı cümledir.”¹⁸⁷

İç içe birleşik cümle örnekleri:

1. Dedi: **mərcan, lala ey şuxi-şəngül**
Ki, sənsən cənnətin bağında bir gül. (s.46/16)
2. Dedi ol qız: **e məhbubi-zəmanım ,**
Fəda olsun yolunda dadlı canım. (s.55/14)
3. Dedi xatun: **yürü var köşkinə çıx,**
Qamu pəncərələrin eylə açıq. (s.80/16)
4. Dedi xatun: **nə canı var gələ ol**
Ki, bizim qapımıza ol bula yol. (s.84/6)

2.2.1.2.3. Şartlı Birleşik Cümle

Şartlı birleşik cümle; bir temel cümle ile onun şartı olan cümleden oluşan birleşik cümlelere denilmektedir. Bir olayın veya durumun gerçekleşmesinin ancak başka bir şarta (koşula) bağlı olduğunu belirten cümlelerdir. Şartlı birleşik cümleler şart kip eki olan -sA ekini almışlardır. Buradaki koşul işlevi “Yan cümlelere getirilen -sA eki ile bağlı cümleler oluşturularak yapılır. Ana cümledeki iş, oluş ve hareketin gerçekleşmesini şarta bağlar.”¹⁸⁸

Prof. Dr. Mehmet Özmen, şart cümlesi ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “Şart cümlesi tek başına kullanılamaz. Şart cümlesi, kendisinden sonra gelen ve gerçekleşmesi şarta bağlı olan ana cümleye bağlanır.”¹⁸⁹

¹⁸⁶ Özkan., Sevinçi, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, s.201.

¹⁸⁷ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, s.239.

¹⁸⁸ Şahap Bulak, “-sA” Ekinin İşlevleri”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:46, (2011), s.28.

¹⁸⁹ Özmen, **Türkçenin Söz Dizimi**, s.145.

Azərbaycan Türkçesinde “yüklemi -sa, -se şart eki almış olan bütün cümleler şart cümlesi değildir və özne yan cümlesi, yüklem yan cümlesi, nesne yan cümlesi, zaman yan cümlesi, yer yan cümlesi, durum yan cümlesi, kemiyet yan cümlesi və karşılaştırma yan cümlesinin yüklemi de -sa, -se eki alabilmektedir” (Gulusoy, 2019: 89; Guliyev, 2017: 124-131; Guliyev, 2007: 91-97).

Destan-i Ahmet Harami’den şartlı birleşik cümleye örnekler:

1. Eytdi kim, e qız, etdin bənə sən,
Əgər ölməz **isəm** edəm sənə bən. (s.33/18)
2. Qul oldum getməzəm qatından ayruq,
Mütiyəm bana **buyurursa** buyruq. (s.45/6)
3. Əgər atam bəni buna **verirsə**,
Hələl olsun qanın kim **öldürürsə**. (s.50/6)
4. İraq yerə səni verir **olursam**,
Bənə (bir) dərdürür sənsiz **olursam**. (s.51/16)
5. Sözüüm yanlış olur **isə** utanam,
Əyalımsan, sənə yavuzmu sanam?!? (s.52/2)
6. Başım üstünə nəkim buyurursan,
Sözündən çıxmıyam **gər öldürürsən**. (s.55/16)
7. Aytdı (kim) əgər diri **qalırsam**,
Bucuq yil əglənəm gər çox **olursam**. (s.58/6)
8. Güləndam aydır: ey söhrəti-afaq,
Əgər suçlu **isəm** sən tanrıya bax. (s.62/16)
9. Gəlib **söylərsə** cəngə duruşalım,
Anunla cəng edəlim, uruşalım. (s.70/2)
10. Əgər canum sevə, gönül verəyin. (s.80/14)
11. Bu iş **bitməzsə**, könlüm sakın olmaz,
Yüzüm gülərsə, canım bil ki, gülməz. (s.89/12)
12. Aytdı kim, anı sən anlar isən,
Deyəyin vəsfi-halın **dinlər isən**. (s.95/14)
13. Nə sən bunu bilirsən, nə səni bu,
Ər isən, bəni öldürgil, bunu qo. (s.104/2)

2.2.1.3. Sıralı Cümle

Sıralı cümle; birbirinden bağımsız olan en az iki basit cümlelerin art arda sıralanması ile oluşan cümlelerdir. 2'ye ayrılırmaktadırlar: Bağımsız sıralı cümle ve bağımlı sıralı cümle.

2.2.1.3.1. Bağımsız Sıralı Cümle

Hikmet Dizdaroğlu, bağımsız sıralı cümleyi şu şekilde tanımlamıştır: “En az iki bağımsız tümceden oluşan ve aralarındaki anlam bağıntısı virgül ya da noktalı virgülle belirlenen yargılı anlatıma bağımsız sıralı tümce denir.”¹⁹⁰

Bağımsız sıralı cümle örnekleri:

1. Şaşı baxdım, cüda düşdüm bən andan
Bənim halım necə olusər andan. (s.20/12)
2. Qova-qova könül dünyaya irdi,
Ömür keçdi saqalı, saç ağardı. (s.20/14)
3. Gəlin, bundan biz enəlim Bağdadə
Şıkar edə və key ərgun av edə. (s.24/8)
4. Bənim hər yerdə əfsunum yazılır,
Kilidlər açılır, qapu pozulur. (s.24/16)
5. Cəbə cövşən silahı geydi anlar,
Qəza yoluna qoyub başı canlar. (s.26/2)
6. Dedi gərçi sizə zəhmətlər oldu,
Bəlakin bizlərə rahətlər oldu. (s.42/14)

2.2.1.3.2. Bağımlı Sıralı Cümle

H. İbrahim Delice, bağımlı sıralı cümleleri şu şekilde tanımlamıştır: “Unsurları eş görevli olan iki ayrı cümlelerin tek unsur kullanılarak yan yana getirilmesi sonucu oluşan cümlelerdir.”¹⁹¹

Bağımlı sıralı cümle örnekleri:

1. Əli bu Sina elmindən bilirdi,

¹⁹⁰ Dizdaroğlu, **Tümcebilgisi**, s.223.

¹⁹¹ Delice, **Türkçe Söz Dizimi**, s.175.

- Şəhabəddinə ol xizmət qılırdı. (s.22/16)
2. Özümüz Şəhr içində gizləyəlim,
O şahın xəznəsini gözləyəlim. (s.24/10)
 3. Oturdu ol gecə bunlar danışdı,
Qaçan kim dünün iki bəxşi keçdi. (s.25/16)
 4. Bu gəz ol dəxi qapıya yürüdü,
Qalanı qərb olub yatırdı qanda. (s.33/4)
 5. Sabahın xana səninlə varalım,
Mübarək yüzini xanın görəlim. (s.40/18)
 6. Məlul gördü atasın oldu pürğəm,
İləri evdi əlin öpdü ol dəm. (s.51/4)
 7. Yanından dörd dəmir qazuq çıxardı
Şəhənşahın qızın çarmıxa gərdi. (s.63/14)
 8. İki at yükü odun varıb aldı,
Güləndamı oda urmağa gəldi. (s.69/2)
 9. Buların üstünə baxdı, inandı,
Şoluqdəm ol aradan getdi, döndü. (s.71/10)

2.2.1.4. Bağlı Cümle

Bağlaçlar ile birbirine bağlanmış olan en az iki cümleden oluşan cümle grubudur. Bu bağlaçları ama, fakat, lakin, ve, de vb. şeklinde çoğaltarak sıralayabiliriz.

Türkçe dilbilgisi kitaplarında bağlı cümleler (sıralı bağlı cümleler, açıklamalı bağlı cümleler), sıralı birleşik cümle, bağlı birleşik cümleler, sıralı cümle, sıra cümleler, bağımlı sıralı cümleler, bağımsız sıralı cümleler başlıkları altında incelenmektedir (Gulusoy, 2018: 51).

Prof. Dr. Süer Eker, bağlı cümleyi şu şekilde tanımlamıştır: “Bağlama edatlarıyla (bağlaç) birbirine bağlanmış ve aralarında anlamca ilişki bulunan sıralı tümcelere bağlı tümce adı da verilir.”¹⁹²

Bağlı cümle örnekleri:

1. Həman bunu dedi və döndü getdi,

¹⁹² Eker, *Çağdaş Türk Dili*, s.375.

- Gerü, gəldigi yola azim etdi. (s.34/2)
2. Xəzinədar malı dərdi və buladı,
Geri yerli yerincə şükri qıldı. (s.35/18)
3. Hələ mürvətinə nə sığsa işlə
Gərək öldür, **gərək** canım bağışla. (s.63/8)
4. Aradı çox **nə** buldu və **nə** duydu,
Bir ata bindi, ol birini qoydu. (s.71/14)
5. Buyurdu **çünki** qonaqlar oturdu. (s.87/16)
6. Oturmazdı gecə-gündüz, arardı,
Güləndamı **nə** bulurdu, **nə** gördü. (s.91/16)
7. Dügün axıra irdi və dağıldı. (s.86/4)
8. Deməzdi kim, olan oldu və getdi,
O kindarlıq eşit kim ana netdi. (s.93/2)

2.2.2. Yüklemin Türünə Göre Cümleler

Yüklemin türünə görə iki tür cümle mevcuttur. Bunlar isim cümlesi ve fiil cümlesi olarak adlandırılır. Yüklem çekimli bir fiil bu cümleleri fiil cümlesi; ek fiil almış bir isim ise de isim cümlesi olarak adlandırılmaktadır.

2.2.2.1.. İsim Cümleleri

Prof. Dr. Günay Karaağaç “İsim cümlelerinde, bir yapma olmadığı için nesne, bir hareket olmadığı için yaklaşma ve uzaklaşma, çekimli yer tamlayıcısı ve zaman zarfı dışında zarf bulunamaz. İsim cümlesinde, var oluş bilgisi için yer ve zaman önemli özellikler olduğu için zaman zarfı ve bulunma hali çekimli yer tamlayıcısı bulunabilir. Bu yüzden, bu tür cümle yüklemlerine, özne sorusu dışında, yalnızca, ‘nerede?’ ve ‘ne zaman?’ soruları sorulabilir.”¹⁹³

Prof. Dr. Muharrem Ergin, isim cümlesini şu şekilde tanımlamıştır: “Predikatı, fiil unsuru isim fiili ile bir isim unsurundan mürekkep olan cümledir. İsim fiili predikatın fiil kısmını, isim unsuru ise predikatın isim kısmını teşkil eder. İsim fiili bildirme fiili

¹⁹³ Karaağaç, **Türkçenin Söz Dizimi**, s.246.

olduğundan isim cümlesinin predikatı predikat ismi ile bildirici (bildirme unsuru)' den teşekkül eder diyebiliriz.”¹⁹⁴

Prof. Dr. Leyla Karahan, isim cümlesini şu şekilde tanımlamıştır: “Yüklemi bir isim veya isim grubu olan cümlelerdir.”¹⁹⁵

Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, isim cümlelerini: “Yüklemi bir isim olan cümleye isim cümlesi diyoruz.”¹⁹⁶ sözleriyle tanımlamıştır.

Prof. Dr. Süer Eker, isim cümlesini şu şekilde tanımlamıştır: “Ad tümcesi (nominal sentence), yüklemi ad veya ad soylu olan ve ek eylemle hükme bağlanan tümcelerdir.”¹⁹⁷

Prof. Dr. Mehmet Özmen, isim cümlelerini şu şekilde tanımlamıştır: “Yüklemi, bir isim unsuru ile ondan sonra gelen ek-fiilden oluşan cümleler, isim cümlesidir.”¹⁹⁸

İsim cümlelerine örnekler:

1. Anın hikmətləri qullara **boldur**. (s.19/12)
2. Həmin **vardır** ümidimiz səfadan. (s.21/1)
3. Anın şəfqətləri qullara **boldur**. (s.21/4)
4. Doquz kişi **anın yoldaşlarıydı**,
Dünü gündüz bilə **haldaşlarıydı**. (s.23/6)
5. **Güləndam idi** ol nigarın adı,
Şəkərdən şirin idi sözü dadı. (s.26/16)
6. Nə yerdə isə ol **pünhan değildir**
Bular gizlənməge **imkan değildir**. (s.27/12)
7. Həzaran ləvn-ləvn əlvanlı daşlar,
Hesabsız dexi altutü gümüşlər. (s.30/8)
8. Nişanım dəbrənir **dəkin değildir**,
Bu gün damarlarım **sakin değildir**. (s.31/4)
9. O şəhrin kətxudası dəxi belə
Bəzestan kətxudassı anın ilə. (s.39//18)
10. Qağan arslan kibi yaxşı **yigittir**.

¹⁹⁴ Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s.403.

¹⁹⁵ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.96.

¹⁹⁶ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s.53.

¹⁹⁷ Eker, *Çağdaş Türk Dili*, s.376.

¹⁹⁸ Özmen, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.214.

Gözəldir surəti, nəqşi **yigildir**. (s.48/4)

11. Ərənlərin işi mürvət degilmi,

Bu gün dünya, yarın axrət degilmi? (s.62/18)

2.2.2.2. Fiil Cümlələri

Prof. Dr. Leyla Karahan, fiil cümlələrini şu şəkildə tanımlamışdır: “Yüklemi çekimli bir fiil veya birleşik fiil olan cümlelerdir.”¹⁹⁹

Prof. Dr. Muharrem Ergin, fiil cümlələrini şu şəkildə tanımlamışdır: Predikatı, fiil unsuru müstakil bir fiil olan cümledir.”²⁰⁰

Prof. Dr. Mehmet Özmen, fiil cümlələrini şu şəkildə tanımlamışdır: “Fiil cümlələrinin yükləmləri, çekimli bir fiilden veya çekimli bir fiilikten oluşur.”²⁰¹

Prof. Dr. H. İbrahim Delice, fiil cümlələrini şu şəkildə tanımlamışdır: “Yüklemi çekimli fiillerden oluşan cümlelere de fiil cümlesi adı verilir.”²⁰²

Prof. Dr. Mustafa Özkan ve Doç. Dr. Veysi Sevinçli fiil cümlələrini şu şəkildə tanımlamışlardır: “Yüklemi çekimli bir fiil olan cümleye fiil cümlesi denir.”²⁰³

Prof. Dr. Günay Karaağaç, fiil cümlələrini şu şəkildə tanımlar: “Yüklemi çekimli bir fiil veya birleşik fiil olan cümledir.”²⁰⁴

Raşit Keskin, fiil cümlələrini şu şəkildə tanımlamışdır: “Yüklemi çekimli fiil olan; iş oluş, hareket, durum bildiren cümlelerdir.”²⁰⁵

Destan-i Ahmet Harami’den örnekleri şu başlıklar altında sıralarsak:

Yüklemi basit kipli olan fiil cümlələri:

1. **Xəbər ver** atama kim, anı alsın,
Bənim köşkümə yaxın qarşı **gəlsin**. (s.48/10)
2. Bular **alqış elədi ikram etdi**,
Güləndamın əlini öpdü **getdi**. (s.48/14)
3. Güləndamın qatına gəldi **sordi**

¹⁹⁹ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.96

²⁰⁰ Ergin, *Türkçe Dil Bilgisi*, s.401.

²⁰¹ Özmen, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.214.

²⁰² Delice, *Türkçe Sözdizimi*, s.170.

²⁰³ Özkan, Sevinçli, *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*, s.162.

²⁰⁴ Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.243.

²⁰⁵ Keskin, *Türkçe Dil Bilgisi ve Kompozisyon Bilgileri*, s.218.

- Güləndam halın ana **edüverdi**. (s.67/16)
4. Qumaş karvan sarayı içrə **doldu**,
Oturub hər biri **arayım qıldı**. (s.72/12)
 5. Nəhüft eyləyibən çəngi **dizildi**,
Qopuzu şeştə avazı **düzildi**. (s.88/10)
 6. Sürüb ol nabəkar çün köşkə **gəldi**,
Həyatın qapısını çünki **buldı**. (s.99/6)
 7. **Dolaşdı** sərvə dalına səbunər,
Buluşdu ol iki bədri-münəvvər. (s.86/20)
 8. Tamaşavü düğün söhbətlər **oldı**,
Düğün **axıra irdi və dağıldı**. (s.86/4)
 9. Bular xoni yeyib **şükr eylədilər**.
Dua qılıb bu sözü **söylədilər**. (s.46/14)

Yüklemi birləşik kipli olan fiil cümlələr:

1. Əli bu Sina elmindən **bilirdi**,
Şəhabəddinə ol **hizmət qılırdı**. (s.22/16)
2. Gecə-gündüz şikar **edərlər idi**,
Gerü ol qalaya **girərlər idi**. (s.23/16)
3. Günizin özlərin **gizlərlər idi**,
Dün olsa yolların **gözlərlər idi**. (s.25/12)
4. Divani xətt içində sehr **edərdi**,
O xətt içində yanı mehr **edərdi**. (s.27/8)
5. Düni günə ulayıban **gedərdi**,
Anıb yoldaşlarını **ah edərdi**. (s.37/2)
6. Şol ulu xoca ki **gəlmişdi** bunda
Qatı hörmətlidir atan qatunda. (s.47/2)
7. Əgər qul oluban uçar **olursa**,
Dənizlər aşiban keçər **olursa**. (s.84/8)
8. Dilər kim bir xəbər **alaydı**,
Güləndamı nə yerdədir, **biləydi**. (s.94/4)

2.2.3. Yüklemin Yerine Göre Cümleler

Türkçede cümlenin temel ögelerinden biri olan yüklem genel olarak sonda bulunmaktadır. Fakat yüklem sonda bulunmadığı cümleler de vardır. İşte bu sebepten biz cümleleri yüklem yerine göre ayırırken kurallı ve devrik olarak ayrılmaktadır. Bazen de yüklem hiç kullanılmadan, söylenecek olan sözün eksik bırakıldığı, yüklem eksiltildiği cümleler de vardır. Bunlar da eksiltili cümle olarak adlandırılmaktadır.

2.2.3.1. Kurallı (Düz) Cümle

Prof. Dr. Leyla Karahan, kurallı cümlelerde yüklem sonda bulunduğunu belirterek kurallı cümle ile alakalı şu noktaya dikkat çekmiştir: “Yardımcı ögeden ana ögeye doğru diziliş, Türk cümle yapısının temel özelliğidir. Yüklemini tamamlayan ögeler, yüklemden önce gelir. Yükleme en yakın öge, genellikle belirtilmek istenen ögedir.”²⁰⁶

Prof. Dr. Mehmet Özmen: “Yüklemini sonda bulunan cümle düz cümledir. Bu durum isim cümleleri için de fiil cümleleri için de geçerlidir.”²⁰⁷ sözleriyle kurallı cümleyi tanımlamıştır.

Kurallı cümle örnekleri:

1. Dəlim izzətlə **aldıvü gətirdi**,
Keçib təxt üstünə sultan **oturdu**. (s.51/6)
2. O dadlu sözlərə **gönlü qapıldı**,
Yürəgi tazələndi, su səpildi. (s.60/2)
3. Güləndamın yüzünə **baxmaz idi**,
Gönül eşqinə hərgiz **yaxmaz idi**. (s.61/6)
4. Nədən qorxarısəm ona **sataşdım**,
Səməndər kibi odlara **dutaşdım**. (s.61/18)
5. Ərənlərə qılıc vurmaq **necədir?**
Oğurlayın yiğit qırmaq **necədir?** (s.62/10)
6. Arayıraq bəni qatında **bulur**, (s.74/5)
7. Məsəldir sevəni sevmək **gərəkdir**,

²⁰⁶ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.100

²⁰⁷ Özmen, *Türkçenin Sözdizimi*, s.211.

Eyi niyyətlərə irmək **gərəkdir**. (s.83/6)

8. Cəvahir mədəni gəncə **sataşdı**

Dirəksüz bir gülü gülzara **düşdi**. (s.86/10)

9. Zəbərcəddən həm ördəklər **düzildi**,

Kənarına suyun çevrə **dizildi**. (s.90/16)

10. Məsəldir kəndi düşən ağlamaz, **der**,

Axan dəryayı kimsə bağlamaz **der**. (s.93/6)

11. Ol oturaqda kim qullar **oturmuş**,

Qılıcı hər bəhlər əldə **götürmüş**. (s.100/2)

2.2.3.2. Devrik (Kuralsız) Cümle

Prof. Dr. Süer Eker, devrik cümle ilə alakalı olaraq şu bilgiyi bizlərlə paylaşmışdır:

“Devrik cümle, edebi metinlərin dışında, genellikle sözlü dilde görülür.”²⁰⁸

Prof. Dr. Mustafa Özkan ve Doç. Dr. Veysi Sevinçli, devrik cümlelərdə yüklemənin sonunda bulunmayışının amacını bizlərə şu şəkildə ifadə etmişlərdir: “Yüklemənin başta ya da ortada olmasındakı gəy, yargıya bir duygu dəğeri kazandırmaq, anlatımda bir sıklık sağlamaktır.”²⁰⁹

Devrik cümle örnəkləri:

1. Anın keyfiyyəti **bulunmadı** hiç,

Məkanı qandadır **bilinmədi** hiç. (s.19/16)

2. Nə dilim var anı **şərh eyləyəm** bən (s.20/5)

3. **Duraq edibdilər** bir sərp arayı, (s.23/9)

4. Xəzinə qandalığın **bildi** bunlar,

Qolay yol nərde isə **buldu** bunlar. (s.25/14)

5. **Utanır** inci dişi danəsindən,

Sədəf ağzındakı dür danəsindən. (s.26/18)

6. **Gələlim** biz həramilər sözüne,

Biləsiz anların fikri, sözü nə? (s.30/2)

7. Alıb vəzirlərini **gəldi** sultan,

Buları **gördü** tana **qaldı** sultan. (s.35/16)

²⁰⁸ Eker, **Çağdaş Türk Dili**, s.378.

²⁰⁹ Özkan, Sevinçli, **Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi**, s.192.

8. **Açıldı** xəlf içində işbu dəftər,
Oxundu xəlqi-aləm qıldı əzbər. (s.36/12)
9. Gönüldən eşq ilə key **sevdi** canı
Qomaz yanından ertə keçə anı. (s.43/14)
10. Cahanda **yoxmudur** bir şahzadə
Ki, verirlər bəni bir xoryadə. (s.47/14)
11. **İş edəyim** sənə aləmdə düpdüz
Ki, anın kibi iş heç görməmiş göz. (s.62/14)
12. **Çalınırdı** neyü dəmbürü tənbur
İçilir idi dolu abi-əngur. (s.85/18)

2.2.3.3. Eksiltili Cümle

Prof. Dr. Süer Eker eksiltili cümleyi kesik cümle olarak isimlendirirken, tanımlaması da şu şekildedir: “Kesik cümle (elliptic clause), genellikle yüklem olmak üzere, herhangi bir ögesi bulunmayan tümce türüdür.”²¹⁰

Prof. Dr. Fuat Bozkurt eksiltili cümle ile alakalı olarak şunları ifade etmektedir: “Bu tür tümcelerde amaç, anlatıma özellik vermek, önemi belirtmek, kolaylıkla dikkatleri çekmektir.”²¹¹

1. Göhər, inci, əqiq, ləli- Bədəxşan,
Qumaş, altun, cəvahir, dürrü mərcan. (s.30/6)
2. Həramidən necə qurtulduğunu,
Həramiyə nə işlər qıldığını. (s.78/2)
3. Əgər qul oluban uçar olursa,
Dənizlər aşiban keçər olursa. (s.84/8)
4. Əgər ol sehrilə aya sağarsa,
Əgər Zöhrə olub gögə ağarsa. (s.92/10)
5. O Güləndami-xub, ol yüzi ayna. (s.105/2)

²¹⁰ Eker, **Çağdaş Türk Dili**, s.377.

²¹¹ Bozkurt, **Türkçenin Gizemi**, s.153.

2.2.4. Anlamlarına Göre Cümleler

Anlamlarına göre cümleler eylemin nasıl anlatıldığını göstermektedir. Bu gösterim şekli de kendi içerisinde alt gruplara ayrılmaktadır. Bunlar: Olumlu cümle, olumsuz cümle, soru cümlesi, emir cümlesi, ünlem cümlesi, şart cümlesi, istek cümlesi ve gereklilik cümlesidir.

Hikmet Dizdaroğlu, *Tümce Bilgisi* adlı eserinde anlamlarına göre cümleleri “Tümce Türleri” başlığı altında sıralamıştır. Onun sıralaması şu şekildedir:

- 1) Olumlu tümce
- 2) Olumsuz tümce
- 3) Soru tümcesi
- 4) Buyruk tümcesi
- 5) Ünlem tümcesi
- 6) Dilek tümcesi²¹²

Mazhar Kükey, *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde anlamlarına göre cümleleri 4 başlık altında toplamıştır:

- 1) Olumlu Tümce
- 2) Olumsuz Tümce
- 3) Soru Tümcesi
- 4) Ünlem Tümcesi²¹³

Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde anlamlarına göre cümleleri:

- 1) Olumlu cümle
- 2) Olumsuz cümle
- 3) Soru cümlesi

şeklinde ayırır. Fakat soru cümlelerini seçmeli soru, ünlemlilik soru, karşı çıkma sorusu, cümleyi değil, cümle öğelerinden birini sorma sorusu, ikili soru, düşünme sorusu, dolaylı soru, zamir sorusu, dolaysız soru, ret-kabul sorusu, ayırıcı soru, retorik soru, uzlaşma sorusu, onay sorusu olarak toplamda 14 alt başlığa ayırır.²¹⁴

²¹² Detaylı bilgi için bkz.; Dizdaroğlu, *Tümce Bilgisi*, s.5-50.

²¹³ Detaylı bilgi için bkz.; Kükey, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.5-50.

²¹⁴ Detaylı bilgi için bkz.: Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.250-253.

H. İbrahim Delice *Türkçe Söz Dizimi* adlı eserinde anlamlarına göre cümleleri şu şekilde 5 başlığa ayırmıştır:

- 1) Olumlu cümle
- 2) Olumsuz cümle
- 3) Soru cümlesi
- 4) Olumlu soru cümlesi
- 5) Olumsuz soru cümlesi²¹⁵

Leyla Karahan *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde cümlelerin temel anlam özelliğinin olumlu ve olumsuz olarak almanın dışında soru, emir, istek, ünlem gibi anlamlar taşıyabileceğini vurgulamıştır ve anlamlarına göre cümleleri 2 başlık altında incelemiştir:

- 1) Olumlu ve olumsuz cümleler
- 2) Soru cümlesi²¹⁶

Bilal Aktan, *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi* adlı eserinde anlamlarına göre cümleleri 5 başlık altında ayırmıştır. Bunlar:

- 1) Olumlu cümle
- 2) Olumsuz cümle
- 3) Soru cümlesi
- 4) Emir cümlesi
- 5) Ünlem cümlesi²¹⁷

Mustafa Özkan ve Veysi Sevinçli, *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserlerinde anlamlarına göre cümleleri 5 başlıkta ayırmıştır. Bunlar:

- 1) Olumlu cümle
- 2) Olumsuz cümle
- 3) Soru cümlesi
- 4) Emir cümlesi
- 5) Ünlem cümlesi²¹⁸

²¹⁵Delice, **Türkçe Sözdizimi**, s.170.

²¹⁶Detaylı bilgi için bkz.: Karahan, **Türkçede Söz Dizimi**, s.103-107.

²¹⁷Detaylı bilgi için bkz.; Aktan, Bilal (2009), **Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2009, s.5-50.

²¹⁸Detaylı bilgi için bkz.: Özkan, Sevinçli, **Türkiye Türkçesi Söz Dizimi**, s.172-188.

Süer Eker *Çağdaş Türk Dili* adlı eserinde anlamlarına göre cümleleri 4 başlık altında toplamıştır:

- 1) Olumlu tümce
- 2) Olumsuz tümce
- 3) Soru tümcesi/soru sözcüğü
- 4) Emir tümcesi²¹⁹

Araştırmacılar ve görüşlerini her ne kadar çoğaltabilecek olsak da genel görüşler 3 başlık altında toparlanabilmektedir. Bunlar: Olumlu cümle, olumsuz cümle, soru cümlesidir. Bunların dışında kalanlar da emir ve ünlem cümlesidir.

2.2.4.1. Olumlu Cümle

Fiil cümlelerinde işin, oluşun gerçekleştiğini ya da gerçekleşeceğini, isim cümlelerinde ise herhangi bir durumun var olduğu ya da var olabileceğini bildiren cümlelerdir. Fiil cümlelerinde eylem olumsuzluk eklerini almaz. İsim cümlelerinde ise olumsuzluk anlamı taşıyan sözcüklere yer verilmez. “Bazı cümleler, yapılarında olumsuzluk bildiren gramatikal unsurlar taşımalarına rağmen anlamca olumludurlar.”²²⁰

Yusuf Olgun olumlu cümleyi şu şekilde tanımlamıştır: “Bir hareket veya oluşun, durumun olduğunu bildiren cümlelerdir.”²²¹

Olumlu cümleler kendi içlerinde:

- a) Anlamca olumlu cümleler
- b) Sadece biçimce olumlu cümleler
- c) Hem biçimce hem de anlamca olumlu cümleler olarak 3’e ayrılmaktadırlar.

Prof. Dr. Mehmet Özmen, *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde olumlu cümleyi: Olumlu cümle, olağan olumlu cümle, olumsuzdan dönüşen olumlu cümle, iki olumsuzluğun üst üste gelmesiyle oluşan olumlu cümle, olumsuz soruyla olumlu cümle şeklinde alt başlıklara ayırmıştır.

²¹⁹ Detaylı bilgi için bkz.: Eker, *Çağdaş Türk Dili*, s.378.-382.

²²⁰ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.103.

²²¹ Yusuf Olgun, *Türk Dili Kompozisyon*, 6. Baskı, İstanbul, Alfa Basım Dağıtım, 1996, s.112.

Olumlu cümle örnekleri:

1. Qova-qova könül dünyaya **irdi**,
Ömür **keçdi** saqalı, saç **ağardı**. (s.20/14)
2. Günüzin özlərin **gizlərlər idi**,
Dün olsa yolların **gözlərlər idi**. (s.25/12)
3. Qapının ikisin **çıxdı əgildi**,
Haman taş qapıda ömrü **dağıldı**. (s.32/4)
4. **Oxudu** ulularını **gətirdi**. (s.39/17)
5. Qızı **gizlədililər** ol dəmdə saza,
Sığındılar qədimi-biniyaza. (s.70/8)
6. Qılınıcı çəkib **irdi** Hərami,
Eşit gör nə cəvab verir Hərami. (s.70/12)
7. Nişanlısı **var idi, ölmüş idi**, (s.79/15)
8. Şəluq saat genə **gəldi** saraya,
Nigarilə oturdu bir araya. (s.83/2)
9. Yenə əfsununu **oxudu ürdü**,
Qapı **açıldı**, ol içəri **girdi**. (s.99/8)
10. Yalın qılıc əlində **əjdəhadur** (s.102/15)
11. Qeydsiz **gəldin** uş saraya **girdin**. (s.104/4)

Biçimce ve anlamca olumlu cümlelere örnekler:

1. Qamu bəylər gəlir anda irişir,
Düğün üçün yaraq edib duruşur. (s.53/18)
2. Delim fikr eyləyib qəmgin gedərdi,
Anıb şəhzadəliğin ah edərdi. (s.62/2)

Biçimce olumsuz anlamca olumlu cümleler ile ilgili olarak Destan-i Ahmet Harami incelememizde herhangi bir cümle ile karşılaşılmamıştır.

2.2.4.2. Olumsuz Cümle

Prof. Dr. Mehmet Özmen *Türkçenin Söz Dizimi* adlı eserinde olumsuz cümleyi şu şekilde açıklamıştır: “olumsuz cümleler, cümlenin yüklemine oluşturan eylemin

gerçekleşmediğini, gerçekleşmeyeceğini veya gerçekleşmemesi gerektiğini vb. yargıları bildirir.”²²²

Prof. Dr. Mustafa Özkan ve Doç. Dr. Veysi Sevinçli olumsuz cümleyi: “Yüklemi olumsuz bir yargı bildiren, yargıyı olumsuz olarak ortaya koyan cümledir.”²²³ şeklinde tanımlamışlardır.

Prof. Dr. Günay Karaağaç: “Yargının gerçekleşmediğini anlatan cümle, olumsuz cümledir.”²²⁴

Dr. Yusuf Olgun olumsuz cümleyi: “Bir iş, oluş ve hareketin olmadığını bildiren cümlelerdir.”²²⁵ şeklinde tanımlamıştır.

Olumsuz isim cümlelerine örnekler:

1. Təvəkkül eylədi ol dəm həqə çox,
Baxar çevrəyə, kimsədən mədəd **yox**. (s.105/12)
2. Nə yerdə isə od pünhan **değildir**,
Bular gizlənməgə imkan **değildir**. (s.27/12)
3. Nişanım dəblənir dəkin **değildir**,
4. Bu gün damarlarım sakın **değildir**. (s.31/2)
5. Ərənlərin işi mürvət **degilmi**,
Bu gün dünya, yarın axrət **degilmi?! (s.62/18)**

Yapı ve anlam bakımından olumsuz fiil cümlelerine örnekler:

1. Anın hikmətlərinə əql **irişməz**,
İşinə kimsənə hərgiz **qarışmaz**. (s.19/14)
2. Anın keyfiyyəti **bulunmadı** hiç,
Məkanı qandadır **bilinmədi** hiç. (s.19/16)
2. Güləndam kimsəyə **söyləmədi** heç
Bu razı xalqa **faş etmədi** heç. (s.36/16)
3. Qapından ayrı bənə gün **gərəkməz**,
Bəşarət, şadlıq, düğün **gərəkməz**. (s.58/16)
4. Atama siirini **faş etmədim** bən,

²²² Özmen, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.223.

²²³ Özkan, Sevinçli, *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, s.176.

²²⁴ Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.250.

²²⁵ Olgun, *Türk Dili Kompozisyon*, s.112.

- Xəzinə açdığın (**faş**) **etmədim** bən. (s.63/4)
5. Nə istərdin yetirdin, **bilməzüz** biz,
Yazıqdır bizə böhtan **qılmanız** siz. (s.71/6)
6. Kiməsnəyə vəfa **qılmaz** bu dünya,
Olur fani, bəqa **qılmaz** bu dünya. (s.72/18)
7. Füsuskari döşəndi fərşi düpdüz.
Kim, anın kibi sənət **görmədi** göz. (s.90/12)
8. Bu gün bənə bu **verməz** heç amanı
İlahi, bəndən **ayırma** imanı. (s.104/18)

Eylemin yapısına baxıldığı taktirde olumsuzluk eklerinden birini almayan, fakat cümleinin bütününde olumsuzluk anlamını veren cümlelere yapı bakımından olumlu, anlamca olumsuz fiil cümleləri adı verilmektedir.

Yapı bakımından olumlu anlamca olumsuz cümlelər:

1. Nə durursuz, durun, bir-bir quşanın,
Nə qayırın, **nə** qorxun, **nə** üşənin. (s.24/18)
2. Nə adın bilirüz, **nə** xod nigarın,
Neçün əlindən alavuz şıkarın. (s.71/2)
3. Aradı çox **nə** buldu və **nə** duydu,
Bir ata bindi, ol birini qoydu. (s.71/14)
4. Nə sən bunu bilirsən, **nə** səni bu,
Ər isən, bəni öldürgil, bunu qo. (s.104/2)
5. Xəyalındır ki qorxarın həmişə,
Bu sözə insan ağı **nə irişə**?! (s.107/18)

2.2.4.3. Soru Cümleləri

“Bir kimseden veya kişiden bilgi almayı, bir şey öğrenmeyi amaçlayan cümle, soru cümlesidir.”²²⁶

Günay Karaağaç’a görə soru cümleləri: “Soru sıfatları, soru zarfları, soru edatları ve soru eki -mı/ -mi, bir cümleye soru anlamı kazandıran unsurlardır.”²²⁷

²²⁶ Özmen, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.233.

²²⁷ Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, s.250.

“Soru zamirleri, soru edatlarının yanı sıra tonlama da soru cümlesi oluşturmaktadır.”²²⁸

Leyla Karahan soru cümlelerini: “Soru yoluyla bilgi almayı amaçlayan cümleler, soru cümleleridir. Soru eki -mI ile soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları ve soru edatları bir cümleye soru anlamı kazandıran unsurlardır. Konuşma dilinde vurgu yoluyla da soru cümlesi yapılmaktadır.”²²⁹ şeklinde açıklayarak tanımlamıştır.

Vügar Memmedov destanda geçen soru cümlelerini şu şekilde açıklamıştır: “Sual cümlesinden olayları netleştirmek ve olaylardan gerekli bilgileri elde etmek amacıyla faydalanılmıştır. Talat Onay’ın 1946 yılında yazıya geçirdiği nüshada birçok yerde soru cümlelerinin ardından soru işareti konulmamıştır. Alyar Seferli’nin düzenlediği varyantda ise noktalama işaretleri düzenlenmiştir. Biləsiz onların fikri nə, sözü nə?, Nə bilsin şah anın bu sirləri nə?!, Nədir halı, nədir fikri, sözü nə?, Ərənlərə qılıc vurmaq necədir? Oğurlayın yığit qırmaq necədir?”²³⁰

Soru Ekiyle Kurulan Soru Cümleleri

“Soru eki mI, yüklemədən və ya digər cümle ögələrindən sonra gələrək soru cümlesi yapar.”²³¹

Destan-i Ahmet Harami’den örnekler:

1. Qızın istəyəlim almaq rəvamı?
Hələlin, xatunun olmaq rəvamı? (s.44/18)
2. Bu nə sözdür ki, söylərsiz qatımda
Vüqarım yox**mudur** qeyri qapımda. (s.47/18)
3. Sözüüm yanlış olur isə utanam,
Əyalımsan, sənə yavuz**mu** sanam?! (s.52/2)
4. Ərənlərin işi mürvər degil**mi**,
Bu gün dünya, yarın axrət degil**mi**?! (s.62/18)
5. Bənim şəhrimə əzm edər**misən** sn.
İraqraqdur elim, gedər**misən** sən? (s.73/12)
6. Yaxud atana qovuşdurayım**mi**?

²²⁸ E. Abbasov, İ. Guliyev, *Sade Cümle Sintaksisine Dair Praktikum*, Mütercim, Bakü, 2011, s.8.

²²⁹ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.107.

²³⁰ Vügar Memmedov, *Dastani-Ahmed Harami Poemasının Dili ve Üslubu*, Bakı, Qrifli Nəşr, 2001, s.108.

²³¹ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, s.107.

Qədəm Bağdad yoluna urayımı? (s.73/14)

Soru anlamının soru sıfatları yolu ile sağlandığı soru cümələrinə soru sıfatıyla kurulan soru cümlesi adı verilir. Dilimizdə en çox kullanılan soru sıfatları “ne, nasıl, ne gibi, kaç, kaçınıcı, hangi vs.’dir. Soru sıfatları kendinden sonra gelen ismi soru yoluyla belirtməkdirlər.

Destan-i Ahmet Harami’den örnəkler:

1. Dedilər gəldi bir kişi əbalı,
Durur qapuda bilməziz **nə halı?** (s.76/14)
2. Dedi: oğlanımı, yığit, ya qocadur,
Ya ərgənmi, ya evli, ya hal necədür? (s.95/2)
3. Dedi kim, **nə səbəbdən** aldı anı?
Arayıbən ya qanda buldı anı? (s.95/12)

Eylemin nasıl olduğunu, zamanını, miqtarını zamanını soraraq kurulan cümələre soru zarfı ile kurulan soru cümlesi adı verilməkdədir. Sorulan sorunun karşılığında aldığımız cevap da zarftır. “nasil, niçin, neden, niye, ne zaman, ne kadar vs. sözcükleri soru zarflarındandır.

Destan-i Ahmet Harami’den örnəkler:

1. Xəyalındır ki qorxarın həmişə,
Bu sözə insan ağı **nə irişə?**! (s.107/ 18)
2. Dedi xatun ki: nədir söyle halın.
Yumub qürə **necə açıldı** falın?! (s.77/6)
3. Qərəz bir boşluq isə bu zamanda
Neçün istəməyəsən anı sən də?!(s.51/14)
4. Ərənlərə qılıc vurmaq **necədir?**,
Oğurlayın yığit qırmaq **necədir?** (s.62/10)

Soru yoluyla isimlerin yerini tutan sözcüklərə soru zamiri adını verməkdəyiz. “ne, kim, hangisi, nere, kaç vs.” gibi sözcükler ve bunların çekimlenmiş halleriyle oluşturulmaktadırlar. Her soru zamiri olan cümle soru cümlesi değildir. Şayet cevap bekleniyor ise bunlara soru cümlesi adını verilməkdədir.

Örneğin: -**Ne** olduğunu bilmiyorum.

Destan-i Ahmet Harami'den örnekler:

1. Dedi: **kimin** nəsin alıbdurur ol,
Kimin qızına cift olubdurur ol? (s.95/8)
2. **Nədir** bunca bənə cövrü cəfalar,
Məgər **kim** qəhr içün bəslədi anə? (s.65/10)
3. Səninlə həqq için yedik duz-əkmək,
Nədir dersen, **nədir** durmağı getmək? (s.73/16)
4. Gələlim biz Güləndamın sözünə,
Nədir halı, nədir fikri, sözü nə? (s.48/18)
5. Güləndam aytdı kim, bunun suçu **nə**?
İşi etmək gərək layıq suçuna. (s.103/18)

2.2.4.4. Emir Cümlesi

Prof. Dr. Süer Eker, emir cümlelerini şu şəkildə tanımlamışdır: “Emir tümcesi (imperative sentence), yapılması istenen ya da istenmeyen eylemleri ifade eden ve genellikle yüklemi emir kipiyle oluşturulan tümce türüdür.”²³²

Prof. Dr. Mustafa Özkan ve Doç. Dr. Veysi Sevinçli emir cümlelerini şu şekilde tanımlamışlardır: “Yüklemi emir kipiyle çekilmiş fiil cümlesine emir cümlesi denir.”²³³

Destan-i Ahmet Harami'den örnekler:

1. **Gəlin**, ey məni bəhrin seyr edenlər,
Bu dərya gövhərindən xeyr edənlər. (s.19/4)
2. **Eşit gəl** bir həraminin sözünü,
Əgər görür isən məni yüzünü. (s.22/4)
3. Nə **durursuz**, durun, bir-bir **quşanın**,
Nə **qayırın**, nə **qorxun**, nə **üşənin**. (s.24/18)
4. Birin-birin çığın taşra **varınız**
Olun hazır, yolunuzu **görünüz**. (s.31/6)
5. Bana bir qol-qanad olsun otursun,
Elinə **gətməsin**, bənimlə **dursun**. (s.44/6)

²³² Eker, *Çağdaş Türk Dili*, s.382.

²³³ Özkan, Sevinçli, *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, s.186.

6. Sizə gəldigimiz eyb **etməyəsiz**. (s.50/14)
7. Gələlim bu üçüncü məclisə biz
Xəbərimdən **eşidin** çün xəbər siz. (s.57/4)
8. Sən uş dördüncü məclisə nəzər **qıl**
Görün kim, nəyə varır uşbu mənzil. (s.75/8)
9. Təfərrüc eylə köşkündən **görəsin**,
Necə məhbubədir ol can parasin. (s.81/2)
10. **Eşitsin** atası dəxi **sevinsin**,
Qızının qüssələrin **avınsın**. (s.82/10)
11. Bir-iki qul da anda hazır **olsun**,
Ol arslanlara daim nazir **olsun**. (s.89/10)
12. Yenə Əhməd Həramidən **xəbər bil**,
Nitə oldı həkayət **anla**, aqıl. (s.91/12)

2.2.4.5. Ünlem Cümlesi

Şaşıрма, korku, sevinme, kizma, seslenme, coşku, heyecan, sitem vb duyguları ifadə edən cümələre ünlem cümlesi adı verilir. “Ünlemlər, cümle dəğərində sözlərdir. Örneğın, bir tek eyvah! Sözü, bize, konuşanın hangi ruh durumu içinde bulunduğunu anlatabilir. Bu nedenle, ünlemlər, tek başlarına kullanıldıkları gibi, anlam gereğine göre, cümələrin başında ya da sonunda da bulunabilirler.”²³⁴

Hikmet Dizdaroğlu ünlem cümlelerini: “Duyguları, coşkuları yansıtan; çeşitli ruhsal durumları belirten ve selenme niteliğində olan yargılı ya da yargısız anlatıma ünlem tümcesi denir.”²³⁵ şeklinde tanımlamıştır.

Prof. Dr. Mustafa Özkan ve Doç. Dr. Veysi Sevinçli ünlem cümlelerini şu şekilde tanımlamışlardır: “İnsanların duygularını, coşkularını, hayretlerini anlatan cümələre ünlem cümlesi denir.”²³⁶

1. Dedi: mərcan, lala ey şuxi-şəngül
Ki, sənsən cənnətin bağında bir gül. (s.46/16)
2. Dönüb dedi: əya məsturi-aləm,
Ki, sənsən cahan içrə xubi-aləm. (s.50/12)

²³⁴ Ediskun, *Türk Dilbilgisi Sesbilgisi- Biçimbilgisi-Cümlebilgisi*, s.322.

²³⁵ Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*, s.334.

²³⁶ Özkan, Sevinçli, *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, s.188.

3. Kərəm eylə sözündən çıxma, ey dost,
Bəni həsrət oduna yaxma, ey dost. (s.59/2)
4. Aytı Xoca Rüstəm: ey yiğit sən.
Avını görmədik, heç dutma bizdən. (s.71/2)
5. Güləndm gəldi aydır: hey dur əxi!
Həramiyə nələr etdim gör axı. (s.107/12)

2.2.4.6. Gereklilik Cümlesi

Gereklilik cümlələrindən Muharrem Ergin bahsetmiştir. Ergin, gereklilik kipinin gerek ve lazım kelimeleri ile ve -malı, -meli ekleri ile bu cümlelerin kurulduğunu belirtmiştir.²³⁷

Gereklilik cümleleri eylemin gerçekleşmesinin gerekliliğini bildirmektedir.

Gereklilik cümlelerine örnekler:

1. Anın dil zikrini etmək **gərəkdir**,
Anın doğru yolun grtmək **gərəkdir**. (s.20/8)
2. Bizə söz söyləmək düşməz qatında,
Həmin qulluq **gərəkdir** həzrətində. (s.52/14)
3. Ağalar dediğin tutmaq **gərəkdir**,
Ağu sunar isə yudmaq **gərəkdir**. (s.59/10)
4. Məsəldir sevəni sevməl **gərəkdir**,
Eyi niyyətlərə irmək **gərəkdir**. (s.83/6)
5. Dedi: iki diri keyik **gərəkdir**,
Tutu verin bənanı tizrəkdir. (s.98/4)

²³⁷ Detaylı bilgi için bakınız: Ergin (2009), **Türk Dil Bilgisi**, s.404.

SONUÇ

13. yüzyılda ilk eserlerini vermeye başlayan Oğuz Türkçesi, doğuda Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi, batıda ise Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olarak gelişimini devam ettirmiştir. *Dâstân-ı Ahmet Harâmî* mesnevisinin 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Eserin müellifi bilinmemektedir. Eser, hem Eski Anadolu Türkçesinin hem de Azerbaycan Türkçesinin dil özelliklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Azerbaycan sahasında 13. yüzyıla ait eserlerin günümüze değin varlığını koruyamamış olması sebebiyle bu mesnevi oldukça önemli bir yere sahip olmaktadır. *Destan-i Ahmet Harami* üzerine hem Azerbaycan'da hem de Türkiye'de bazı çalışmalar yapılmıştır fakat metnin tamamının neşredilmesine rağmen, ne yazık ki şimdiye kadarki tüm yayınlarda bu mesnevinin dil hususiyetleri ele alınıp incelenmemiştir.

Azerbaycan edebiyatı oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. Edebiyat tarihi, doğu halkları ve dünya milletleri içerisinde varlığını belli eden bir yapıdadır. Hem nesir hem de nazım türlerinde dünya edebiyatı içerisinde yerini almıştır. *Kitab-ı Dede Korkut* gibi bir tarihe sahip olan bu edebiyat zaman zaman öz Türkçesini garipsemiş, Arap ve Fars dillerinde eserler vermiştir. Ana dilde yazılmış olan ilk eserler için her ne kadar Hesenoğlu'nun iki gazeli işaret edilmiş olsa da, eserler 13. asırda yazılmış olan *Destan-i Ahmet Harami* kadar çok ses getirmemiştir.

13. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar olan süre orta asır olarak adlandırılmaktadır. 13.yüzyıl Azerbaycan edebiyatı tarihinde ana dile yönelme söz konusudur. O döneme kadar Arap ve Fars dilinin etkisinde kalan edebiyatın bir anda ana diline dönüşü tabi ki mümkün olmayacaktır. Dönem itibariyle ana dilde eserler verilmiş. Fakat yanı sıra Arap ve Fars dilinden Azerbaycan diline yerleşen sözcükler de kullanılmaya devam etmiştir.

İzzeddin Hesenoğlu, bu dönemde ana dilde eserler vermeyi başarmıştır. Fakat onun yaratıcısı olduğu eserler *Destan-i Ahmet Harami* kadar ses getirmemiştir. Çünkü *Destan-i Ahmet Harami* konuyu ele alış şekli ile o döneme kadar olan eserler ile farklılık göstermekte ve okuyucuda yeni bir heyecan oluşturmaktadır.

Destan-i Ahmet Harami, 13. yüzyılda kaleme alındığı düşünülen Azerbaycan Edebiyatı bünyesine ait bir destandır. Destan ana dilde ilk poema olması açısından özel bir yere sahiptir.

Destan-i Ahmet Harami kendisinden önce yaratılan edebi eserlerden konu bakımından farklılık göstermektedir. *Destan-i Ahmet Harami*'ye kadar olan eserlerde hemen hemen konular aynı şekilde ilerlemiş, aşıkların kavuşmalarındaki zorluklar, zulümkar padişahlar vs. konu edilmiştir. Fakat *Destan-i Ahmet Harami*'de kötü olan bir haramidir. Gülendam ise onun tam karşısındadır. Burada eserin yazarı her ne kadar bilinmiyor olsa da, bulunduğu dönem itibarıyla farklı bir bakış açısını araladığı aşıkardır.

Destan-i Ahmet Harami'nin içeriğinin tanıtılması dışında cümle türlerini ve kelime gruplarını destan üzerinden tanımlayarak örneklendirilmiştir. Örneklendirmelerin dışında ise her iki başlık ve alt başlıkları ise ayrı ayrı açılarak destanın tamamındaki kelime grupları ve cümle türleri hesaplanmıştır.

Yapmış olduğumuz bu tez çalışmasında dilbilimi alanında çok sayıda bilimsel kitap, makale ve incelemelerden faydalanılmıştır. *Destan-i Ahmet Harami* sözdizimsel açıdan incelenmiş olup kelime grubu bakımından 283 tane sıfat tamlaması, toplam 289 isim tamlaması (232' si belirtili isim tamlaması, 57' si belirtilsiz isim tamlaması), 7 tane isim-fiil grubu, 15 tane sıfat-fiil grubu, 37 tane zarf fiil grubu, 47 tane tekrar grubu, 64 tane edat grubu, 21 tane bağlama grubu, 52 tane ünlem grubu, 36 tane unvan grubu, 3 tane sayı grubu, 1 tane birleşik isim grubu, 81 tane birleşik fiil grubu, kısaltma grubunda; 2 tane vasıta grubu, 17 tane isnat grubu, 6 tane yönelme grubu, 7 tane bulunma grubu, 15 tane uzaklaşma grubu örneği ile karşılaşılmıştır.

Cümle türleri bakımından anlamlarına göre 1390 tane olumlu cümle, 111 tane olumsuz cümle, 86 tane soru cümlesi, 51 tane ünlem cümlesi, 208 tane emir cümlesi yer almaktadır. Yüklemin türüne göre incelediğimizde 236 tane isim cümlesi, 1610 tane fiil cümlesi bulunmaktadır. Yüklemin yerine göre incelediğimizde 1027 tane kurallı cümle 819 tane devrik cümle 7 tane eksilteli cümle bulunmaktadır. Yapısına göre incelediğimizde 172 tane basit, 176 tane birleşik, 541 tane sıralı 26 tane bağlı cümle ile karşılaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- ABBASOV, E., GULİYEV, İ. (2011) , “Sade Cümle Sintaksisine Dair Praktikum”, Bakı: Mütercim.
- AHUNDOV, A. (2006), *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügati Dörd Cildde IV Cild*, Bakı:Şark-Gerb.
- AHUNDOV, A. (2006), *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügati Dörd Cildde, III Cild*, Bakı: Şark-Gerb.
- AHUNDOV, A. (2006), *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügati, Dörd Cildde, I Cild*, Bakı: Şark-Gerb.
- AHUNDOV, A. (2006), *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügati, Dörd Cildde, II Cild*, Bakı: Şark-Gerb.
- AKALIN, Ş. H., “Sınavlara Hazırlık Kitaplarında İsim Tamlamalarının İşlenişi Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, (692):116.
- AKÇATAŞ, A. (2007), *Türkiye Türkçesinde Yapı İşlev ve Anlam İlişkileri Açısından Cümle Grupları ve Cümle Türleri Üzerine Bir Deneme II*, *belleten*, (2):7-11.
- AKIN, C. (2007), “Türkiye Türkçesinde Cümlede Tümlerler Üzerine”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, IX(2):205-217.
- AKTAN, B. (2009), *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- ALİYEV, P. (2020), “Azərbaycan Dilində Ümumişlek Olmayan Fars Mənşəli Sözlərin Məna Hüsusiyyəti”, *Dil və Edebiyat, Beynəlxalq elmi-nezəri jurnal*, ISSN:2218-7588, , s.117-121.,Bakı.
- ALTUN, M. (2011), *Türkçede Kelime Grupları Çözümlemeleri*, İstanbul: MVT Yayıncılık.
- BABAYEV, Y. (2008), *Ana Dilli Azərbaycan Ədəbiyyatının Təşəkkülü və Epik Şeirin İnkişafı (XIII- XIV Əsrlər*, Bakı: ADPU.
- BALYEMEZ, S. (Ağustos 2019), “Sınavlara Hazırlık Kitaplarında İsim Tamlamalarının İşlenişi Üzerine”, *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*, (692):112-123.

- BANGUOĞLU, T. (1974), *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaa.
- BANGUOĞLU, T. (2007), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BİLGEGİL, M. Kaya (2009), *Türkçe Dil Bilgisi*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- BOZKURT, F. (2009), *Türkçenin Gizemi*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- BULAK, Ş. (2012), “Türkiye Türkçesinde Düz Tümleç (Nesne)”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages*, 7(1):419-438.
- BULAK, Ş.(2011), ““-sA” Ekinin İşlevleri”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (46):25-38.
- DELİCE, H. İ.(2012), “Cümle Nasıl Tanımlanmalıdır?”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages*, 7(1):37-40.
- DEMİR, C. (2007), “Türkiye Türkçesi Gramerinde İsim Tamlaması Sorunu ve Bir Tasnif Denemesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/ Journal of Turkish World Studies*, (1):27-54.
- DEMİR, C. (2007), “Türkiye Türkçesi Gramerinde İsim Tamlaması Sorunu ve Bir Tasnif Denemesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (1):27-54.
- DİZDAROĞLU, H. (1976), *Tümce Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DOĞAN, E. (2012), *Türkçe Cümle Bilgisi-I*, 1. Baskı, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:2461.
- DURUKAN, E. (2010), “Türkiye Türkçesinde Sözcük Grupları ve Öğretimi Üzerine”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, (43):145-166.
- EDİSKUN H. (1992). *Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümle Bilgisi Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EDİSKUN, H.(1992) *Türk Dilbilgisi*, 4. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EKER, S. (2019), *Çağdaş Türk Dili*, 12. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERGİN, M. (1980), *Türk Dil Bilgisi*, 5. Baskı, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- ERGİN, M. (2009), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım- Yayım -Tanıtım.

- ERTÜRKSOY, A. (2005), *Türkiye Türkçesinde Cümlede Özne*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- GANİ, T. (2017), ““Dastani Ahmed Harami” ve Epos Tehkiyesi”, *İpek Yolu*, (4): 102-107.
- GENCAN, N. T. (1971), *Dilbilgisi*, 2. Baskı, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GENCAN, T.N. (1979), *Dilbilgisi*, 4. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- GENCEVİ, N. (2004), *Leyli ve Mecnun*, Bakı, Lider Neşriyyat.
- GÖKYAY, O. Ş. (1973), *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Kültür Yay.
- GÖNEN, S. (2008), Deyimlere Şekil Açısından Bir Yaklaşım Örneği, *Selçuk Üniversitesi/ Seljuk University Fen-Edebiyat Fakültesi/Fakulty of Arts and Sciences Edebiyat Dergisi/Journal of Social Sciences*, (20): 207-217.
- GULİYEV, İ. (2007), “Gazi Bürhaneddinin Dilinde Şert Budak Cümleli Tabeli
- GULİYEV, İ. (2017), “Gövsî Tebrizi'nin Dilinde Kullanılmış Şart Yan Cümleli ve Karşılaştırma Yan Cümleli Birleşik Tümcelerin Yapısal Özellikleri”, *Turan SAM dergisi*, sayı 9 (36), s.124-131.
- GULUSOY, İ. (2015), Türk ve Azerbaycan Dilbilgisinde Ad Tamlamalarının Araştırılması Üzerine, *International Journal of Languages Edution and Teaching*, ISSN:2198-4999, Mannheim-GERMANY. UDES 2015, p. 1453-1465.
- GULUSOY, İ. (2017), Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi Dilbilgisinde Dilin Sözdizimsel Yapısının öğrenilmesi Üzerine (Bildiri), *XII Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, 25-28 Eylül 2017, Bükreş-Romanya: Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Ticaret A.Ş., s. 488-496.
- GULUSOY, İ. (2018), “Mirza Feteli Ahundzade'nin Dram Eserlerinde Sıralı Birleşik Cümleler”, *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, Polonya, p.50-56.
- GULUSOY, İ. (2019), “Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde Şart Cümlesine Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, c. 29/1.

- GULUSOY, İ., GULİYEVA, K. (2019), *Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi Dilbilgisinde Cümlelerin Dahili Öğelerine göre Tahlili Üzerine*, 2. Uluslararası Dergi Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, 21-23 Haziran 2019, s. 12-19.
- GÜLENSOY, T. (2010), *Türkçe El Kitabı*, 6. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- HACIYEV, T. İ. (2012), *Azerbaycan Edebi Dilinin Tarihi*, 1 Hisse, Bakı: Elm.
- HATİPOĞLU, V. (1982), *Türkçenin Sözdizimi*, Ank. Üniv.: DFCF. Yay.
- HATİPOĞLU, V. (1988), *Kelime Grupları ve Kuralları*, Ankara: TDAT-Bel.
- HUDİYEV, N. (2012), *Azerbaycan Edebi Dili Tarihi Seçilmiş Eserleri 1.Cild*, Bakı: Elm ve Tahsil.
- HUNUTLU, Ü. (2017), “Zarf Tümleci- Yüklem İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım”, 3. Dil Bilimi ve Dil Bilgisi Terimlerinin Sorunları Sempozyumu, Dil Araştırmaları Uluslararası Hakemli Dergi, (20):157-166.
- KARAAĞAÇ, G. (2017), *Türkçenin Söz Dizimi*, Altıncı Baskı, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARAHAN, L. (2010), *Türkçede Söz Dizimi*, 15.Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KARAÖRS, M. (1993), *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- KARPUZ, H. Ö. (2013), *Türkçe’ de Zarflar (Türkiye Türkçesi Edebi Dilindeki Zarfların Yapısal ve İşlevsel İncelemesi)*, Denizli: Ege-Doğuş Yayınları.
- KASKA, Ç. (2019), “Hümayn-ı Tebrizi, Divanı ve Memduhları”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1):43-62.
- KESKİN, R. (2007), *Türkçe Dil Bilgisi ve Kompozisyon Bilgileri*, 3. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi.
- KIRILMIŞ, Y. (2015), “Ahmet Harami Destanı’ nın Axel Olrik’in Epik Yasalarına Göre İncelenmesi”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages and History of Turkish or Turkic*, 10(12):739-750.
- KORKMAZ, Z. (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

- KORKMAZ, Z. (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, 3.Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜÇÜK, S. (2016), “Dastan-ı Ahmed Harami Mesnevisi Üzerine Değerlendirmeler”, *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1):301-310.
- KÜKEY, Mazhar (1975), *Türkçenin Söz Dizimi*, Ankara: Kardeş Matbaası.
- LEONTİÇ, M. (2017) “Türkçede Fiilimsiler”, *Hikmet Uluslararası Hakemli İlmi Araştırma Dergisi* (29): 68-81.
- MEMMEDOV, V. (2001), *Dastani-Ahmed Harami Poemasının Dili və Üslubu*, Bakı: Sabah Yayınevi.
- MUSA, B.(2014), “Türkçede İsim Cümlelerinde Nesne”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(3):985-995.
- Mürekkeb Cümleler”, *Filologiya meseleleri*, № 2, s.91-96.
- OLGUN, Y. (1996), *Türk Dili Kompozisyon*, 6. Baskı, İstanbul: Alfa Basım Dağıtım.
- ÖZKAN, A. (2004), “Türkiye Türkçesinde Kısaltma Grupları”, *Arayışlar-İnsan Bilim Araştırmaları-*, (11): 128-142.
- ÖZKAN, M., SEVİNÇLİ, V. (2019), *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, 9.Baskı, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- ÖZMEN, M. (2016), *Türkçenin Söz Dizimi*, 2. Baskı, Adana: Karahan Kitabevi.
- RUFULLAYEV, G. (2019), ““Dastani- Ahmed Harami” Poemasında Dastan Motivləri”, *Filologiya Məsələləri*, (10):293-298.
- SEFERLİ, A. (2004), *Dastani-Ahmed Hərami*, Bakı: Şark-Gerb.
- SEFERLİ, A., YUSİFLİ, H.(2008), *Azərbaycan Edebiyatı Tarihi*(kadim ve orta asırlar), Bakı: Ozan neşriyyatı.
- SEVİNDİK, A. (2017), “Eski ve Yeni Destan Araştırmaları Üzerinden Türk Destan Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, *Dede Kokut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6(12):90-99.

ŞİMŞEK, R. (1987), *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon: Kuzey Gazetecilik ve Matbaacılık.

TOKLU, M. Osman (2009), *Dil Bilime Giriş*, 3.Baskı, Ankara: Erek Matbaası.

TOPARLI, R. (2000), *Türk Dili ve Kompozisyon*, Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.

YAĞMUR, Ömer (2010), “*Türk Dili I*”, Ed. (Prof. Dr. Hayati Develi) İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

YAVUZ, K., YETİŞ, K., BİRİNCİ, N. (1996), *Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri*, İstanbul: Bayrak Basım – Yayım – Tanıtım.

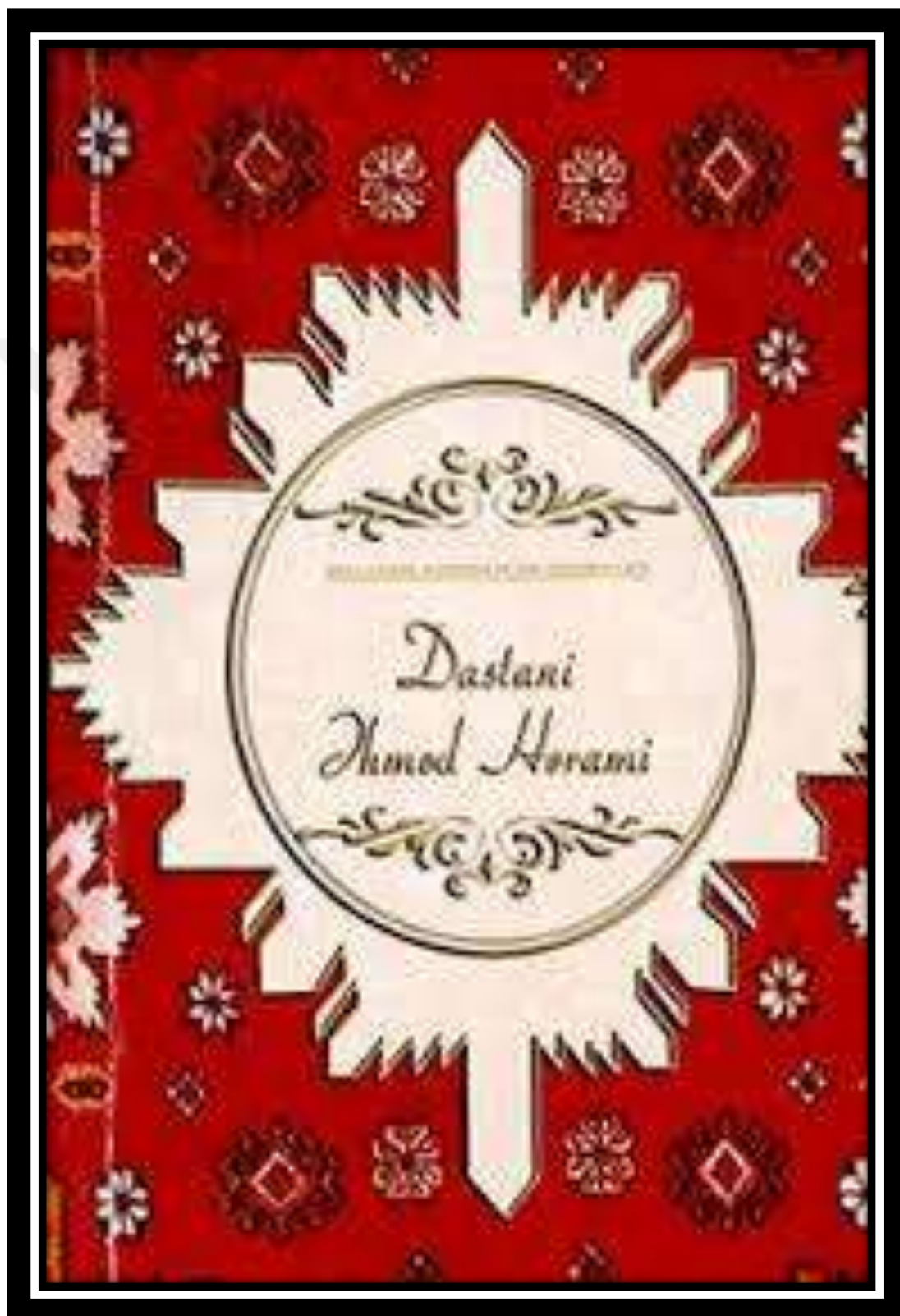
YILDIZ, N. (2009), “Türk Destancılık Geleneği”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Mart, 9: 7-15.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://anl.az/el/latin_grafikasi/l&e/kaeie-fsl1.pdf

http://anl.az/el/latin_grafikasi/l&e/kaeie-fsl2.pdf

EKLER

Bu dastanı bu gün bünyad edəlim,
Həqin qüdrətlərin biz yad edəlim.

Gəlin, ey məni bəhrin seyr edənlər,
Bu dərya gövhərindən xeyr edənlər.

Məanidə qılı iki biçənlər,
Dilindən daima gövhər saçanlar.

Gəlin, barı bu gün söhbət qılalım,
Məani kanının dürrün bulalım.

Anın birligini zikr eyləyə dil,
Xatırda qalmaya zərrəcə müşkil.

Zira kim dilləri söylədən oldur,
Anın hikmətləri qullara boldur.

Anın hikmətlərinə əql irişməz,
İşinə kimsənə hərgiz qarışmaz.

Anın keyfiyyəti bulunmadı hiç,
Məkanı qandadır bilinmədi hiç.

Gəl imdi Mustafaya ver salavat,
Deyəlim necədir anla hekayət.

Eşit gəl bir həraminin sözünü,
Əgər görür isən məni yüzünü.

Olursa həqq-taaladan inayət,
Qılam bu qissəyi bir-bir hekayət.

MƏCLİS – I

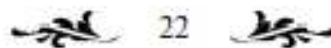
Məgər kim ol zamanda bir hərami,
Dərib döşürmüş idi çox hərami.

Özü gürbüzdürür yalak bahadır,
Bahadırlıq yolunda key bəhadır.

Bilirdi sehr elmindən bəğayət,
Nücum elmində də qadirdi qayət.

Gər əfsun oxuyub bir göz ürəydi
Oluq dəm ayı gögdən endirəydi.

Əli Bu Sina elmindən bilirdi,
Şəhabəddinə ol xizmət qılırdı.

MƏCLİS – 2

Qaçan kim ol zəxmli oldu, qaçdı,
Neçə dağlar, neçə səhralar aşdı.

Düni günə ulayıban gedərdi,
Anıb yoldaşlarını ah edərdi.

Der idi: qanı sevgili yaranlar,
Nər arslan kibi ol gürbüz ərənlər.

Əlimdən qafilin çıxdı nedəyin,
Avarə oldum uş qanda gedəyin.

Bir-iki gün qərar etdi, oturdu,
Görün fikrində nə nəsnə bitirdi.

Rəvan yenə yerindən uru durdu,
Satın aldıvü on atlar gətirdi.

Malın, gəncin dükəli anda dərdi,
O atlar üstünə cümləsin urdu.

Bəzirgan şəklinə düzdü özünü,
Krıma əzm edip duttu yüzünü.

Dilini tutdu əbsəmcək oturdu
Vəfası yox cahanın çünki gördi.

Gələlim bu üçüncü məclisə biz
Xəbərimdən eşidin çün xəbər siz.

MƏCLİS – 3

Məgər Əhməd Hərami bir gün azdı,
Görün kim, xatirində ol nə düzdü.

Şəhənşahə der: ey bəylər bəyi, sən
Cahan içində daim olgil əsən.

Dəlim nemətlərin xoş yedim, içdim,
Dəlim işrətlər etdim şadi keçdim.

Yaman gün görmədim hərgiz qatında,
Özüm yaxşı keçirdim həzrətində.

Vəli bir hacətim var söyləyəm bən
Bu gün halu sizə şərh eyləyəm bən.

Malım, mülküm bənim çoxdur Kırırda
Öküş gəncü xəzinəm var yerimdə.

Yürür ikən tavus bal bağ içində
Boğuldum qaldım uş ırmağ içində.

Bunu dedi, xudaya dutdu yüzün
Bu şeri başladı sən dinlə sözün.

İnilti ilə bir göz eylədi ah,
Aytı: sana sığındım, ay Allah.

YALVARIŞ

Görün imdi bənə netdi zəmanə,
Əlimi aldı uş atdı yabanə.

Nədir bunca bənə cövrü cəfalar,
Məgər kim qəhr üçün bəslədi anə?

Suçum nədir, əcəb netdim, nə qıldım,
Qara bağrum bənim qərq oldu qanə.

Hənuz dəxi qızıl gül qönçəsindən
Açılmadan nə tez döndü xəzanə.

Cəfa imiş bu dünyanın vəfası
Ki, bin yaxşı işi dəgməz yamanə.

Gedərəm bən əsən qal sən, e sərvər,
Nerədəysən çələb səninlə rəhbər.

Qulağında nə kim var idi cövhər,
Əlində, ayağında həqq, e sərvər.

Xoca Rüstəm cümlə bəxşış etdi
Anasız bizi, – dedi, durdı getdi.

Sən uş dördüncü məclisə nəzər qıl
Görün kim, nəyə varır uşbu mənzil.

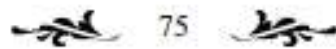
MƏCLİS – 4

Məgər sultanı ol şəhrin bəğayət,
Əcayib görklü idi binəhayət.

Hənuz oğlan idi, on idi yaşı,
Vəli kirpigi ox, yay idi qaşı.

Yaratmış süni birlə anı çün həq
Mələkdürür deyəydin anı mütləq.

Yüzü gül, boyu sərvü bənzi lələ,
Gözi nərgis, qaşı bənzər hilalə.

Nə kim göz var idi həp (si) quruldu
Tamam oldu və həm bünyad uruldu.

Güləfrux şah Güləndam ilə şadan
Çıxar köşkə ol iki mahi-taban.

Görürlər cümlə iş yerli yerincə,
Bin artuq oldu anlar dedigincə.

Bu tərtibi görüb şadı qılurlar,
Gəzib seyran edib gerü gəlirlər.

Bu məclisi bu yerdə qəsr edəlim,
Bu göz beşinci məclisə gedəlim.

MƏCLİS – 5

Yenə Əhməd Həramidən xəbər bil,
Nitə oldu həkayət anla, aqil.

Nədir anlayasan anın zavalın,
İşi, gücivü feli-fitnə halın.

Oturmazdı gecə-gündüz, arardı,
Güləndamı nə bulurdu, nə gördi.

MƏCLİS – 6

Dutub can qulağın bu sözü dinlə,
Nəyə varur bu işin sonu anla.

Güləndam usunu başa gətirdi,
Həqə sığındı, gör nə iş bitirdi.

Rəvan ol qırx ayaqlı nərdibandan
İtər Həramiyi yayaq andan.

Uçurdu yer yüzünə ol hərif,
Zi gənc arslan, dilavər gör zərif.

Çü sürüçdi ayağı ol nabəkarın,
Yürəginə su səpildi nigarın.

Gəhi başı dönər, gahi ayağı,
O gedışdə kişi nedər dayağı.

Yerə toxundı ol dəm endi çün baş,
Dağıldı oldı benyi xurdi xaşxaş.

Canın ismarladı cəhənnəmə ol,
Paralandı ayağı, başı, əl, qol.

Nə kim etmişdi, imdi tanrı verdi,
Güləndamı muradına irirdi.